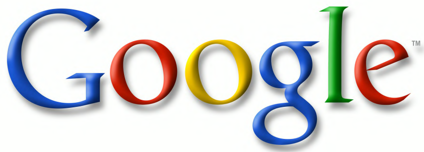
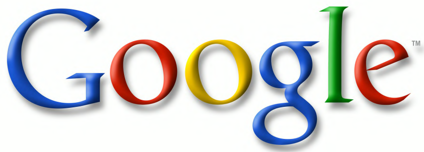

JOHAN III OCH HERTIG KARL

1568—1575

AKADEMISK AFHANDLING

SOM MED TILLSTÅND AF

VIDTBERÖMDA FILOSOFISKA FAKULTETENS
I UPPSALA
HUMANISTISKA SEKTION

FÖR FILOSOFISKA GRADENS VINNANDE

TILL OFFENTLIG GRANSKNING FRAMSTÄLLES

AF

OLOF SÖDERQVIST
FIL. LIC. AF VESTG. NAT.

Å LÄROSALEN N:o IV

MÅNDAGEN DEN 23 MAJ 1898

KL. 10 F. M.

UPPSALA 1898
ALMQVIST & WIKSELLS BOKTRYCKERI-AKTIEBOLAG

Redan vid sitt första framträdande intager hertig Karl ett bemärkt rum. Sedan han tillsammans med sin broder Johan störtat Erik från tronen och till lön härför blifvit insatt i sitt furstendöme med de rättigheter, som i Gustaf Vasas testamente voro bestämda, skulle han icke allenast vårda sig om detta furstendöme utan ock hafva andel i den allmänna riksstyrelsens viktigaste frågor och framför andra hjälpa konungen att skydda riket mot yttre fiender. I verkligheten blef nu visserligen förhållandet emellan bröderna långt ifrån sådant som testamentet afsett. Motsatsen i lynnen, hertig Karls själfrådighet och konungens afundsjuka om makten, testamentets obestämda uttryck om maktfördelningen förde till konflikter och stridigheter af allehanda slag — om de obetydligaste småsaker så väl som om maktens fördelning. Men genom sin ställning och genom sina personliga egenskaper fick hertig Karl likväl en sådan betydelse, att händelserna under den följande tiden nästan lika mycket knyta sig till hans person som till konungens. Hertigen har, såsom Geijer säger, "i sjelfva verket, med eller mot Johan, från denna tid äfven regerat, ej blott sitt Hertigdöme, utan till stor del riket. Det är det intryck tidens handlingar lemna hos en hvar som om dessa tagit egen kännedom. Hans rådslag, påkallade eller ej, (han ber 'att Johan ville låta sig dem broderligen behaga') genomgå dem alla. Sjelfva hans stridigheter med Konungen göra honom blott mäktigare; och den som genom många år följer denna naturligen vexande infly-

telse, förundrar sig sluteligen mindre, att se Carl på Sveriges thron, än att här en thron kunnat finnas bredevid honom.“ (*Svenska folkets historia,* Del 2, Örebro 1834, s. 230.)

Ehuru sålunda en specialundersökning af förhållandet emellan Johan och Karl måste hafva ett mycket stort intresse, har en sådan emellertid aldrig blifvit företagen. Våra historiska författare i de båda närmast föregående århundradena, hvilka i sina arbeten behandlat ifrågavarande tids historia: Messenius, *Scondia Illustrata,* Stockholm 1703, v. II, Girs, *Konung Johan den III:des Chrönika,* ed. Stiernman, Stockholm 1745, Werwing, *Konung Sigismunds och Konung Carl IX:des Historier* etc., ed. Stiernman, Del. 1. Stockholm 1746, Dalin, *Svea Rikès Historia* etc. Del. III, Stockholm 1760 och 1761, hafva ägnat endast föga uppmärksamhet åt hertig Karls andel i regeringen under Johans tid, något mera åt striderna emellan bröderna. I vårt århundrade har Geijer, anf. arb., först fäst uppmärksamheten på den stora roll, som hertig Karl spelat under Johans regering, och han har i andra delens femte kapitel, som har till öfverskrift „Johan och Carl“, gifvit konturerna till en teckning af förhållandet dem emellan. Sedan dess har ingen inlåtit sig på en systematisk undersökning af frågan i hela hennes omfattning. Endast spridda bidrag till densammas belysande hafva samlats af forskare, som sysslat med skilda partier af vår historia under Johans regering.

I sin afhandling *Om aristokratiens förhållande till konungamakten under Johan den tredjes regering,* Upsala 1864, har Ahlqvist också sökt skildra utvecklingen af förhållandet emellan Johan och Karl, men då han studerat denna fråga endast för att belysa sitt ämne, har hans framställning af densamma blifvit fragmentarisk.

För en speciell sida af förhållandet mellan Johan och Karl, för den litugiska striden har Anjou redogjort i sitt arbete om den *Svenska kyrkoreformationens historia,* Upsala 1850—1851. Ett och annat nytt i detalj utöfver

hvad Anjou i denna fråga meddelat, har sedan lämnats af HAMMARGREN, *Om den liturgiska striden under konung Johan III,* akademisk afhandling, Uppsala 1898, m. fl.

I en afhandling om *Hertig Karls furstendöme under åren 1568—1592,* Sundsvall 1883, har WESTLING fått anledning att beröra flera sidor af förhållandet emellan Johan och Karl, då han skildrar huru styrelsen och förvaltningen af hertigdömet ställde sig på alla punkter.

Om hertig Karls deltagande i den yttre politiken under de första åren hafva upplysningar lämnats af WESTLING, *Det nordiska sjuårskrigets historia,* II, Historiskt Bibliotek 1880, s. 41 ff. och TH. ANNERSTEDT, *Svenska väldet i Livland 1564—1570,* akademisk afhandling, Göteborg 1877. För Johans och Karls förhållande till den fångne brodern Erik har AHLQVIST redogjort i sin framställning af Erik XIV:s sista lefnadsöden, *Konung Erik XIV:s sista lefnadsår 1568—1577,* Stockholm 1878. Och den flitige forskaren i Johan III:s historia, F. ÖDBERG, hvars arkivforskningar på många punkter sammanfallit med mina egna, har i sina arbeten, *Om stämplingarna mot konung Johan III åren 1572—1575,* Stockholm 1897, samt *Tidsbilder ur 1500-talets svenska häfder,* Stockholm 1896, dragit fram många detaljer rörande mitt ämne. Flera af dem har jag själf funnit vid mina samtida forskningar i riksarkivet, några har jag direkt hämtat ifrån honom.

För att så vidt möjligt fylla den lucka i vårt reformationstidehvarfs historia, som sålunda förefinnes, har jag tagit till min uppgift att skildra den historiska utvecklingen af förhållandet emellan Johan III och hertig Karl. Som enligt testamentet ett samarbete i riksstyrelsen skulle äga rum emellan konung och arffurste, har jag tagit denna synpunkt till den ledande vid framställningen. Efter en öfversikt af tronhvälfningen 1568—1569 har jag sålunda först sökt visa, huru samarbetet i den yttre och inre styrelsen under de första åren (1568—1572) i verkligheten ställde sig. I fortsättningen har jag framhållit,

huru detta samarbete under åren 1573—1575 försvagades genom uppväxande strider, för hvilkas uppkomst och förlopp jag också lämnat en såvidt möjlig uttömmande redogörelse.

På grund af materialets rikedom har jag måst begränsa materialsamlingen till åren 1568—1582, och af samma orsak har jag ej kunnat i fullt utarbetadt skick framlägga mer än hvad som hör till perioden 1568—1575.

Af de för den följande framställningen använda källorna har jag att i första rummet anteckna *Johans* och *Karls registratur* i riksarkivet *(JR* och *KR)*. I några fall kompletteras dessa af de concepter, som under titel *Konung Johan III:s Concepter* och *Hertig Karls Concepter* äro bevarade i riksarkivet. En och annan upplysning utöfver hvad i dessa meddelas har jag inhämtat i *Hertig Karls Diarium* öfver utgångna bref därsammastädes.

Flera viktiga handlingar, som beröra förhållandet emellan Johan och hertig Karl finnas i riksarkivet sammanförda i tvenne aktsamlingar under titlar *Handlingar angående Hertig Karl och hans hertigdöme* samt *Handlingar rörande Hertig Carls hertigdöme.*

För speciella sidor af förhållandet mellan Johan och Karl har man att tillgå särskilda aktsamlingar. Akterna angående tronhvälfningen, om Eriks afsättning och Johans val i landsorterna och vid riksdagen 1569, finnas i *Svenska riksdagsakter* etc., Del I och II, Stockholm 1885—1888 och 1890 *(SRA)*, utgifna af E. Hildebrand. Om samarbetet mellan Johan och Karl i den yttre politiken hafva rådfrågats dels *Danska Handlingar 1568—1572* och *Förhandlingar mellan Danmark, Sverige och Lübeck i Stettin,* riksarkivet, dels *Sverges Traktater med främmande magter* etc. utgifna af O. S. Rydberg, Del IV, Stockholm 1885—1888, Del V, Stockholm 1890. För skildringen af hertigens deltagande i riksdagarna och rådsmötena de nyss nämnda riksdagsakterna och *Rådslag under Konung Johan III:s regering,* hvaraf regester finnas i Meddelanden från Svenska Riks-Archivet. 2. Stockholm 1881—1885.

Upplysningar angående det år 1572 emellan Johan och Karl företagna arfskiftet och om tvisten, som sedan fördes härom, finnas dels i *Historiska Handlingar,* till trycket befordrade af Kongl. Samfundet för utgifvande af handskrifter rörande Sveriges historia, Del I, Stockholm 1861, *(Hist. Handl.)* dels i *"Jordaböcker, Arskiftes- och andre handlingar rörande Wasa-Godsen"* i riksarkivet samt i *Handlingar angående Arf och eget* i kammararkivet.

Ofriga källor, ur hvilka upplysningar hämtats, äro *Heyrathscontract, förläningar* etc. *angående furstliga personer,* riksarkivet, *N:o 6 Södermanland 1573, Östergötlands handlingar 1572, N:o 13,* samt *Sandbergska samlingen,* kammararkivet, bref tryckta i *Handlingar rörande skandinaviens historia* (H.S.H.), och i Loenbom, *Uplysningar i Swenska Historien,* Del II, Stockholm 1769, förordningar utgifna af Stiernman, *Commerce, Politie* och *Oeconomie Förordningar,* Del I, Stockholm 1747. (Stiernman, *Förordningar*). Såsom källor hafva ock användts det af sekreteraren Sven Elofsson författade krönikeutkastet, som under titeln *Paralipomena* finnes tryckt i *Handlingar rörande Skandinaviens Historia* (H. S. H.), Del 12, s. 89 ff., samt *Konung Carl den IX:des Rim-Chrönika,* Stockholm 1759.

Hvad litteraturen beträffar har jag i första rummet användt ofvan nämnda arbeten, i hvilka en eller annan sida af förhållandet emellan Johan och Karl beröres. Enskilda detaljer har jag dessutom hämtat ur följande af mig citerade arbeten:

Alin, O., *Sveriges Nydaningstid,* i *Sveriges historia från äldsta tid* etc. Del III. Stockholm 1889.

Annerstedt, Th., *Resningen 1568.* Göteborg 1880.

Bergfalk, B. E., *Om utomordentliga penningehjälper till kronan under 16:de århundradet och början af det 17:de.* Upsala Universitets Årsskrift 1894.

Boëthius, S. J., *Hertig Karls och svenska riksrådets samregering 1594—1596,* II. Hist. Tidskr. 1885.

Forssell, H., *Sveriges inre historia från Gustaf den förste* etc. Stockholm 1869 och 1875.

FORSSELL, H., *Sverige 1571.* Stockholm 1872.
HD. = HILDEBRAND, E., *Hertigarne Johans och Karls tilltänkta samregering år 1858.* Historisk Tidskrift 1889, s. 261 ff.
Historiskt-Geografiskt och Statistiskt Lexikon öfver Sverige, af THOMÉE, G., GRANLUND, V. G., m. fl., Del IV. Stockholm 1863.
LIGNELL, A., *Beskrifning öfver grefskapet Dal.* Del I. Stockholm 1851.
MANKELL, *Erik XIV:s fall.* Stockholm 1876.
MÖLLER, P. v., *Bidrag till Hallands Historia.* Lund 1874.
ODHNER, C. TH., *Bidrag till Svenska Städernas och Borgareståndets Historia före 1633,* akademisk afhandling. Upsala 1860.
PIRA, K., *Svensk-Danska Förhandlingar 1593—1600,* akademisk afhandling. Stockholm 1895.
ROSMAN, H., *Rasmus Ludvigsson som genealog,* akademisk afhandling. Upsala 1897.
STIERNMAN, A. v., *Swea och Götha Höfdinga-Minne.* Stockholm 1835 och 1836.
WIJKANDER, TH., *Öfversigt af svenska krigsförfattningens historiska utveckling* etc. Stockholm 1866.
ÖDBERG, F., *Om stämplingarna mot konung Johan III åren 1572—1575.*
„ *Tidsbilder ur 1500-talets häfder.* Stockholm 1896.
„ *Om Anders Lorichs* etc. Skara läroverks årsprogram 1893.

Uppsala den 13 maj 1898.

Olof Söderqvist.

I.

Erik XIV föll på sina egna gärningar. I spetsen för det uppror, som störtade honom från tronen, trädde hertigarne Johan och Karl. Såsom rikets arffurstar och främste ledamöter voro de närmast att resa folket till en kamp mot den vansinnige konungen, när det blef uppenbart, att ingen trygghet var att vänta under hans regemente.

Efter hemliga aftal och förberedelser under våren 1568 höjde de upprorsfanan i juli månad i Östergötland, där hertig Karl inledde upproret med eröfring af Vadstena slott. Enligt de sannolikaste uppgifter ägde detta rum den 12 juli. Kort därefter infann sig Johan med sin gemål hos hertig Karl. Kring de furstliga personerna samlades sedan inom kort flera af högadelns främsta medlemmar såväl som mindre förnäma frälsemän.

Först försäkrade hertigarne sig om Götaland. Före juli månads utgång eröfrades fästena Stegeborg och Leckö. I slutet af samma och början af följande månad mottog Johan trohetsförsäkringar af menigheten i Vadstena samt biskopen och prästerskapet i Östergötland. Genom utskickade underhandlare sökte man sedan vinna krigsfolket i Småland och Västergötland, och ombud inkallades från dessa landskap till Vadstena, hvilka afgåfvo hyllningseder för de städer och härad, från hvilka de voro utsända.

Sedan hertigarne på detta sätt förvissat sig om stöd och anslutning från de södra landskapen och därmed skaffat sig en fast operationsbasis för vidare företag, vände de sina vapen mot Svealand och mot de af konungen till försvar utsända trupperna. Deras mening var härvid först att tåga rakt på Stockholm, men konungen själf mötte dem med sina trupper och hindrade dem från att fullfölja denna plan. Efter en tämligen allvarsam förlust måste hertigarne besluta sig för att taga vägen kring Mälaren och anfalla hufvudstaden från norr, hvarvid de på samma gång kunde vinna förmånen att afskära konungen från förbindelsen med västra och norra Sverige.

Denna fälttågsplan genomfördes utan svårighet. Slotten Gripsholm i Södermanland och Västerås i Västmanland gåfvo sig utan något motstånd åt hertigarne. Redan den 12 september hade de hunnit till Uppsala. Några dagar senare, den 17. stodo de utanför Stockholm med sin här. Af det egentliga Sverige återstod för Erik nu knappast mera än självfva hufvudstaden.

Samtidigt med dessa krigsoperationer hade hertigarne genom utsända beskickningar vunnit ytterligare anslutning från Götalandskapen. Adelsmän, präster, städer och härad i Västergötland och Småland hade aflagt trohetseder till Johan och bekänt honom för sin rätte herre och öfverhet. Nu medan hertigarne voro lägrade utanför Stockholm, inhämtades också trohetsförsäkringar från inbyggarne i Uppland. Resningens utgång kunde därför redan anses betryggad. En seger från konungens sida var icke längre möjlig, äfven om borgerskapet i Stockholm och det där förlagda krigsfolket förblifvit troget. Nu föllo äfven de ifrån. Man var här lika litet som annorstädes i landet villig att offra sig för konungen. För undvikande af onödiga blodsutgjutelser beslöto borgmästare och råd samt de förnäma herrar, som ännu funnos i hans omgifning, att uppgifva allt vidare försvar. De öfverenskommo i stället med hertigarne, att de godvilligt skulle öppna portarne för dem. På grund af detta aftal kunde en del af herti-

garnes trupper intåga i hufvudstaden den 29 september utan att röna något motstånd. Slottet togs i besittning, och Erik sattes i fängsligt förvar.

Följande dagen, den 30 september 1568, höll Johan sitt högtidliga intåg i Stockholm och mottog där hyllning af de närvarande bland adeln samt krigsfolket. Den 4 oktober svors honom trohet af borgerskapet och menigheten därsammastädes. Efter hand inhämtades sedermera trohetsförsäkringar äfven från den del af riket, som ännu ej hyllat honom, från de norrländska landskapen och Finland[1].

I alla dessa försäkringar, som före och efter Stockholms intagande afgåfvos, hade Johan ensam mottagit hyllning såsom blifvande öfverhet i stället för Erik. Såsom äldst näst Erik hade han rätt att först och ensam komma i fråga vid tronskiftet, på hvad sätt detta än skedde. Något annat synes ej heller hafva varit ifrågasatt. Berättelsen om att Johan och Karl vid resningens början öfverenskommit om en samregering efter Eriks störtande har icke vunnit någon bekräftelse vid närmare granskning af källorna. Så vidt man kan se, har aldrig hertig Karl framträdt med några anspråk på en andel i regeringen, som, efter hvad anmärkt blifvit, stred både emot andan och bokstafven i Gustaf Vasas testamente[2]. För sin del nöjde han sig med den ställning, som han enligt samma testamente hade rätt att fordra. Och mot denna hans önskan hade Johan för närvarande ingenting att invända. Så snart de efter resningens lyckliga fullbordande inkommit i Stockholm, fick hertig Karl löfte att besitta sitt furstendöme lika oberoende som Johan själf en gång hoppats få besitta sitt furstendöme och som han själf skulle innehafva riket[3]. Detta var för hertig Karl tillräcklig

---

[1] För skildringen af upproret har användts: TH. ANNERSTEDT. *Resningen 1568*, MANKELL, a. a. samt *SRA*, II, s. 181 ff.

[2] E. HILDEBRAND, *Hert. Johans och Karls tilltänkta samregering 1568*, Historisk Tidskrift 1889.

[3] Enligt bref från hertig Karl till Johan af d. 10 juli år 1573, delvis tryckt i *SRA*, II, s. 356 och i nyss cit. uppsats af E. HILDEBBAND.

belöning för det bistånd, han gifvit Johan vid Eriks störtande.

För ordnande af de nya förhållanden, som genom resningens lyckliga utgång uppstått, kräfdes medverkan af allmän riksdag. Genom de trohetsförsäkringar, som de skilda landsdelarne och ständerna afgifvit, hade dessa närmast tillkännagifvit sin anslutning till resningen, för hvilken Johan trädt i spetsen. De hade visserligen genom försäkringarne både uppsagt konung Erik tro och lydnad och hyllat Johan såsom öfverhet i hans ställe, men somliga hade endast hyllat Johan såsom herre och öfverhet, andra hade väl erkänt honom såsom konung, men mestadels endast för hans lifstid. Eriks fullkomliga afsättning och Johans upphöjande på tronen kunde endast försiggå vid allmän riksdag.

Efter kallelser i december månad 1568 samlades ständerna i Stockholm i januari 1569 och fullgjorde detta värf dels därigenom att de uppsade Erik sin tro och lydnad och öfver honom afkunnade en afsättningsdom, dels därigenom att de till Johan afgåfvo såväl muntliga som skriftligen beseglade eder och försäkringar.

Förhandlingarne med ständerna pågingo trenne dagar. Den första dagen, den 24 januari, förhandlade fyra de förnämste af rikets råd om Eriks afsättning och Johans val med samtliga ständer. Först tillfrågade de hertig Karl, om han ville bevilja successionen åt Johan och hans son Sigismund. Sedan han härtill gifvit sitt samtycke, vände de sig till samtliga ständer och uppläste inför dem en redogörelse för alla de "besväringar", som hertig Karl, de själfva och alla rikets inbyggare kunde förevita Erik, och sporde dem sedan, om de ville för sådan orsaks skull afsätta honom och hans afkomma. Härtill svarade ständerna jakande. Därefter höllo riksråden ett loftal öfver Johan och föreslogo hans utväljande till konung i stället för Erik, från hvars tyranni han räddat riket, såsom konung Gustaf en gång gjort i Kristierns tid. För den skull och därför att han var närmast berättigad till kronan efter

arfföreningen, hade de redan utsett honom för sin del. De frågade nu, om ständerna gillade detta. Härtill gåfvo dessa då sitt gillande samtycke.

Följande dag, då Johan själf inför ständerna redogjorde för orsakerna till upproret emot Erik och hans afsättning, tackade han dem därför, att de den föregående dagen utvalt honom till sin konung. Därefter öfverlade han med dem om kriget med Danmark. Då han därvid förklarade, att han mot fienden ville våga lif och blod, och frågade om de ville bekänna hans son Sigismund för sin konung, om något hände honom själf i kriget, lofvade de detta och uppsade å nyo på hans begäran den ed, de svurit Erik.

Den 26 januari ställdes slutligen Erik själf till rätta inför ständerna i kapellet på Stockholms slott. Anklagelserna emot honom blefvo nu å nyo upplästa, och ständerna uppsade honom i hans egen närvaro sin ed samt dömde honom och hans ätt ifrån all rätt till kronan[1]. Till sist beseglade samtliga ständerna, råd, adel, präster, borgare och bönder sina muntligen aflagda eder genom en skriftlig försäkran. Genom denna förnyades den med Gustaf och hans hus ingångna arfföreningen för Johan och hans manliga afkomma[2].

Hertig Karl afgaf icke, såsom vi längre fram få anledning att närmare omtala, vid riksdagen någon trohetsförsäkran. Det skedde först i maj månad 1569.

Härmed var den långa proceduren vid afsättningen slut. En bekräftelse på riksdagsbeslutet i de särskilda landskapen torde ansetts obehöflig efter alla de trohetseder, som under och efter resningen inhämtats i landsorterna[3].

I en redogörelse för orsakerna, hvarför Erik dömts förlustig sin krona, rättfärdigades afsättningen därmed, att

[1] Den egentliga domen öfver Erik fälldes således ej förrän den 26 jan., den sista dagen, icke den 25. Jfr ALIN, a. a. s. 362.

[2] Redogörelse för riksdagen eft. *SRA*, II, s. 270 ff.

[3] E. HILDEBRAND, *SRA*, II, s. 349.

han brutit sin ed och handlat emot Guds lag. Eftersom han ej hållit den ed, han svurit vid sin kröning, och försummat sina plikter såsom af Gud insatt öfverhet, hade rikets ständer varit tvungna att uppsäga den ed, de svurit honom, och skilja honom från regeringen samt döma honom och hans ätt förlustiga riket och kronan[1].

Afsättningen betraktades således såsom en nödvärnsutväg; och den var i själfva verket en tillämpning af den gamla svenska uppfattningen af staten och medborgarnes rättigheter, som knappt ett halft sekel tidigare fört Gustaf Vasa och svenska folket till kamp mot konung Kristiern för rikets frihet och räddning från utländskt förtryck. Trots den ingångna arfföreningen ansågs afsättning af konungen fortfarande såsom en tillåten yttersta utväg vid sidan af författningen.

Enligt den uppfattning af Gustaf Vasas testamente, som hertig Karl framdeles vid sin kamp emot Sigismund gjorde gällande, kunde afsättningen ha grundats på detta, den nya tidens andra grundlag, och framställts såsom en ren pliktuppfyllelse i stället för en handling af självbevarelsedrift. Men hvarken Karl själf eller Johan hade nu tänkt ut den tanken, som i kampen mot Sigismund blef Karls ledstjärna i striden för upprätthållandet af Gutaf Vasas verk, att då konung, råd och ständer under gemensamt ansvar åtagit sig statsmaktens utöfning och förbundit sig att upprätthålla Gustaf Vasas verk, de också hvar mot annan — således äfven rikets ständer gent emot konungen — voro skyldiga att uppträda till försvar för den bestående samhällsordningen, när så fordrades[2].

Johan hade därför ej heller — i den omfattning som han bort — ställt sig på testamentets grund, då han uppträdde med anspråk på att blifva hyllad såsom Eriks efterträdare. Under upproret hade han till en början låtit

[1] *SRA,* II, s. 317 ff.

[2] Se S. J. Boëthius, a. a., s. 26.

hylla sig såsom herre och öfverhet; längre fram började han antaga titeln regent och riksföreståndare; i några fall har han till och med låtit hylla sig såsom konung. Men i ingen af de försäkringar, som under upprorets fortgång och sedermera afgåfvos, framhäfdes arfsrätten såsom grundvalen för hyllningen; och trohetseden gällde i de flesta fall endast för hans egen lifstid. Vid riksdagen i Stockholm fick också Johans upphöjande på tronen mera formen af ett val än ett erkännande på grund af den med Vasahuset ingångna arfföreningen. Hvarken vid de muntliga förhandlingarne eller sedermera i de skriftliga försäkringar, som de respektive ständerna afgåfvo den 26 januari, togs vidare hänsyn till arfsrätten, än att den erkändes såsom en medverkande orsak till Johans val. Och den stränga successionsordning i lineal och agnatisk följd, som i arfföreningen var stadgad för Vasahuset, blef ej för Johan och hans ätt stadfäst, utan Johans efterträdare kunde bli den af sönerna, som han med ständernas samtycke i sitt testamente insatte därtill.

Vid konungavalet blefvo egendomligt nog ej heller vare sig arfförening eller testamente å nyo stadfästa i de försäkringar, som ständerna afgåfvo. Den med Vasahuset ingångna arfföreningen hade visserligen icke genom Eriks afsättning blifvit upphäfd, men den hade dock i en viktig punkt måst brytas; och en ny förbindelse hade ej varit ur vägen i en tid, då gifna försäkringar gång efter annan förnyades, när anledning därtill gafs.

Johan hade köpt sin krona dyrt. Såväl genom det sätt, hvarpå han kom till tronen, som särskildt genom de stora eftergifter åt adeln, med hvilka han måst köpa dess understöd, blef därför Gustaf Vasas verk till en del rubbadt.

I viss mån motvägdes denna rubbning däraf, att hertig Karl insattes i sitt furstendöme och i sina rättigheter därutöfver enligt Gustaf Vasas testamente och donationsbref samt därigenom att i hans trohetsförsäkran till

Johan uttryckligen framhäfdes hans successionsrätt och hans rätt att deltaga i förmyndareregering.

Såsom vi förut omtalat, hade hertig Karl redan efter Stockholms intagande fått löfte att innehafva sitt furstendöme på de villkor, som i testamentet och donationsbrefvet voro fastställda. Omedelbart därefter synes han hafva tagit detsamma i sin besittning, utan att konfirmation gafs af konungen, ty från denna tid börjar han själf ombesörja dess förvaltning[1]. Meningen var, att konfirmationen skulle följa vid den riksdag, som för ordnande af de nya förhållandena sammanträdde i Stockholm i januari, på samma gång som hertigen afgaf sin hyllningsed. Men vid detta tillfälle synes någon tvist ha uppstått rörande innehållet i de försäkringar, som konungen och hertigen skulle ömsesidigt afgifva. Karl var närvarande och afgaf muntligen sin trohetsed, men någon beseglad försäkran kom ej till stånd vid riksdagen[2]. Men konungen var naturligtvis angelägen, att detta skulle ske så snart som möjligt. I mars månad sände han därför riksamiralen Klas Fleming och hofmarskalken Gustaf Banér till hertig Karl med uppdrag att utverka hans underskrift på uppsatt formulär, som de förde med sig. Hertig Karl svarade, att han ville efterkomma konungens begäran, blott något blef förändradt i formuläret — hvad säger han ej[3]. Efter förnyad begäran om obligations afgifvande infann sig hertig Karl i Stockholm och undertecknade där den äskade försäkran den 9 maj 1569[4]. I denna försäkran, som i det stora hela öfverensstämmer med de vid riksdagen afgifna försäkringarne och allenast företer sådana ändringar, som betingats af hertigens särställning eller ytterligare vidtagits efter hans uttalade önskan, lofvade hertig Karl för sin del att erkänna Johan

---

[1] Westling, *Hertig Karls furstend.* s. 9.

[2] E. Hildebrand, *Hertig. Johans och Karls tilltänkta samregering 1568.* Historisk Tidskr. 1889 s. 266.

[3] *SRA,* II, s. 354—356.

[4] Ibid. s. 357 ff.

såsom konung och efter honom hans manliga lifsarfvingar. Därjämte påminde han om den successionsrätt, som tillkom honom, i fall Johans mansarfvingar utginge, och han förbehöll sig rätt att med änkedrottningen och rikets råd förestå regeringen, om konungen aflede innan Sigismund blef myndig. Om dessa hertigens rättigheter hade de vid riksdagen afgifna försäkringarne iakttagit tystnad.

Till gengäld för det bistånd, hertig Karl gjort Johan vid Eriks afsättning, och till gengäld för den afgifna trohetsförsäkran emot honom och hans ätt, blef nu hertig Karl formligen insatt i sina rättigheter öfver sitt furstendöme enligt testamentet. Samma dag som han afgaf sin försäkran konfirmerades det donationsbref, som Gustaf för honom 1560 utfärdat på Södermanland, Nerike och Vermland, så att han skulle besitta sitt furstendöme efter detta donationsbref och testamentets föreskrifter[1]. Vid sin kröning i Uppsala den 10 juli 1569 lofvade Johan ytterligare att hålla så väl hertig Karl som "högre och nedrige ständer" uti tillbörlig ära och vördnad samt att hålla alla privilegier, som de förut haft och som han själf lofvat dem[2]. Kort därefter insattes hertig Karl i rådet. Den 2 augusti lär han jämte de närvarande af rådsherrarne hafva aflagt rådseden[3].

Med den skedda regementsförändringen inträdde ej allenast ett ombyte af riksstyrelsens främste ledare utan äfven i viss mån ett systemskifte i fråga om formen för densammas utöfning. Med bekräftelsen af Gustaf Vasas donationsbref för hertig Karl på hans furstendöme blef nämligen ett arffurstendöme återupprättadt sådant som Gustaf Vasa skapat det i sitt testamente, och hertig Karl skulle få andel i riksstyrelsen i vidare omfång, än

[1] *SRA*, s. 361 ff.
[2] Ibid. s. 398 ff.
[3] Ibid. s. 401—405.

hvad som efter Arboga artiklar var en arffurste medgifvet. I stället för den nästan oinskränkta makt, som Erik XIV utöfvat i riket, skulle nu träda en samverkan i riksstyrelsen mellan konung och arffurste, i den mån som testamentet föreskref.

Dessa bestämmelser om maktens utöfning behöfde ej medföra styrelsens delning eller rikets söndring. Grundtanken i testamentet, som nu skulle utgöra den grund, på hvilken förhållandet mellan Johan och Karl skulle utveckla sig, var nämligen icke att utskifta olika maktområden till de skilda ständerna, som ägde att deltaga i samhällsarbetet. Den genomgående idéen i den styrelseform, som Gustaf Vasa i sitt testamente utvecklat, gick tvärt om ut på en samverkan emellan konungen och samtliga ständer under gemensamt ansvar. En arffurste skulle därför lika litet som öfriga ständer ha en bestämdt begränsad uppgift. Det var hans så väl som deras skyldighet att efter måttet af sina krafter deltaga i det gemensamma arbetet för rikets vårdande och upprätthållande antingen på egen hand eller tillsamman med de öfriga. En arffurste skulle till och med framför andra deltaga i detta arbete, efter som han var kronans främste medledamot och stöd, liksom han ock framför andra bar ansvaret. Formerna för detta samarbete voro ej genom testamentet eller donationsbrefvet närmare bestämda. Skyldigheter och rättigheter voro ej noga afvägda. Detaljbestämmelser voro ej nödiga, om hvar och en redligt sträfvade att fylla sin plikt och pliktuppfyllelse i arbetet sattes framför formerna. Hufvudsaken var samarbete under gemensamt ansvar[1].

Denna Gustaf Vasas idé med afseende på riksstyrelsens utöfvande hade under Eriks regeringstid aldrig blifvit satt på prof. Erik hade knappt hunnit tillträda regeringen, förrän han genomdref inskränkningar i arffurstarnes rätt att deltaga i riksstyrelsen, hvilka hade

[1] Efter H. Hjärne, a. a. s. 42 ff.

till följd, att dessa nedsjönko till vanliga förnämliga länstagare med samma uppgifter i riksstyrelsen som dessa. När nu Arboga artiklar fallit med Erik, när Johan och Karl kommit till makten, skulle ändtligen den nya styrelseformen i verkligheten försökas.

II.

Konung Johans och hertig Karls samarbete i riksstyrelsen kunde enligt testamentet och donationsbrefvet framträda under tvenne former, dels såsom självstyrelse i konungariket och furstendömet under gemensamt ansvar inför hela riket, dels såsom samfäldt uppträdande i rådslag, beslut och handlingar beträffande rikets allmänna värf, som genom sin vikt kräfde bådas medverkan. Enligt testamentet skulle hertig Karl styra sitt furstendömes inre angelägenheter såsom konungen motsvarande i sitt konungarike, d. v. s. han skulle vårda sig om förvaltning och lagskipning, materiell och andlig odling. Han skulle nämligen innehafva sitt furstendöme med land, folk, räntor, afrad o. s. v. alldeles som Gustaf Vasa själf innehaft dem å kronans vägnar; och han skulle råda, bjuda och stadfästa däröfver med full makt och myndighet, men dock alltid hafva för ögonen det meniga rikets gagn vid allt sitt görande. Till sin hjälp och till styrelsens upprätthållande skulle han fritt få använda de årliga utskylder, som å kronans vägnar inflöto från furstendömet samt uppbära alla kronans öfriga årliga inkomster af hvad slag de vara månde, dessutom njuta inkomsten af bergverk, kvarnar, strömmar, allmänningar o. s. v.

Gemensamt och dessutom med flera de förståndigaste ständernas råd och samtycke skulle däremot Johan och Karl förhandla och besluta om de ärenden, som rörde rikets allmänna välfärd, d. ä. krig, fred, förbund, traktater eller andra högviktiga angelägenheter. I sådana

frågor skulle hvarken den ene eller andre på egen hand fatta något beslut. Ifrån denna allmänna regel fanns visserligen ett undantag, som kunde leda till farligt missbruk genom sin obestämdhet. Det heter nämligen i testamentet, att om någon handel kunde förefalla, som vore till nytta och fördel för riket, och omständigheterna ej tilläte någon rådplägning, så skulle den, som hade sådant tillfälle i sina händer, icke vara förbjuden att därigenom söka sin och rikets fördel. Men ej endast genom råd skulle hertigen främja rikets väl, då det gällde de angelägenheter, "som rikets allmänna välfärd på hängde". Han skulle ock insätta sina egna krafter, påkalla hela sitt furstendömes undsättning, när så kräfdes. Framför andra skulle hertigen värna riket mot yttre fiender och främja dess intressen inför utlandet. Om fienden infölle öfver rikets gränser, skulle han med det mesta folk, han kunde åstadkomma, bistå konungen, liksom han öfver hufvud taget i högsta nöd alltid skulle "uppsätta högsta och största förmögenhet". I fredliga tider så väl som i krigstider var hertigen förpliktad att från sitt furstendöme utgöra extra ordinarie hjälper till kronan, när konungen fordrade. Dessutom skulle han främja och fordra konungen med skjutsresor och underhåll, då denne reste genom länet[1].

Huru självstyrelsen gestaltade sig i furstendömet och frågan om densammas förhållande till konungens självstyrelse i riket ligger utom ramen för detta ämne, såvidt som självstyrelsens utöfning ej föranledde öfverläggningar eller konflikter emellan bröderna; och jag hänvisar endast till den ingående undersökning öfver denna fråga, som af annan författare är lämnad[2]. Min uppgift är närmast att se, huru det samfälda arbetet i råd och dåd tedde sig, då det skulle praktiskt realiseras.

I enlighet med den i testamentet uppgjorda ramen

---

[1] Gustaf Vasas testamente och donationsbref för hertig Karl, *SRA*, I, 675 ff. och 771.

[2] Westling, *Hertig Karls furstendöme.*

för särskild samverkan emellan konung och arffurste i rikets allmänna angelägenheter blef, det egentligen förhållandet till främmande makter, krig, fred och diplomatiska förhandlingar, som kräfde bådas deltagande. En öfversikt af detta samarbete sammanfaller därför i det hela med en teckning af de yttre förhållandena.

I de förhandlingar om fred och stillestånd, som under de sista åren af Nordiska sjuårskriget fördes emellan Sverige och Danmark, tog hertig Karl lifligt del. Han bar också sin andel af krigets börda, i det han icke endast bidrog med trupper och förråd från sitt furstendöme till landets försvar utan ock själf gick ut i kriget.

När upproret emot konung Erik företogs af Johan och Karl, var riket inblandadt i krig med Danmark, Polen och Lübeck. Närmast hotade faran från Danmark. Johans och Karls första uppgift var därför att försäkra sig om lugn från detta håll, under det upproret pågick. Johan sände därför den 6 augusti 1568 bref till konung Fredrik, hvari han omtalade, att han med riksens ständers samtycke åtagit sig regementet i Sverige samt anhöll om stillestånd och föreslog fredsunderhandlingar. Samma dag afsände Johan och Karl gemensamt ett bref till råd, adel och undersåtar i Danmark och Norge med begäran, att de ville understödja deras anhållan hos Fredrik. Något stillestånd ville danske konungen ej medgifva, men underhandlingar om fred inleddes, som förde till traktaten i Roskilde den 18 november 1568. Genom denna traktat hade de svenska sändebuden med öfverträdande af sina instruktioner beviljat fredsvillkor, som för Sverige voro högst ofördelaktiga. Som nu resningen mot Erik var lyckligen fullbordad och Johan kände sig säker om sin krona, beslöt han att upptaga striden med Danmark. Vid riksdagen i januari 1569 fick han därtill ständernas bifall[1].

Om Johan öfverlade med hertig Karl, innan han fattade sitt beslut, framgår icke af källorna. Ej heller

---

[1] WESTLING, *Nord. Sjuårskriget*, s. 45 ff.

kan det ses, i hvad mån som han deltog i frågans afgörande vid riksdagen. Att han ej stod utanför allt deltagande i densamma, kan man taga för gifvet. När konung Johan den 29 januari 1569 underrättade konung Fredrik om ständernas beslut att förkasta Roskildetraktaten och erbjöd sig till nya underhandlingar på billigare villkor, skref ock hertig Karl och rikets råd till de danska rådsherrarne, ett motsvarande bref af den 30 januari, hvari de klagade öfver de hårda fordringar, som Roskildetraktaten uppställt, och liksom konungen föreslogo ett möte på gränsen eller på tyska sjösidan mellan ombud från bägge rikena[1]. Fredrik II gaf emellertid icke efter, utan fordrade, att Johan skulle bekräfta fredsfördraget, som hans ombud afslutit. Efter mottagande af danske konungens bref härom var Johan öfvertygad, att krigets återupptagande ej skulle kunna undvikas. När han den 20 februari sände hertig Karl en kopia af brefvet och af det svar, som han därpå ville gifva, förklarade han, att intet annat val vore öfrigt än att hålla sig beredd för kriget. Och han uppmanade nu hertig Karl att rusta sig för det kommande fälttåget. Själf ville han ock samla den största möjliga styrka i afvaktan på krigsutbrottet, så att de med framgång skulle kunna återupptaga vapnen mot fienden. I brefvet till konung Fredrik betygar han emellertid sin fredskärlek och uttalar sin förhoppning, att han skulle samtycka till det förestående gränsmötet[2].

Då vid fortsatt underhandling Fredrik förklarade sig böjd att eftergifva den för legotruppernas besoldning utfästa penningesumman, om fredsfördraget i öfrigt stadfästes före påsken, men hvarken Johan eller majoriteten i rådet ansågo det rådligt att för denna nedprutning i fordringarne bekräfta Roskildetraktaten, blef her-

---

[1] Båda brefven tryckta i *SRA*, II, s. 342 ff. efter afskrift i *JR*, suppl. Hertig Karls och rådets bref af d. 30 jan. finnes i original i Saml. Sverige 272. Se WESTLING, *Nord. Sjuårskriget* sid. 59.

[2] WESTLING, *Nord. Sjuårskriget* s. 60 och *JR* d. 20 febr. 1569 samt WERWING, a. a. 1. s. 25.

tig Karl särskildt tillfrågad om sin mening. I sitt svar förklarade han sig då ense med konungen och rådet och framhöll, att man borde stå fast vid det besked, som senast gifvits danskarne, nämligen att några fullmäktige från hvartdera riket skulle komma tillsamman vid gränsen för att afhandla alla tvister emellan rikena. Ville danskarne ej på billiga villkor bekväma sig till fred, hoppades han på den allsmäktiges beskydd och ville för sin del hålla sig redo[1]. Efter denna rådplägning gafs å nyo ett afböjande svar till Danmark. Nu liksom i januari sändes det i tvenne exemplar, det ena från konung Johan till konung Fredrik, det andra från hertig Karl och rikets råd till det danska rådet[2].

Utan tvifvel hade nu konung Johan och hertig Karl omedelbart fått gripa till vapen, om ej Johans svåger Sigismund August uppträdt såsom medlare. Genom sitt inflytande hos Fredrik II lyckades han nämligen förmå denne att samtycka till hållande af ett fredsmöte, hvarpå man å svenska sidan yrkat. På fred vågade man emellertid ej hoppas. Så väl Johan som Karl rustade sig för att vara beredda på krig, om underhandlingarne strandade. Hertig Karl hade för sin del redan i mars förstärkt sin ryttarefana till 500 man, som han höll i beredskap, ehuru han icke ansåg sig behöfva rätteligen utgöra mer än 250 från sitt furstendöme[3]. Emellertid uppsattes instruktioner och sändebud afgingo till gränsen

---

[1] Johan till hertig Karl den 23 mars 1569 *JR*. Karls svar af den 28 mars i *KR* och WERWING, ib.

[2] Det förra d. 29, det senare d. 31 mars 1569. Afskrifter i *Danska Handlingar* 1568—1572 och i *JR*. Suppl. 1569.

[3] Den 31 mars 1569 *KR*. Hertig Karls rusttjänstskyldighet vardt aldrig fixerad. Enl. egen uppgift hade hertigen rörande denna skyldighet träffat med sin broder Erik sådant aftal, att han af sin förläning skulle hålla 250 hästar med inberäkning af adelns rusttjänst. Denna öfverenskommelse blef emellertid aldrig af Johan godkänd, men hertigen synes likväl ha ansett den såsom gällande. Se WESTLING, *Hertig Karls furstend.* s. 29.

emellan Ulfsbäck och Knäred, där mötet skulle hållas. Dessa instruktioner utfärdades af Johan och Karl i förening, så väl hufvudinstruktionen af den 12 juli 1569 som den andra dat. den 15 juli, hvilken innehöll hvad sändebuden "till det sista skulle tillbjuda och besluta" [1].

Såsom man förutsett ledde icke underhandlingarne på gränsen till åsyftadt resultat, utan kriget bröt ut. Nu fick hertig Karl äfven dela krigets börda med konungen. Redan den 2 augusti 1569, strax efter fredsmötets början, hade hertigen förordnats att i konungens frånvaro och till dess denne själf kom ditned föra befälet öfver de svenska trupper, som i juli skickats ned till gränsen. Så snart sedan underrättelse ingick, att underhandlingarne strandat, begaf sig hertigen nedåt landet. Han slog först läger i Värnamo, dit han förskref ryttare och knektar samt Smålands och Västergötlands adel. Men sedan han här fått veta, att Varberg belägrades af danskarne, beslöt han sig för att göra ett härjningståg i Skåne, som var blottadt på försvar. Utan något nämnvärdt motstånd ryckte han in i Skåne, sköflade på kort tid en stor del af landskapet, brände Vä, Åhus, Ystad och Sölvesborg samt en mängd herregårdar. Efter dessa härjningar hemförlofvade han sitt folk. Själf drog han till konungen, som nu befann sig i Hvalstad i Västergötland [2].

Hertig Karl blef nu synnerligen väl mottagen af Johan. Till lön för den trohet han visat och de tjänster han gjort konungen och riket skall han t. o. m. hafva blifvit erbjuden Dal i Västergötland såsom förök-

[1] Afskrifter af båda instruktionerna i *Danska Handlingar 1568—1572*. Instr. af d. 12 juli 1569 i original i *Förhandlingar mellan Danmark, Lübeck och Sverige i Stettin 1570*, försedd med underskrift af 12 rådsherrar. Jfr WESTLING, *Nord. Sjuårskriget*, s. 68 not. 1 och 2, där citeringen af källorna är ofullständig och oriktig.

[2] Se WESTLING, *Nord. Sjuårskriget*, s. 74—75 samt bref till konungen från hertig Karl af den 2 nov. 1569; koncept i *Hertig Carls concepter*. En del af detsamma infördt i KR 1569.

ning på hertigdömet. Men detta anbud afböjdes af hertigen själf[1].

Utan tvifvel rådgjorde nu bröderna med hvarandra både om krigsoperationerna emot Danmark för nästa fälttåg, och om andra rikets angelägenheter. Dagen före hertigens ankomst till konungen hade hos honom infunnit sig från Polen återkomna sändebud, som i april månad med hertigens och rådets samtycke afsändts till konung Sigismund August för utkräfvande af drottning Katarina Jagellonicas brudskatt och de fordringar konungen själf hade hos honom[2]. Vi veta, att Johan önskade öfverlägga med hertigen i anledning af det svar, som sändebuden medförde, och att han ville höra Karls mening om huru man vidare skulle företaga saken mot de danske[3]. Det är därför mer än sannolikt, att öfverläggningar om dessa angelägenheter ägde rum, ehuru källorna ej lämna oss någon direkt upplysning därom.

Under den följande vintern och våren 1570 vidtogos rustningar för ett nytt fälttåg till lands och vatten. Redan i februari 1570 lofvade hertig Karl skeppsfolk och skeppsgärd från sitt furstendöme till flottans utrustning[4]. I mars pålades ytterligare en gärd i hertigdömet för krigets skull, en silfverskatt[5], som ock skulle utgå från det öfriga riket. Följande månad var hertig Karl själf tillstädes hos konungen. Tillsamman med rådet afgaf han ett rådslag, som innehöll anordningar rörande skeppsflottans och lilla flottans utrustning, och hvari för öfrigt föreslogs, att konungen i egen person skulle draga till Kalmar för att vara närmare till hands, om krigsrörel-

---

[1] *Carl IX:des Rim-Chrön.*, s. 48. Dal hörde sedan 1567 under Västergötland och styrdes af samma ståthållare som detta. Se LIGNELL, *Beskrifn. öfver grefskapet Dal,* Sthlm 1851, I, s. 212.

[2] SVEN ELOFSSON, *Paralipomena* i HSH 12, s. 171 f. samt rådslag i april 1570 bland *Rådslag under Johan III:s regering.*

[3] Till hertig Karl från konungen den 8 nov. 1569 *JR.*

[4] Den 11 o. 16 febr. 1570 JR samt 13 o. 18 febr. s. å. *KR.*

[5] Om denna skatt från furstendömet se WESTLING, *Hertig Karls furstendöme,* s. 47.

serna så fordrade[1]. I maj växlades en mängd skrifvelser mellan Johan och Karl angående mönstring af krigsfolket, om främmande ryttares besoldning, om framfordring af skeppsgärd och folk till flottans förstärkning och utrustning m. m.[2]

Utrustningen gick emellertid mycket trögt, och resultatet blef i verkligheten ringa. Landet var utmattadt efter den långvariga fejden. Allmogen var missnöjd öfver de tunga skatterna och öfver det främmande krigsfolkets tygellösa framfart. Under det Johan och Karl rustade sig för kriget, hade de samtidigt att lugna den upphetsade sinnesstämningen bland folket, hvilken i gränslandskapen hotade att slå ut i uppror[3]. Behofvet af fred blef därför allt kännbarare, i all synnerhet som nu också Ryssland började uppträda på ett hotande sätt. Intresset vände sig så allt mer åt freden; och bröderna började åter öfverlägga om de villkor, på hvilka man skulle kunna ingå fred, under det Sigismund August och kejsarens ombud arbetade för en allmän fredskongress.

Redan den 19 maj vände sig Johan till hertig Karl med begäran att få höra hans betänkande angående de fordringar, som danskarne och lübeckarne förut och särskildt vid Ulfsbäck och Knäred hade uppställt. Som dessa fordringar antagligen å nyo skulle framdragas, ville han veta hertigens mening, om hvad man till det yttersta skulle kunna inrymma och hvad de svenska ombuden i stället skulle fordra[4]. Härpå svarade hertig Karl den 27 maj med ett ingående besked på alla punkter[5]. Beträffande det omtvistade vapnet tre kronor yrkade han fortfarande, liksom han och konungen gjort i instruktionen af den 15 juli 1569, att danskarne ej skulle tillåtas föra detsamma. Anspråken på Norge liksom på de danska

---

[1] *Rådslag under Johan III:s regering.*

[2] *JR* o. *KR*.

[3] Jfr s. 48.

[4] Den 19 maj 1570 *JR*.

[5] Hertig Karls betänkande af den 27 maj 1570 *KR*.

landskapen Skåne, Halland och Blekinge, hvilka Sverige dock enligt hans mening hade rätt att fordra, kunde däremot uppgifvas, likaså anspråken på Jämtland och Härjedalen samt nu äfven Gotland, som de vid senaste förhandlingarne velat förbehålla sig. Besittningarne i Lifland däremot, som de då velat afstå mot fullkomligt vederlag eller ock mot pant, till dess sådant vederlag betaltes, borde på inga villkor uppgifvas. Sverige hade på dem offrat allt för stor omkostnad, och allt för många redliga svenska krigsmän hade för dem offrat sitt blod. Ej heller borde fästningen Elfsborg uppgifvas. I fråga om handeln på Narva var han ej hågad för någon eftergift, som kunde lända Sverige till skada. Man kunde nog bevilja Danmark och städerna vid Östersjön handel på denna ort, men på sådana villkor, att de ej dit förde några s. k. förbudna varor, hvarmed ryssen blef förstärkt. Ersättning för krigskostnader kunde Sverige omöjligen gifva, men tagna skepp, kanoner och varor kunde återlämnas. Däremot hade förut protesterats.

Sedan en fredskongress ändtligen blifvit aftalad, förklarade sig konung Fredrik också böjd för ett stillestånd på sex veckor. När Johan blifvit underrättad härom, skyndade han sig att spörja hertig Karl om hans mening rörande det föreslagna stilleståndet. För sin del ville Johan icke vara med om en dylik "hönefred", ty han misstänkte, att danske konungens afsikter med densamma endast var att få svenska flottan skingrad och landthären aflägsnad ifrån gränsen. I denna mening blef han nu ytterligare styrkt af hertig Karl, som afrådde hvarje stillestånd på kortare tid än sex år. Och han afslog äfven den erbjudna vapenhvilan[1].

Den 9 juni utfärdades instruktionerna för de svenska sändebuden, som skulle afgå till fredskongressen i Stettin[2].

[1] Till hertig Karl d. 2 o. 10 juni 1570 *JR*; från Karl till Johan d. 5 juni KR samt WESTLING, *Nord. Sjuårskriget*, s. 86, 87.

[2] Om dessa instruktioner se WESTLING, *Nord. Sjuårskriget*, s. 87, 88, 89 med noter. I *Danska Handlingar 1568—1572* finnas afskrifter af båda. Den ena tydligen genom skriffel dat 6 juni.

Hertig Karls samtycke nämnes icke särskildt i ingresserna, men att hans betänkande inhämtats, hafva vi sett af det föregående. I hvad mån konungen tagit hänsyn till hans utlåtande vid instruktionernas slutliga uppsättande, kan ej afgöras. I hufvudsak öfverensstämma de utfärdade instruktionerna med hertig Karls betänkande, men de förra gingo något längre i eftergifter, än Karl önskat. Johan tillät således i den andra instruktionen om de yttersta medgifvandena, som skulle göras, att danskarne skulle få föra tre kronor, blott dessa erhölle en annan form och anordning än i det svenska riksvapnet. I Lifland var han hågad att afstå Hapsal, Leal och Lode samt möjligen Sonnenburg, om det vore nödvändigt för återfående af Elfsborg, som ej heller han på några villkor ville mista. Frågan om den fria handeln på Narva tänkte han lösa på så sätt, att danskarne och lübeckarne skulle få träffa den öfverenskommelse med romerske kejsaren, som de bäst kunde. Detta innebar emellertid knappast någon eftergift, ty kejsaren motarbetade själf en fullkomligt fri handel på Narva till Rysslands förkofran[1].

De i instruktionerna fastställda villkoren måste emellertid ytterligare jämkas, för att fred skulle komma till stånd. Den 6 oktober skrefvo de svenska sändebuden och begärde fullkomligt besked på alla punkter. Med de föreskrifter, de erhållit i sina medhafda instruktioner, kunde de omöjligen afsluta någon fred. På samma gång Johan erhöll underrättelse härom, mottog han tvenne på de kejserliga medlarnes föranstaltande öfversända ombud, som fordrade ny fullmakt i stället för den gamla, som af lübeckarne ansågs vara ofullständig[2]. Med anledning häraf fann konung Johan för godt att kalla hertig Karl till sig. Hertigen hörsammade genast kallelsen. Den 1 oktober kom han till konungen i Uppsala[3], och efter vederbörliga

---

[1] TH. ANNERSTEDT, *Svenska väldet i Livland,* s. 61.

[2] WESTLING, *Nord. Sjuårskriget,* s. 94 och SVEN ELOFSSON, *Paralipomena,* HSH 12, s. 179.

[3] SVEN ELOFSSON, *ibid.*

öfverläggningar utfärdades nu den 2 oktober 1570 en ny fullmakt och instruktion, som äfven undertecknades af hertig Karl[1]. I denna instruktion gjordes nu bland annat den eftergiften, att allt hvad Sverige innehade i Lifland kunde få öfverlämnas åt kejsaren mot en summa penningar; och det föreslogs i samband härmed, att kejsaren sedan skulle lämna denna provins till en svensk furste, om han ej själf ville behålla den, utan ville lämna den åt en furste under romerska rikets protection. Det är mycket sannolikt, att denna punkt tillkommit på initiativ af hertig Karl, som i så fall redan nu uppgjort planen om öfvertagande af Lifland, hvilken plan framdeles återkommer under flera former. I det nya memorialet för kommissarierna förmanades dessa för öfrigt, att de skulle rätta sig efter lägenheterna och laga så att det ändtligen blefve fred. På grund af den hotande faran från Ryssland hade man måst bekväma sig till intagande af denna klausul, af hvilken kommissarierna också begagnade sig.

Den 13 december 1570 undertecknades fredstraktaten mellan Sverige och Danmark i Alten Stettin. I öfverensstämmelse med den ställning, som rättsligen tillkom hertig Karl, och som han för närvarande också faktiskt innehade, bestämdes uti denna, att den skulle undertecknas och beseglas af hertig Karl lika väl som af konungen[2]. En liknande bestämmelse intogs äfven i traktaterna mellan Sverige och Lübeck samt mellan Sverige och kejsaren, hvilka samma dag och på samma ställe undertecknades[3]. Sedan de svenska underhandlarne hemkom-

[1] Ett exemplar af den nya instruktionen finnes i *Förhandlingar mellan Danmark, Lübeck och Sverige i Stettin,* försedt med hertig Karls underskrift och sigill. Den har till påskrift: "Memorial för Swen Elofsson till commissarierna i Stettin. Anno etc. 1570 2 oct. Det är detta aktstycke, som Westling citerar i Nord. Sjuårskriget, s. 94, not 7. I not 4, s. 95, talar W. om en särskild fullmakt, som utfärdades för sändebuden den 2 okt., hvaraf kopia citeras "Förh. mellan Sv., Danm. och Lüb. i Stettin". Någon fullmakt har dock ej, så vidt jag sett, utfärdats jämte den ss. memorial citerade instruktionen.

[2] *Sverges Traktater,* IV, s. 405.

[3] *Ibid.* s. 423 o. 441.

mit med fördraget, sändes därföre Göran Gera och Sven Elofsson den 14 februari till hertig Karl med en kopia däraf, som förelästes för honom[1]. Han undertecknade sedan ratifikationerna af traktaterna med Danmark och Lübeck, hvilka äro daterade Stockholms slott den 24 februari 1571[2]. Samma dag utfärdades också konfirmation på Lübecks stads privilegier. Äfven denna konfirmation är undertecknad af hertig Karl[3].

Om vi vända oss till de diplomatiska förhandlingarna med Ryssland och till det ryska kriget, hvari Johan råkade kort efter sin tronbestigning, skola vi finna, att Johan äfven här icke allenast höll hertig Karl underrättad om förhandlingarnes och krigets olika skiften utan ock tog hans råd och hjälp i anspråk på samma sätt som i sjuårskriget.

Freden med Danmark hade, såsom redan anmärkts, påskyndats af de alltmer bekymmersamma förhållandena i Sveriges besittningar på andra sidan Östersjön. Till en början hade det synts, som om Johan skulle kunna vänta fred af sin ryska granne. På det fredsanbud, som han strax efter resningens lyckliga fullbordan hade sändt till tsar Ivan Vasilievitsch, hade denne svarat tillmötesgående, och hade på samma gång sändt lejd för en svensk beskickning. En sådan hade ock afgått till Ryssland på sommaren 1569 för att få bekräftelse på den fred, som varit i konung Gustafs tid.

Om dessa förhandlingar underrättade nu Johan hertig Karl. Den 19 mars 1569 skrifver han, att han fått bref och lejd från storfursten samt uttalar optimistiskt sin öfvertygelse, att de på den sidan icke hade något annat än fred att vänta[4]. Den 5 augusti s. å., då under-

---

[1] Sven Elofsson, *Paralipomena,* HSH 12, s. 184. I hertig Karls Diarium finnes i februari månad antecknadt: "Swar på Gören Geras och Swen Elofssons werff etc."

[2] *Sverges Traktater,* s. 411 o. 424.

[3] *Ibid,* s. 432.

[4] Den 19 mars 1569 *JR.*

rättelser om legationen ingått från Finland, kunde han meddela honom den hugnesamma nyheten, att ryske tsaren var till fred och enighet benägen[1], och han sände honom kopia af det erhållna brefvet. Men till sådana upplysningar inskränkte sig också samverkan mellan bröderna vid de diplomatiska förhandlingarne med Ryssland på detta stadium. Så vidt synes af de bevarade handlingarne, blef hertig Karl ej satt i tillfälle att afgifva sitt utlåtande om instruktionen för sändebuden[2].

Snart ändrade emellertid ryske tsaren uppförande och intog en mot Sverige mindre vänlig hållning. I och med detsamma blir ock brefväxlingen mellan Johan och hertig Karl rörande de ryska förhållandena lifligare. Ju bekymmersammare den yttre ställningen var, dess mer påkallades hertig Karls medverkan.

Det tillmötesgående, som tsar Ivan Vasilievitsch till en början visat, var ej mycket allvarligt menadt. När sändebuden ankommo till Ryssland, blefvo de kastade i fängelse och svårt misshandlade. Detta var ett tydligt förebud till hvad som komma skulle. Det var en inledning till de långvariga fientligheterna emellan Johan och Ivan. I stället för att fortsätta de påbörjade fredsunderhandlingarna, upptog tsaren nu sina planer på att bringa svenska Lifland under ryskt välde. Då han visste, att rysk öfverhöghet af lifländarne var särskildt hatad, och att en stor del af dem helst önskade att få en egen furste, begagnade han sig slugt af denna deras längtan efter en oberoende ställning och tog därefter sina mått och steg. Efter några underhandlingar med andra tronkandidater vände han sig snart till hertig Magnus af Ösel, hvilken genast befanns vara villig att tjäna såsom verktyg för tsarens planer. Mot erhållande af slottet Oberphalen med kringliggande område inom Dorpats stift, titel konung af Lif-

---

[1] Den 5 aug. 1569 JR.

[2] Instruktion för legation till Ryssland af den 16 april 1569 i JR suppl. samt Kreditif för Peder Bagge m. fl. till storfursten i Ryssland, dat. Stockholm den 16 april 1569 *ibid.*

land och löfte om rysk hjälp till utvidgning af sitt nya rike på bekostnad af de svenska besittningarne i Lifland förpliktade sig Magnus att hylla tsaren såsom sin öfverherre[1].

Kort därefter hotade förräderi inom svenska hären i Lifland att räcka en hjälpande hand åt dem, som stämplade emot Sveriges välfärd. Då Klas Kursell, befälhafvare för de tyska ryttarne i svensk tjänst, i förbittring öfver innestående sold i januari 1570 bemäktigat sig Revals slott, inlät han sig i underhandlingar med hertig Magnus af Ösel, som genast sökte använda händelserna i Reval till befrämjande af sina planer. Dess bättre blef all olycka afvärjd. Slottet räddades därigenom att Kursell och hans ryttare i sin ordning blefvo öfverrumplade och tillfångatagna[2].

Hertig Magnus' förbindelser med tsaren väckte ej några större farhågor hos Johan. Utan att ana hvad saken egentligen innebar trodde han sangviniskt på de hugnesamma rykten, som tid efter annan till honom inberättades om ställningen därute. Med tillfredsställelse förtäljer han den 18 maj 1570 för hertig Karl, att Magnus af Ösel skulle fallit i onåd hos tsaren och förts som fånge till Moskva. Han hade ock hört, att fejd skulle utbryta mellan Danmark och Polen. Häraf skulle naturligtvis också hertig Magnus beröras. Dessutom berättar han nu, att de svenska sändebuden, som voro fångna i Ryssland, icke ledo någon nöd utan voro väl underhållna, och att de kvarhållits hos ryssarne så länge endast af den orsaken, att dessa väntade sändebud ifrån Polen[3]. Hertig Karl, som var mera skarpsynt och misstrogen gent emot dessa underrättelser, ansåg, att man ej borde invagga sig i någon säkerhet. Sådana tidender kunde tilläfventyrs vara vissa nog, menade han, men han befarade, att ryske tsaren och "biskopen af Ösel" dock hade hemliga stämp-

---

[1] Th. Annerstedt, *Svenska väldet i Livland.*

[2] *Ibid.* s. 55.

[3] Bref från Johan till hertig Karl den 18 maj o. 10 juni 1570 *JR*,

lingar emellan sig, med hvilka de icke menade Sverige något godt. Han varnade för den skull för sorglös lättrogenhet och uttalade såsom sin mening, att man borde hafva "alla saker uti noga och god vakt"[1].

Allvarligare tog Johan det Kursellska myteriet. Så snart han fått kännedom därom, skref han till hertig Karl och begärde hans betänkande, huru man den saken bäst företaga skulle[2]. Hertigen, som redan hade kunskap om myteriet, och som väl kände både Kursell och hans bröder, rådde Johan att utsända några förståndiga män, som kunde fogligen förhandla med de upproriske, och att han för öfrigt skulle försöka skaffa penningar för att tillfredsställa dem med, eftersom de ju hade sold innestående, hvilken de med rätta kunde fordra. Själf ville han ock göra hvad han kunde för att stilla missnöjet och återföra de upproriske till lydnad. Som han tidigare haft ej ringa beröring med såväl Klas Kursell som hans bröder, trodde han sig kunna uträtta något med en skrifvelse och erbjöd sig därför att skrifva till honom, om konungen så önskade[3]. För detta råd och för hertigens anbud var konungen tacksam. Sedan han med de riksråd, som voro tillstädes hos honom, ytterligare öfvervägt saken och "det uti lika måtto betänkt", förordnades Klas Åkesson och Hans Björnsson, båda två förtrogna med de lifländska förhållandena, att begifva sig öfver till Lifland för att ställa allt till rätta. Deras uppgift var dock icke allenast af fredlig art, såsom hertig Karl synes tänkt sig, att den borde vara. Kunde de ej uträtta något genom foglig underhandling, skulle de taga igen slottet med våld; och för det ändamålet skulle de taga med sig från Finland så mycket krigsfolk, som den landsändan kunde umbära[4].

[1] TH. ANNERSTEDT, *Svenska väldet i Livland,* s. 56 och hertig Karls bref till konung Johan, dat. Nyköping den 27 maj 1570 *KR.*

[2] Ibid. s. 54 och Johans bref till Karl d. 3 febr. 1570 *JR.*

[3] Hertig Karls bref till Johan den 5, 9 o. 13 febr. 1570 *KR.*

[4] TH. ANNERSTEDT, *Svenska väldet i Livland,* s. 54, 55 och Johans svar till Karl d. 11 febr. 1570 JR.

Hjälpen kom emellertid snart nog från ett håll, som man minst väntat. I slutet af mars 1570 blef Klas Kursell helt oförmodadt i sin tur öfverrumplad af en bland Gabriel Kristerssons män, som därigenom räddade slottet åt Sverige. Klas Kursell blef nu jämte ett par andra af medbrottslingarne straffad med afrättning. En af hans bröder, Henrik Kursell, fördes fången öfver till Sverige. För denne lade sig hertig[1] Karl ut, och han blef äfven på hertig Karls förbön benådad[2].

De farhågor, som hertig Karl med anledning af tsarens förbindelser med hertig Magnus uttalat, blefvo snart besannade. Sedan Magnus blifvit insatt till "konung af Lifland", drog han ut på ett eröfringståg, understödd af ryska hjälptrupper. I augusti 1570 inträngde hans här på svenskt område. Den 8 i samma månad stod den ryska hufvudstyrkan utanför Reval. Ett par veckor senare började belägringen af denna stad[3].

När Johan fick underrättelse om hertig Magnus anfall på Reval, hade han redan i samråd med sin broder hertig Karl vidtagit en åtgärd, som var afsedd att skydda Lifland för den fara, som hotade detsamma. Vid ett personligt möte, som antagligen i midten af augusti ägde rum emellan bröderna, hade de öfverenskommit, att hertig Karl skulle i egen person gå öfver till Lifland och kämpa för dess försvar. Hvilka villkor, som voro fästa vid denna öfverenskommelse, framgår ej af de underrät-

---

[1] TH. ANNERSTEDT, *Svenska väldet i Livland,* s. 55. I en protest, som Erik Sparre afgaf från sitt fängelse å Nyköpings slott den 4 juli 1599 vid underrättelsen om brodern Johan Sparres afrättning i Kalmar, beskyllde han hertig Karl för otrohet mot Johan och delaktighet i det Kursellska förräderiet. Denna beskyllning, som också uttalades af Sten Banér och på sätt och vis bestyrktes af Hogenskild Bjelke, blef af Karl tillbakavisad såsom ogrundad; och något bevis för densamma har aldrig kunnat framdragas. Messenius säger endast, att det var genom sina förböner för deltagarne i sammansvärjningen som hertig Karl utsatte sig för misstankar. MESSENIUS, a. a. v. II, s. 131. Om anklagelserna mot hertigen se ÖDBERG. *Stämplingar mot Johan III,* s. 85 ff.)

[2] GIRS, a. a. s. 14.

[3] TH. ANNERSTEDT, *Svenska väldet i Livland,* s. 57.

telser, vi äga om mötet. Ej häller ser man fullt klart, hvem som först framkom med förslaget rörande resan till Lifland, om det var hertigen, som väckte tal härom, eller om det var Johan själf. Men det vill dock af ordalagen i de om denna fråga växlade brefven synas, som om hertig Karl tagit initiativet[1].

Den uppgjorda planen kom aldrig till utförande. När Johan senare ifrån sin ståthållare på Revals slott Gabriel Kristersson Oxenstjerna samt borgmästare och råd därstädes erhöll underrättelse om fästningens belägring[2] och fick veta, att fienderna, som alleredan voro starka nog förhanden, väntade ytterligare förstärkningar, blef han försagd. I stället för att genast besluta sig för en kraftig undsättning under hertig Karls ledning, hemställde han nu till honom, om det under de ändrade förhållandena kunde vara rådligt att företaga den aftalade resan[3]. Hertig Karl, som var af djärfvare lynne och för öfrigt insåg, att tillfället nu vore lämpligt, lät icke afskräcka sig af konungens meddelande. Med den utrustning, som från början var afsedd, kunde han emellertid ej begifva sig ditöfver. Men om Johan kunde afvara så mycket folk, att hertigen blefve fienden vuxen, vore han fortfarande beredd att göra sitt bästa efter som emellan dem blifvit aftaladt[4]. Detta var dock en fordran, som Johan ej kunde uppfylla, och därför blef hela resan inställd[5].

Besättningen på Reval blef nu så godt som lämnad åt sig själf. När Johan dröjde att svara på de från Reval ankomna skrifvelserna med begäran om undsättning, vände

---

[1] Bref från Johan till Karl af d. 9 aug., 6 o. 14 sept. 1570 *JR* samt bref från Karl till Johan af d. 10 sept. s. å. *KR*. Jfr Th. Annerstedt, *Svenska väldet i Livland*, s. 58.

[2] Se konungens bref till Karl af d. 6 aug.; Th. Annerstedt, s. 58, och bref från ståth. Gabriel Kristersson till Johan, dat. Reval d. 24 aug. 570, tryckt i *HSH*. 36, s. 88.

[3] Ofvan citerade bref af d. 6 aug. 1570.

[4] Karls citerade bref af d. 10 sept. 1570.

[5] Johans citerade bref af d. 14 sept. 1570.

sig ståthållaren och underbefälhafvarne till hertig Karl, eftersom han var näst konungen rikets främste ledamot och råd, och anhöllo, att han jämte andre närvarande riksråd ville hos konungen göra en allvarlig föreställning om snar undsättning[1]. Om hertigen med anledningen af denna skrifvelse försökte inverka något på Johan, vet man ej. Gjorde han så, ledde det icke till något resultat. Befälhafvarne uppgåfvo emellertid ej modet. Med de försvarskrafter, som stodo dem till buds, försvarade de sig så, att hertig Magnus i mars 1571 måste upphäfva belägringen. Den 13 april s. å. kunde Johan meddela hertig Karl de glada tidenderna, att "biskopen af Ösel" och ryssarne med hela sin styrka aftågat från Reval[2].

Efter detta tsarens fruktlösa försök att genom hertig Magnus realisera sina planer på att bringa en del af svenska Lifland under ryskt välde, fingo de svenska besittningarne på andra sidan Östersjön vara i ro för en tid. Ett härjande anfall af de krimska tatarerna i maj 1571 tvingade Ivan att vända sina vapen åt annat håll. Johan och Karl vågade emellertid ej underlåta att fortfarande hålla sig beredda på nytt anfall. Under hösten rustades därföre både i furstendömet och konungariket. I augusti lät hertig Karl upptaga en skeppsgärd ifrån sitt furstendöme, som skulle användas till ryttares oah knektars utrustning[3]. Den 3 oktober skrifver han till Johan, att han öfversändt 370 man fotfolk till Finland förutom en del ryttare[4]. Men den brist och nöd, som rådde i landet och nu särskildt bland krigsfolket i Finland, manade dem att också tänka på fred. Johan blef allt mera böjd för att inleda fredsunderhandlingar; och han styrktes härvid af hertig Karl, hvilken äfven tillrådde ett stillestånd på några år, om man ej kunde erhålla fred[5].

[1] Brefvet tryckt: *HSH* 36, s. 91.
[2] Bref från Johan till Karl d. 13 april 1571 *JR*.
[3] Den 18 aug. 1571 KR, se ock d. 9 sept. 1571 *KR*.
[4] Den 3 okt. 1571 *KR*.
[5] Johan till hertig Karl d. 17 nov. 1571 JR. Karls svar d. 30 nov. 1571 *KR*.

I början af följande året — 1572 — bröt krigslågan ånyo ut, då tsaren i februari härjande inföll i Finland. Samtidigt hemkommo de ur fångenskapen lösgifna sändebuden, biskop Påfvel i Åbo (Paul Juusten) och Mathias Schubert, med "högfärdige och oförnuftige" svar. Så gärna än konung Johan och hertig Karl nu önskade fred för sitt utmattade folk, måste de å nyo upptaga vapnen på allvar. Anfallet gällde närmast Finland; men nytt angrepp på Lifland kunde väntas när som helst, ty det var de svenska besittningarne därstädes, som tsaren egentligen traktade efter[1].

Hade Johan fått råda, hade väl försvarsplanen blifvit den vanliga: att föra kriget genom utskickade fältherrar, som styrdes genom instruktion hemifrån. Nu blef genom hertig Karls ingripande en plan uppgjord till ett kraftigt afvärjande af den för svenska Östersjöväldet hotande faran från ryska riket. Årets rustningar emot Ryssland hafva därföre ett alldeles särskildt intresse och utgöra framför allt i historien om förhållandet emellan Johan och Karl ett kapitel, som är förtjänt af närmare uppmärksamhet.

Så snart Johan fått underrättelse om ryssarnes infall i Finland, sammankallade han de rådsherrar, som voro hos honom, till en rådplägning om de försvarsåtgärder, som borde vidtagas[2]. Det betänkande, som dessa vid rådssammankomsten afgåfvo, skickade han sedan till hertig Karl. På samma gång sände han kopior af tsarens tvenne skrifvelser för att visa, hvilka olidliga och föraktliga villkor "moskoviten" hade uppställt. Johan begärde nu, att hertigen skulle afgifva sitt betänkande och att han skulle lämna undsättning i folk och krigsförnödenheter från sitt furstendöme[3]. Härpå svarade hertig

---

[1] Bref till hertig Karl från Johan d. 12 mars 1572 JR.

[2] Detta rådslag är icke bevaradt bland rådslagen från Johan III:s regering.

[3] Bref till hertig Karl, d. 12 och 24 mars 1572 JR suppl. Kopiorna borde hertigen bränna upp, när han läst dem! (d. 12 mars).

Karl med löfte att genast beställa om hjälp till kriget. Om det medsända rådslaget yttrade han däremot ingenting. Han hade sina särskilda tankar om försvarsåtgärderna. Men han yppade ej något, utan förklarade endast, att han med första öppet vatten skulle komma till konungen för att rådslå med honom om allt, som vore af nöden att beställa [1]. Detta hade Johan ingenting emot. Tvärt om, han önskade, att hertig Karl skulle komma med första lägenhet både för krigets skull och för det möte, som i maj månad skulle hållas på danska gränsen för afhandling af den uppskjutna tvisten om tre kronor [2]. Men det måtte icke hafva varit möjligt för hertigen att efterkomma denna konungens önskan, ty först i början af juni månad finna vi honom hos Johan i Kalmar, där han framlade sina tankar om sättet för Liflands försvar.

Klart inseende den fara, som hotade de dyrt förvärfvade besittningarne på andra sidan Östersjön ifrån den hänsynslösa ryska grannen, och lifligt öfvertygad, att ett nytt anfall på Lifland vore att förvänta, ehuru Ivan i sitt sista fälttåg vändt sig emot Finland, ansåg hertig Karl för klokast att koncentrera försvaret på Lifland. För att kriget skulle kunna föras med desto större framgång och för att man skulle kunna vara så mycket säkrare på ett resultat, som motsvarade uppoffringarne, hade hertigen fattat beslut att själf begifva sig öfver till Lifland och taga ledningen af försvaret, om konungen därtill ville gifva sitt bifall. Därvid var det dock icke hans mening att allenast gå ut såsom befälhafvare för en samlad krigsstyrka. För att få större frihet vid försvaret och för att bättre kunna disponera de försvarskrafter, som därute stodo till buds, ansåg han bäst, om han finge hela Lifland sig anförtrodt såsom ett län under den svenska kronan med uppgift att försvara

---

[1] Bref från hertig Karl till Johan d. 4 april 1572. KR.

[2] Till hertig Karl d. 17 april 1572. JR. I maj 1572 hölls ett möte i Avaskär mellan svenska och danska kommissarier. Se *Sverges Traktater*, V s. 5.

det emot fienden. Han föreslog därföre inför konungen, att allt hvad Sverige innehade i Lifland skulle öfverlåtas åt honom, så att han fick det "förestå, råda och bjuda därutöfver". På egen bekostnad ville han sedan försvara det. Kunde han därvid genom eröfringar vinna något område ifrån ryssen, ville han för framtiden behålla det såsom sitt eget. Ginge återigen något af hvad som blifvit honom anförtrodt genom hans försummelse förloradt, vore han beredd att ersätta en sådan förlust med lika stort område af sitt eget furstendöme[1].

Det framställda förslaget var af den vikt och omfattning, att det ock behöfde komma under rådplägning i en sammankomst af rikets råd. Hertig Karl utvecklade därföre närmare sina tankar i ett nytt memorial, som "ställdes rådet i händer" den 8 juni[2].

I detta memorial uppställde hertig Karl de villkor, som han fäste vid sitt anbud. Jämte en allmän begäran att blifva understödd af konungen med all makt, om han blefve för hårdt ansatt af ryssarne, framställde han också några speciella fordringar dels angående utrustningen och expeditionens befrämjande på annat sätt, dels angående ersättning för de ekonomiska uppoffringar, som han måste göra.

Det framställda förslaget vann rådets understöd och konungens bifall. Med samtycke af sitt råd undertecknade Johan sålunda den 17 juni 1572 ett kontrakt med hertig Karl rörande Liflands öfverlåtande, hvari de af hertigen uppställda villkoren voro intagna. Däremot utfärdade hertig Karl samma dag ett lika lydande reversal[3].

---

[1] "Memorial ställt Kong. M:tt i hennder thenn 5 junij anno 72 opå Calmarne." *KR.*

Det kan förtjäna påpekas, att hertig Karl i detta memorial också frågade konungen, hvad han hade att vänta i ersättning för de delar, han fått af hertig Magni furstendöme, om denne, såsom man kunde hoppas, blefve frisk igen.

[2] "Thesse ärennder Liffland belangendes ställtis Råditt i hennder thenn 8 junij anno LXXII i Calmarna." *KR.*

[3] "Contract emillen Kong. M:tt och hertig Carl Liffland belangen-

Genom detta kontrakt öfverlämnades nu till hertig Karl allt hvad Sverige innehade i Lifland, nämligen fästena Reval, Weissenstein, Karkus, Hapsal, Leal, Lode, Sonnenburg och Padis med kringliggande områden såsom förläning af svenska kronan. Detta län skulle han gubernera och förestå med andlig och världslig jurisdiktion. Däremot skulle han efter yttersta förmåga försvara det emot alla fiender. Men det var ej meningen, att förläningen skulle vara ärftlig i hertig Karls ätt, såsom furstendömet var; det var ej ens afgjordt, att han skulle ha det för sin lifstid. Kontraktet stadgade nämligen, att hertigen ej behöfde behålla det längre än hans lägenheter det tillsade. När han önskade, kunde han lämna det igen, och han skulle då hemma i riket erhålla vederlag för de omkostnader, han därför af sitt eget nedlagt. Om han däremot med egna krafter kunde vinna något område därute, skulle det tillhöra honom och hans efterkommande såsom ärftlig besittning. Af de eröfringar, som med konungens hjälp och således genom bådas omkostnad och ansträngningar kunde blifva gjorda, skulle hertigen få behålla två tredjedelar såsom eget. Däremot erbjöd han sig att af sitt furstendöme eller arf och eget gifva vederlag för hvad som genom hans försummelse kunde gå förloradt.

Såsom hertig Karl begärt, blef han försäkrad om undsättning af konungen, om han blefve så hårdt ansatt af ryssarne eller någon annan, att han ej ensam kunde försvara sig. För sin utrustning och för företagets be-

---

des. Dat. Calmar then 17 junij anno 72" i *JR* suppl. utgör afskrift af det af konungen utfärdade exemplaret. Der finnes ock "Hertigh Carls Reversal på then lijffländske Contract" s. d. Afskrifter af detta finnas ock i *KR*. I *Handlingar angående Hertig Karl och hans hertigdöme* finnes ett exemplar af hertig Karls reversal, försedt med hans sigill.

I rådslaget af den 16 juni 1572 togs hänsyn till det om Lifland uppgjorda kontraktet, då man vidtog anordningar för kriget mot Ryssland, vid dispositionen af stridskrafterna, vid placeringen af fältherrarne, vid bestämmandet om solds utbetalning etc. *Rådslag under Johan III:s regering.*

gynnande erhöll han löfte om ett örlogsskepp och tvåhundra skeppund koppar och erhöll dessutom tillåtelse att öfver hela riket värfva 2,000 hakeskyttar, på det han skulle vara säker att få tillräckligt antal krigsfolk med sig öfver till Lifland. Till öfverförande af krigsfolk och proviant lofvade konungen honom dessutom så många skepp och skutor, som erfordrades. Det krigsfolk, som redan fanns på slotten i Lifland, skulle få förblifva der; likaså de befälhafvare, som på dem voro insatte, på det att fästena skulle blifva försvarade af svenske undersåtar; och den lön, som besättningarne på slotten ännu kunde hafva att fordra, skulle af konungen betalas, innan de trädde i hertigens tjänst. Likaledes skulle allt, som för öfrigt fanns på fästningarne, ammunition, krut, proviant o. s. v., där förblifva, så att hertigen skulle öfvertaga dem, som de befunno sig. När hertig Karl kommit öfver till sitt nya län, skulle han med den hjälp, han sålunda bekommit, för öfrigt försvara landet med de inkomster, som inflöto därifrån och hvilka han utan inskränkning skulle få uppbära. Hvad som därutöfver erfordrades skulle han själf anskaffa eller ock sätta till af sitt eget. Om nöden fordrade, skulle han emellertid äga rättighet att förpanta fyra af slotten, nämligen Karkus, Leal, Lode och Padis, men eljest intet utan Johans särskilda samtycke.

Hertig Karls myndighet i det nya länet bestämmes endast i några punkter utöfver den allmänna regeln, att han skulle gubernera och förestå det med andlig och världslig jurisdiktion. En punkt i kontraktet innehåller således, att hertigen skulle få upprätta ett eget myntverk i Lifland, där han ägde mynta efter de regler, som gällde hemma, så att det mynt, som i länet slogs, blef af samma skrot, korn och prägel, som i det öfriga riket. Genom en annan bestämmelse tillades hertigen myndighet att vara högste domare i sitt län, så att han skulle kunna döma i alla mål och tvister efter landets rätt. Vidare förbjudes han att utan konungens vetskap och

samtycke förläna något på evärdelig tid. Eftersom han själf hade sin förläning blott på behaglig tid, skulle ock alla de förläningar, som han utdelade, endast ges på behaglig tid. Beträffande gods och gårdar, som under fejden afvikne lifländske adelsmän tillförene innehaft, stadgades särskildt, att hertigen skulle få gifva sådana tillbaka åt dem, som svure konungen ny trohetsed och läte sig användas i rikets tjänst till landets försvar. Dock skulle de ärftliga förläningar, som dylika afvikne adelsmän innehaft, icke återlämnas. För sådana gods var konungen villig att gifva vederlag till dem, som åter inträdde i svensk tjänst, antingen med sådana gods, som han genom eröfringar kunde bekomma, eller sådana, som eljest kunde umbäras från fästningarne i Lifland.

Till sist funnos i kontraktet några bestämmelser, som skulle skydda hertig Karls furstendöme i hans frånvaro. Konungen lofvade nämligen att icke betunga furstendömet med några gärder till rikets gagn. När någon gärd pålades öfver hela riket, skulle den som utgick från furstendömet komma hertigen själf till godo, om han behöfde och ville uppbära den.

Kontraktet slutar med en ömsesidig försäkran, att ingen skulle sätta tro till sådana personer, som genom lögn och bedrägeri ville uppväcka missförstånd emellan konungen och hertigen. Utan tvifvel hade äfven denna bestämmelse tillkommit på begäran af hertig Karl, som redan hunnit lära sig, hvilken fara för ett enigt samarbete som låg i konungens misstänksamma, för skvaller och förtal lätt tillgängliga sinne. I realiteten kunde bestämmelser knappast äga någon större betydelse; men hertig Karl var alltid den, som fäste stor vikt vid edliga försäkringar och löften.

Sedan hertig Karl sålunda på papperet erhållit betryggande garantier för realiserandet af den plan, som han uppgjort till Liflands försvar, låg framför honom uppgiften att bereda sig för det allvarliga företaget genom vederbörliga rustningar. Under de rådande omstän-

digheterna var detta en allt annat än lättlöst uppgift. Landet var utsuget efter det långvariga kriget; och särskildt pressade den stora lösesumman för Elfsborg hårdt på de skattdragandes skuldror. Det var emellertid icke hertig Karls sed att bäfva tillbaka för några svårigheter, när nöden kräfde, att man skulle gå framåt. Ingen skulle hellre än han sett, att man fått sitta i fred, men när det nu ej var möjligt eller med hedern förenligt, fordrade han, att enhvar skulle göra sitt yttersta för att afvärja fienden, liksom han ock själf var beredd att sätta in sin egen person och våga sitt eget för fäderneslandets försvar. Och han resonerade därvid uppenbarligen så, att en stor uppoffring, som kunde leda till något resultat, var att föredraga framför en genom slapphet utdragen fejd med ständigt återkommande uppoffringar. Därför hade han ock fordrat mycket, då han med Johan ingick kontraktet; och därför prutade han ej heller, då det blef svårt för denne att uppfylla dess bestämmelser, därför satte han själf in hela sin energi på det viktiga arbetet för utrustningen.

Förberedelserna inleddes därmed, att hertig Karl underrättade borgmästare och råd i Reval samt adeln, som bodde i Lifland, om sin förestående ankomst[1]. Samtidigt lät han i slutet af juli sammankalla ombud från sitt furstendöme till att möta i Nyköping, där han ville förhandla med sina undersåtar, innan han begaf sig från riket[2]. Därefter vidtogo de egentliga rustningarne.

Af det krigsfolk, som fanns att tillgå, skulle enligt rådets beslut vid sammankomsten i Kalmar omkring 1,000 ryttare sändas öfver från Finland till Lifland att där af hertigen användas[3]. Detta var emellertid icke tillräck-

[1] Till Klas Åkesson den 6 juli. *KR.*

[2] Den 6 juli 1572 skref hertigen till alla häradsfogdar i furstendömet, att de skulle tillsäga två prästmän af sin befallning så ock fyra beskedlige bönder af hvart härad, att de gjorde sig redo och voro i Nyköping senast den 27 juli. *KR* och WESTLING, *Hertig Karls furstendöme*, s. 90. Man vet för öfrigt intet om detta möte.

[3] Rådslaget af d. 16 juni 1572. *Rådslag under Johan III:s regering.*

ligt. Förutom dem han kunde samla i sitt eget furstendöme och hade lof att värfva i riket, hvar han ville, måste hertigen ytterligare anskaffa krigsfolk genom värfningar utomlands. Han utsände därför tvenne tyska ryttmästare, Otto Wildenstruch och Antonius Pflug, att för hans räkning anställa värfningar i Tyskland[1]. För truppernas aflöning och underhåll kräfdes särskilda anstalter. Utöfver de tillgångar, som hertigen kunde bereda sig från sitt furstendöme, upptog han lån[2]. Krigsförnödenheter sammanfördes från skilda landskap. Hästar anskaffades till ryttarne, och skepp hopsamlades, som skulle öfverföra knektar, vapen och allehanda förråd[3].

För att ytterligare befrämja sitt företag sökte hertig Karl förmå Johan att hindra all handel på Narva. Denna hade genom freden i Stettin blifvit frigifven för danskar och lübeckar, så att den skulle vara "wie von alters". På ett möte i Frankfurt 1571 hade denna bestämmelse sedan af kejsaren och tyska rikets ständer närmare fixerats hvad lübeckarne angick och de öfriga sjöfarande som hörde under romerska riket, så att dessa ej skulle föra några förbjudna varor till Narva, vapen, ammunition, salt, salpeter, metaller och spannmål. Öfriga makter fortsatte utan inskränkning handeln trots svenskarnas protester och bemödanden att få den afskaffad[4]. Som nu äfven efter Frankfurterbeslutet en för Ryssland

---

[1] Se Ödberg, *Stämplingar mot Johan III,* s. 20.

[2] Den 16 juli ingick hertig Karl kontrakt om penningelån med Willem de Wijk. Se KR d. 16 juli 1572 och bref till kon. den 21 juli 1572. *KR.*

[3] *KR* t. ex. d. 13 och 21 juli; d. 7 och 10 aug. s. å.

[4] *Sverges Traktater* IV, s. 442 ff.

Pira, a. a., s. 13 och 14. Sprinchorn, a. a., s. 21. Se ock följande not;

Th. Annerstedt, *Svenska väldet i Livland,* s. 64, uppger, att Johan 1571 stängde narvafarten för lübeckarne och alla andra utom danskarne. För denna uppgift anföres ej någon källa. Vore den riktig, skulle narvafarten sålunda inom kort blifvit å nyo öppnad, ty när den i texten anförda skriftväxlingen ägde rum, var den uppenbarligen ej stängd.

fördelaktig handel allt jämt fortgick jämväl från Tyskland, hade Sverige en stor olägenhet af seglationen på Narva. Och hertig Karl var nu särskildt angelägen att täppa till denna kraftkälla, hvarigenom ryssen blef mycket förstärkt. Klart inseende, hvilket "märkligt hinder uti hans företagne handel" denna seglats i självfva verket utgjorde, framställde han hos konungen ett förslag att alldeles förbjuda denna ständiga tillförsel till Ryssland. Genom ett allmänt mandat borde konungen förbjuda alla köpmän att göra någon som helst "tillföring" till staden Narva, som kunde vara till hinder eller skada för svenskarne. Sedan skulle ingen annan äga rättighet att färdas dit eller dädan med varor än den, som hade konungens eller hertigens därtill utfärdade pass[1]. Johan vågade emellertid ej vara med om detta hertig Karls förslag. Eftersom kejsaren ville hafva handeln fri för lübeckarne och andra köpfarande, som hörde under tyska riket, med den inskränkning, som blifvit bestämd i Frankfurt 1571, ansåg han det ej rådligt att utfärda ett allmänt förbud. Och därvid blef det, trots hertigens förklaring, att man ej kunde tillåta den skadliga seglatsen, "antingen det var mer kejsaren eller andre med eller mot" [2].

För öfrigt bjöd Johan verkligen, åtminstone att börja med, till hvad han kunde för att hålla sina löften med afseende på utrustningen för den lifländska expeditionen. Till betalning af sold, som innestod för det krigsfolk, som hertig Karl skulle öfvertaga, lät han den 17 juli till honom leverera en summa af 309,664 mark örtugar. Detta var enligt konungens egen uppgift allt som då fanns på myntet. Men denna summa räckte ej till, ty ännu återstod nära 200,000 m. ö. af hvad hertig Karl hade begärt, för att solden skulle blifva till fullo betald[3]. Johan kunde för närvarande icke göra mer än lofva betal-

---

[1] Bref från hertig Karl till Johan d. 21 juli 1572. *KR.*

[2] Dito af d. 7 aug. *KR.*

[3] Till ståth. på Stockholms slott dat. Stäkeborg d. 17 juli 1572. *JR* suppl.

ning af resten, när han fick bättre råd. Sin goda vilja att hålla detta löfte visade han, då han samtidigt förklarade, att han låg i underhandlingar om lån för att bereda sig ytterligare tillgångar. En polsk öfverste vid namn Ernst Weijer hade erbjudit sig att låna honom 30,000 daler mot 15 à 16 procent ränta. Detta anbud var han villig att mottaga; och han tänkte, att man skulle gifva Weijer några fästningar i Lifland såsom pant för lånet[1]. Samtidigt vidtog Johan åtgärder för upphjälpande af sina inkomster från silfvergrufvorna. Dagen innan han förordnade om leverans af nyss nämnda penningesumma till hertig Karl, förmanade han sin "sölfskrifvare" vid Sala hytta Lars Germundsson, att han skulle vinnlägga sig om större utbyte från de honom underlydande silfververken[2].

Synpunkten af hertig Karls understödjande i det lifländska företaget torde ock i någon mån hafva varit bestämmande vid Johans nu fortsatta sträfvanden att anknyta förbindelser med Polen, ty för det lifländska företagets utförande skulle nämligen ett förbund med Polen blifva af den största betydelse. Vid samvaron i juni månad hade Johan rådplägat med hertig Karl om det förbund med Polen, som han eftertraktade[3]. Huruvida det då uppgjorda förslaget om Lifland, som tillkommit för Rysslands bekämpande, också sammanbundits med planerna på förbund med Polen, hvilka också afsågo att upphjälpa Sveriges ställning i det pågående kriget, framgår ej. När sedan underrättelse ingick om Sigismund Augusts död, meddelade han hertigen detta med beklagande både för släktskapens skull och för den vänskap, som rådt emellan honom och svågern, men synnerligen för det löfte, som han i sin sista skrifvelse hade gjort om undsättning mot "moskoviten". Det låg nu den allra

[1] Bref till hertig Karl den 18 juli 1572 *JR*, se ock F. Ödberg, *Om Anders Lorichs*, s. 4.

[2] Den 16 juli 1572 JR och H. Forssell, *Sverige 1571*, s. 67.

[3] Till hertig Karl den 12 juli 1572. *JR*.

största vikt på, att legationen till Polen måste med det snaraste blifva afsänd[1]. Som han därtill saknade penningar, begärde han, att hertig Karl skulle bisträcka honom med 1,000 daler, hvilka han fått löfte att låna af grefve Per Brahe, men på sådana villkor, att han skulle uttaga dem af en borgare i Reval, hvilket skulle medfört allt för stor tidsutdräkt. Karl, som naturligtvis var lika angelägen som konungen, att legationen så snart som möjligt skulle komma till stånd, försträckte genast den begärda summan[2]; och så kunde konungen den 6 augusti utfärda en instruktion för sändebuden till Polen, hvilka skulle afhandla förbund med nämnda rike, ytterligare kräfva polska kronan på konungens och drottningens fordringar, upplåna penningar samt dessutom arbeta för hertig Sigismunds val till polsk konung[3]. Denna legation kom icke att afgå så snart som beräknadt var. Hogenskild Bjelke, ett af sändebuden, blef sjuk i en då härjande farsot. På den grund blef afresan uppskjuten. Först i början af följande år kunde sändebuden begifva sig i väg[4]. Legationen fick därföre aldrig någon betydelse för hertig Karls företag, hvilket den möjligen fått, i fall den genast kommit till stånd, om icke i annat afseende så dock derutinnan, att konungen kunnat erhålla penningelån från Polen till upphjälpande af de eländiga finanserna.

Genom Johans vägran att stänga handeln på Narva hade åtminstone enligt hertig Karls uppfattning, förutsättningarne för expeditionens lyckliga afsändande i väsentlig grad lidit afbräck. När nu också legationen till Polen blef uppskjuten, gick alltid en god utsikt förlorad. Hertig Karl fällde emellertid ej modet, utan arbetade

[1] Till hertig Karl den 24 juli 1572. *JR.* Werwing, a. a., s. 30.

[2] Karl till Johan den 26 juli 1572. *KR.*

[3] Se Ahlqvist, *Aristokratin under Johan III*, s. 76 f.

I bref till hertig Karl af den 4 aug. 1572 talar kon. å nyo om legationen, som skulle afgå till Polen. *JR* suppl.

[4] Ödberg, *Om Anders Lorichs*, s. 5.

oförtrutet för sin utrustning, trots all brist och alla motigheter, som mötte honom.

Det förnämsta hindret för realiserandet af företaget låg däri, att Johan ej mäktade uppfylla de löften af ekonomisk innebörd, som han gifvit i kontraktet, och hvilkas uppfyllande hertig Karl ej ansåg sig kunna eftergifva, om han skulle ha någon utsikt till framgång. Den försäkran om vidare förfordran, som Johan gaf, när han lämnade de 300 m. ö., blef nämligen svårare att uppfylla, än han trott. Förutom hvad han nu skulle leverera till hertig Karl i penningar och utlofvad koppar, hade han den danska gälden att tänka på. Årets afbetalning, som skulle ha skett den 7 juni efter fredskontraktets bestämmelser, hade ej i rätt tid kunnat utgöras. Den skulle nu i stället försiggå i november. Men den gärd, som för detta ändamål inkommit, räckte ej till. För att kunna hålla sina förpliktelser mot Danmark såg sig Johan nödsakad att taga all koppar, som fanns vid Kopparberget; och han underrättade därför hertig Karl den 20 augusti, att han ej kunde påräkna att erhålla de 200 skeppund, som han enligt kontraktet hade att fordra[1].

Då nu samtidigt ifrån Lifland kommo högljudda klagomål öfver brist på lifsmedel till krigsfolket, såg hertig Karl ingen annan utväg än att vädja till det skattdragande folket om en ny hjälp, om icke utrustningen skulle afstanna och hela företaget gå om inte. Han föreslog därför, att konungen skulle "på det fogligaste" förhandla med allmogen om en hjälpgärd[2]. Detta var ett råd, som föll Johan väl i smaken. Det töfvade ej länge, innan ett skattepåbud blef utfärdadt. Redan den 30 augusti förordnade han om en gärd i alla landsändar till hjälp för kriget mot Ryssland och till den danska skuldens af-

[1] Bref till hertig Karl d. 20 aug. 1572 *JR* suppl. Om betaln. af gälden till Danmark se PIRA, a. a., s. 36 not 1. Där synes, att ingen betalning sedan gjordes under år 1572.

[2] Hertig Karl till Johan den 21 aug. 1572 *KR*.

betalning. Några veckor senare den 24 september förordnade hertigen själf om samma skatt i sitt furstendöme[1].

Det dröjde emellertid, innan den nya skatten kunde bereda nya tillgångar. Hertig Karl arbetade likväl allt jämt på utrustningen, så godt sig göra lät. Knektar, ryttare och förråd öfversändes efter hand till Lifland ifrån såväl Sverige som Finland[2]. Men den stora bristen förlamade och fördröjde alla åtgärder. Till motigheterna af ekonomisk natur sällade sig nu också andra hinder. I september föll hertig Karl i en sjukdom, som för en tid hämmade hans verksamhet[3]; och kort därefter, då han var återställd till hälsan, uppkom af en obetydlig anledning mellan honom och konung Johan en häftig ovänskap, som hotade att alldeles omintetgöra hela fälttåget[4]. I sin förbittring öfver några beskyllningar, som Johan i uppbrusande vrede hade fällt med anledning däraf, att hertig Karl låtit fängsla en af hertig Magnus' fogdar, som betett sig otillbörligt emot honom, under det han var sjuk, förklarade hertig Karl i hastigt mod, att han ville uppsäga kontraktet om Lifland. Om konungen i en så

[1] Den 30 aug. o. 24 sept. 1572 *JR* o. *KR*.

[2] Den 26 sept. och 23 okt. 1572 *KR*.

[3] Bref från hertig Karl till änkedrottn. d. 18 sept. 1572 samt till Per Kristersson d. 30 okt. 1572 *KR*.

[4] En fogde i hertig Magnus' tjänst, som enligt hertig Karls utsago också bevisat sin herre olydnad och otrohet, hade visat sig illvillig mot hertig Karl under hans sjukdom. "Ingen i Sverige hafver oss sådan förtret gjort, som denne compan oss tillfogat hafver", säger hertigen i vredesmod i bref af den 19 sept. Och dock var hans brott icke värre, än att han tagit en hjort ifrån en af hertigens vildskyttar, som varit på jakt efter villebråd för hertigens räkning, då denne började tillfriskna efter sjukdomen och ville hafva något godt villebråd. För denna förseelse hade hertig Karl tagit sig friheten straffa fogden på eget bevåg, efter som hertig Magnus var sjuk och ej kunde göra det. Detta hade emellertid förargat konungen så, att han efter hertig Karls ord skulle beskyllt hertigen "för sådana gärningar, som kon. Erik E. K. M:t gjort hafver". När hertigen förnam detta, blef han i sin ordning förbittrad på Johan. I harmen förklarade han, att han ej skulle bekymra sig om något annat än sina egna angelägenheter, och att han ville uppsäga kontraktet, som han med konungen uppgjort i Kalmar. Den 7 o. 19 sept., 7 okt. 1572 *KR*.

ringa sak tog så illa vid sig, när de ej voro mera än fyra eller fem mil skilda från hvarandra, kunde han väl förstå, huru det skulle gå under hans frånvaro i Lifland. Men förbittringen lade sig lika hastigt som den kommit. Efter ett besök hos konungen, hvarvid förmodligen förklaring och försoning skett, förordnar hertig Karl å nyo om sin lifländska resa.

Emot slutet af oktober ansåg sig hertig Karl färdig till afresa. Han hade redan ute i Lifland till sin disposition icke mindre än 3,431 knektar och i Sverige hade han dessutom en hel del ryttare och knektar samlade[1]. Det fattades honom endast de penningar, som han skulle hafva till krigsfolkets aflöning, och de 200 skeppund koppar, som han enligt kontraktet skulle erhålla och nödvändigt behöfde. Då nu tiden var långt framskriden och han dessutom förnummit, att ryssarnes framfart kräfde hans närvaro, yrkade han enträget, att Johan skulle uppfylla sina löften. Trots upprepade påminnelser erhöll han emellertid icke något gynnsamt svar. Till sist sökte han då att frampressa uppfyllelse af kontraktets bestämmelser genom hotelse att eljest uppskjuta hela resan[2]. Denna hotelse verkade. För att ej blifva orsak till sådan snöplig utgång på det så länge förberedda företaget befallde Johan den 26 oktober 1572 sin tjänare Hans Larsson vid Kopparberget att leverera den utlofvade kopparn så snart hertigen detta begärde[3]. Men det var ej tillfyllest. Hertig Karl höll envist fast vid sina fordringar. Utan de penningar, han därjämte skulle hafva till krigsfolket, kunde han ej begifva sig öfver till Lifland. Då nu också tiden var långt framskriden och i slutet af oktober en stark köld inträffade, som gjorde en expedition öfver Östersjön omöjlig, beslöt sig hertig Karl för att uppskjuta resan till nästa år[4].

---

[1] Till kon. d. 26 okt. o. 10 nov. 1572 *KR.*

[2] Den 18, 21, 22 okt. 1572 *KR.*

[3] Den 26 okt. 1572 *JR.*

[4] Till Per Kristersson d. 30 okt. 1572 *KR* och till kon. d. 31 okt. ibid. Se ock bref till Ivar Månsson d. 6 nov. o. till kon. d. 10 nov. ibid.

Men den aftalade resan blef ej allenast uppskjuten; den blef alldeles inställd. Under det följande årets rustningar emot Ryssland kom den icke vidare på tal. Hertig Karl fick sålunda aldrig tillfälle att visa, huru hans originella idé skulle tagit sig ut i verkligheten. Förslaget om Lifland kom därför endast att stå såsom ett storlaget minne af hvad hertig Karl velat göra för att försvara Sveriges unga Östersjövälde emot Rysslands farliga angrepp. Det blef endast ett vittnesbörd om huru allvarligt hertig Karl tog sin uppgift att såsom rikets främste ledamot framför andra skydda riket mot yttre fiender. Idéen, som uppbar förslaget, kom ej heller senare till utförande. Hertig Karl uppgaf den visserligen ej; den dyker framdeles upp vid flera tillfällen, om ock under annan form, men den blef aldrig mer än ett förslag.

Till en del sköt hertig Karl skulden på Johan för att resan måste inställas. Enligt hans mening hade bristen i konungens kassa ej behöft vara så stor, som den var, om han blott bättre hushållat med de medel, som inflöto, och han klagade fördenskull öfver att allt gick så långsamt och försumligt med den del, han skulle befordras med[1]. Men bakom denna beskyllning för försummelse ligger säkerligen ej någon anklagelse för ett afsiktligt motarbetande af företaget från Johans sida. Att Johan i det sista såväl som i början önskade befrämja hertigens resa, framgår uppenbart af hans bref och åtgärder. Skulden torde därför uteslutande få skrifvas på hans oförmåga att uppfylla de villkor, till hvilka han förbundit sig. Lika stor försumlighet och lika stor oförmåga visade han samtidigt i sitt mellanhafvande med Danmark. Afbetalningen på gälden, som han hoppats få göra i november, kom ej heller då till stånd. Johan måste å nyo begära uppskof med likviden hos konungen af Danmark; i december blef han nödsakad att begära ännu en skatt — en köpesilfverskatt — för att få de

---

[1] Till kon. d. 6 oktober 1572 *KR.*

penningar, som då till afbetalningen fattades[1]; och först på sommaren 1573 kom denna likvid ändtligen till stånd.

I Lifland hade underrättelsen om att hertig Karl skulle öfvertaga landets styrelse och försvar uppväckt den lifligaste glädje. Stor måste därföre ock sorgen blifvit, när budskapet kom, att hertigen nödgats inställa sin resa[2]. En tröst i bedröfvelsen var dock, att hertigen lofvat komma nästa vår[3].

* * *

Samarbetet i den yttre politiken hade under dessa fyra år således varit ganska omfattande. Testamentets bestämmelse, att konung och arffurste gemensamt skulle besluta om krig, fred och förbund hade på ett lyckligt sätt realiserats. Vänder man sig till gemensamma rådplägningen och det gemensamma arbetet öfver hufvud på den inre styrelsens område, kan man ej, såsom förut är anmärkt, vänta att finna ett samarbete i större omfattning. Efter som Johan och Karl enligt testamentet hade att hvar för sig sköta sina inre angelägenheter efter bästa förstånd och förmåga med iakttagande af rikets allmänna bästa, hade de i detta afseende stor själfständighet inom sina respektive områden. Men ärenden af allmän vikt och större omfattning och sådana, som rörde hela riket, skulle dock afgöras under samverkan mellan båda.

I regeln skulle sådana ärenden afgöras vid allmänna riksdagen eller vid rådssammankomster, i hvilka också hertig Karl såsom medlem af rådet skulle deltaga. I de från dessa möten bevarade riksdagsakterna och rådslagen har man därför att söka upplysningar om i hvad mån hertig Karl fått begagna sig af sin rätt att deltaga i afgörandet af sådana rikets angelägenheter.

---

[1] D. 14 o. 31 dec. 1572 *JR* samt P. E. Bergfalk, a. a., s. 42. ff.
[2] Ödberg, *Stämplingar mot Johan III*, s. 20.
[3] Till Per Kristersson d. 30 okt. 1572 *KR*.

Hvad man vid en undersökning af hithörande handlingar finner är mindre, än man haft anledning att förmoda.

Hvad beträffar hertig Karls deltagande i riksmötena under denna tid, är redan förut hans andel i riksdagen i Stockholm i januari 1569 omtalad. Vid kröningsriksdagen, som i juli 1569 hölls i Stockholm, var han också, såsom anmärkt blifvit, närvarande; och han skall vid detta tillfälle hafva aflagt sin rådsed och inträdt i rådet. Till riksdagen i Stockholm i januari 1571, som sammankallats för beviljande af skatt till Elfsborgs återlösande från danskarne, blef hertig Karl också kallad att infinna sig, för att han skulle afge sitt råd och betänkande angående de ärenden, som där skulle förhandlas. Johans kallelse kom emellertid denna gång så sent, att hertig Karl till en början icke tänkte infinna sig. När han mottog Johans kallelsebref, som var skrifvet den 12 januari — den 17 samma månad skulle riksdagen hållas — svarade han den 15 januari, att han ej kunde hinna att komma upp till riksdagen, efter han blifvit så sent underrättad[1]. Samtidigt skref han till Gustaf Banér, att han icke kunde tänka, att hans närvaro var af behofvet påkallad denna gång, alldenstund man icke ännu bestämdt visste, på hvad konditioner freden vore sluten; och han bad för den skull, att Banér skulle göra hans undskyllan hos konungen[2]. Härpå svarade konungen den 18 jaanuari[3]; och nu begaf sig hertigen verkligen upp till Stockholm. Den 26 januari finner man honom där[4]. Antagligen hade han hunnit dit före riksdagens slut, ty först den 25 januari blef riksdagsbeslutet utfärdadt.

Ehuru medlem af rikets råd har hertig Karl långt ifrån regelbundet deltagit i de allmänna rådssamman-

---

[1] *SRA* II, s. 406.

[2] Till Gustaf Banér d. 15 jan. 1571 *KR*.

[3] *SRA* II, s. 406. Not. 1.

[4] Enligt hertig Karls Diarium och Registratur utfärdade han denna dag bref dat. Stockholm.

komsterna. Efter hvad man af tillgängliga uppgifter känner, var han ej närvarande vid mer än ett af de rådssammanträden, som under denna tid ägde rum, nämligen vid rådsmötet i april 1570[1].

I några fall finner man, att hertig Karl var närvarande hos Johan samtidigt som rådssammankomster höllos. Det antagandet ligger då nära till hands, att konungen då rådplägat med hertigen om de ärenden, hvilka han förelade rådet, fastän han ej har deltagit i rådslagens afgifvande såsom medlem af rådet.

Så finner man, att hertig Karl var i Stockholm vid rådsmötet därstädes den 4 maj 1569. Efter hvad Johan själf uppger, var det hans mening att rådpläga med såväl hertigen som rikets råd rörande rikets angelägenheter, när de infunnit sig hos honom[2]. Nu synes hertigen emellertid icke, såsom man kunnat vänta, hafva varit med vid rådssammankomsten. Hans deltagande omnämnes åtminstone ej i det koncept till rådslag, som finnes bevaradt från densamma. Men om han nu ej var med om rådslagets afgifvande, synes det dock antagligt, att Johan likväl rådslog med honom, efter som han faktiskt var närvarande vid samma tid, så att han hade tillfälle att uppfylla sin uttalade afsikt[3]. Vid tiden för herremötet i Kalmar (den 16 juni 1572) var hertig Karl också närvarande hos konung Johan. Den 17 april hade Johan, såsom förut är påpekadt, kallat honom till sig, för att han med honom skulle få öfverlägga dels om kriget med Ryssland och förestående underhandlingar med Danmark, dels om andra "högviktige ärender, som voro till att berådslå". Af det vid rådssammanträdet affattade rådslagets ordalydelse synes, att hertig Karl ej var närvarande vid dess afgifvande. Men detta hindrar ju ej, att konungen och hertigen ändock före eller efteråt rådplägat om flera af

---

[1] *Rådslag under Johan III:s regering.*

[2] Bref till Hogenskild Bjelke d. 27 april 1569 i *SRA* II, s. 350.

[3] Den 9 maj undertecknade hertigen i Stockholm sin obligation. Jfr E. Hildebrand, *SRA* II, s. 354, 357 ff.

de angelägenheter, som dervid förekommo. Hertigen kunde likaväl enskildt — vid samtal med konungen — afgifva sina råd som han nedlade dem i ett tillsammans med de öfriga rådsherrarne affattadt rådslag[1]. Vid sidan af den rådplägning, som ägde rum, då hertig Karl var personligen närvarande hos konungen, antingen det nu var vid ett rådsmöte eller eljest, förekom ock en rådplägning genom bud och bref, när omständigheterna så kräfde, alldeles som i fråga om den yttre politiken. Ibland var det då konung Johan som i någon fråga önskade höra hertig Karls råd eller för något ändamål behöfde hans hjälp. Stundom tog också hertigen själf initiativet, när han fann nödigt att fästa konungens uppmärksamhet på någon oformlighet eller på något missbruk, som borde rättas eller afhjälpas

När på våren 1570 under rustningarne emot Danmark oroligheter hotade att utbryta bland allmogen i Småland och Östergötland, erbjöd hertig Karl genast sitt bistånd till de upproriskes lugnande. Han förklarade sig icke allenast villig att i egen person begifva sig ned till de trakter, i hvilka oron härskade för att underhandla med allmogen[2]. På samma gång som han uppmanade rådet att med konungen öfverlägga om de mått och steg, som de ansågo vara erforderliga till orons stillande, föreslog han därjämte ett botemedel, som icke blott skulle lugna allmogen i de landskap, där jäsningen nu var störst, utan ock skulle vara ägnadt att afhjälpa det missnöje, som rådde öfverallt i landet bland de skattdragande bönderna. Han visste, huru djupt bönderna voro förbittrade öfver att allt det som skulle utgöras, vare sig med gär-

[1] *Rådslag under Johan III:s regering.* I mandat af d. 8 o. 10 sept. 1572 till adeln i riket om russtjänstens utgörande säger kon., att han med sin broder och rådet öfvervägt frågan om kriget med Ryssland och för godt ansett att låta uppfordra den största parten af Sveriges krigsmakt. Förmodligen åsyftar han här icke något annat än rådplägningen, som ägde rum i Kalmar i juni 1572. Mandaten bland *Johan III:s concepter.*

[2] Till rikets råd d. 27 april 1570 *KR.*

der, skjutsfärder eller annat till det mesta gjordes af dem ensamma, eftersom adelsmännen t. o. m. utöfver de medgifna privilegierna frikallade sina landbönder. Han insåg, att det närvarande missnöjet förnämligast berodde härpå och ville undanrödja denna anledning till missnöje genom strängt förbud mot alla missbruk och genom de medgifna friheternas suspenderande under det kriget pågick. Han föreslog därför, att konungen skulle underhandla med adeln och laga så, att den icke befriade sina landbönder från gärder, skjutsfärder och andra pålagor, ens i den mån de enligt privilegierna hade rätt till, utan läte dem gå lika med krono- och skattebönder, så länge ofriden varade. Skedde icke så, skulle det till sist gå därhän, att kronans bönder blefve alldeles utfattiga och ruinerade. Men när riket kom till fred och lugn igen, kunde privilegierna "efter skälighet hafva framgång"[1].

För hertig Karls anbud att genom personliga underhandlingar med allmogen söka stilla oron var konungen tacksam. Den 5 maj 1570 utfärdade han en fullmakt för honom att rannsaka om förhållandena nere i Småland och för att förhindra fiendens infall öfver gränsen, om han företoge sig något sådant försök[2]. Förslaget om suspenderingen af privilegierna var däremot mindre välkommet. Det var ju ock en anklagelse emot konungen själf. På detta förslag svarade han endast, att han aldrig gifvit adeln sådana privilegier, som kunde vara de andra undersåtarne förnär[2]. Johan var nog böjd för eftergifter, men de gingo i en annan riktnig. Medan hertig Karl rådde konungen att utdela kläde bland knektarne i Småland, så att åtminstone dessa voro villiga, om något uppror skulle utbryta[3], valde Johan utvägen att genom skänker och eftergifter till allmogen återföra den till lydnad. Han

---

[1] Hertig Karl till Johan d. 27 april 1570; Zedula *KR*. Jfr AHLQVIST. *Aristokratin under Johan III*, s. 22 o. 43.

[2] Kreditiv för hertig Karl d. 5 maj 1570 *JR* samt bref till Karl af s. d. ibid.

[3] Till kon. 13 maj 1570 *KR*.

meddelade skattelindringar och utdelade dessutom spannmål bland bönderna för att afhjälpa deras betryck och visa, att han behjärtade deras klagomål. På detta sätt blef oron dämpad och utbrott af uppror förhindradt[1]. Huruvida också hertig Karl bidrog härtill genom personliga underhandlingar, såsom meningen var, därom lämna källorna ingen upplysning[2].

Vid samma tid, som denna angelägenhet tog konungens och hertigens gemensamma uppmärksamhet i anspråk och gaf upphof till en brefväxling dem emellan, erhöll hertigen i uppdrag att afge sitt betänkande, huru konungen skulle kunna anskaffa medel till betalning af det in- och utländska krigsfolket. Med anledning häraf afgaf hertig Karl den 15 maj ett betänkande, hvari han föreslog de utvägar, som enligt hans mening kunde finnas. För det första syntes det hertigen, att konungen kunde begära hos rikets biskopar, att de själfva komme honom till undsättning efter råd och förmögenhet, och att de sedan förhandlade med prästerskapet i stiften om en summa penningar till konungens hjälp. Därvid borde man dock ej föreskrifva, huru mycket hvar och en skulle gifva, utan biskoparne skulle få bestämma den saken och ställa fordringarna efter hvars och ens lägenhet. För det andra syntes hertigen, att konungen kunde genom utsända ombud underhandla med borgarne uti städerna, att de gåfvo honom en försträckning mot löfte om framtida ersättning. Dessutom föreslog han, att konungen kunde begära en allmän penningeskatt af undersåtarne i Norrland och Finland, eftersom dessa landsändar icke varit besvärade med "så stor tunga och gästning", som de andra rikets inbyggare[3].

Till svar på konungens förfrågan meddelade ock

---

[1] WESTLING, *Nord. Sjuårskriget.*, s. 79.

[2] D. 13 maj 1570 säger hertigen i ett bref till kon., att han skulle fara dit ned, så snart gräset kom på marken. *KR.*

[3] Denna sista utväg hade kon. redan anlitat, såsom synes af räntekammarräkenskaperna för år 1570. Se P. E. BERGFALK, a. a., s. 36.

hertig Karl i sitt svar, att han ifrån furstendömet kunde påräkna 12 à 14 tusen mark örtugar af den silfverskatt, som därifrån skulle utgå[1].

På hösten 1570, då det efter freden med Danmark blef nödvändigt att afskeda det främmande krigsfolket, som man dittills med stor omkostnad måst hålla, erbjöd sig hertig Karl att sköta om denna sak. Om Johan ville tillåta, skulle han laga så, att mesta parten blefve på drägliga villkor afskedad och resten mot en måttlig årslön anställd. Af detta hertigens erbjudande tänkte också Johan först begagna sig. Den 4 november utfärdade han en fullmakt för hertig Karl och Erik Gustafsson att förhandla med det främmande krigsfolket, men senare ändrade han sig. I december beslöt han att afskeda alla främmande, som voro mot sold anställda, och i detta besluts verkställande synes hertig Karl ej haft någon andel[2].

I oktober 1571 visade sig nya oroligheter i Småland. Smålandsknektar, som skulle öfversändas till Finland, hade vägrat efterkomma befallning härom och rymt sin väg. Bekymrad vände sig då Johan till hertig Karl med begäran, att han skulle skrifva till de förlupna knektarne och förmana dem till lydnad. Denna konungens begäran var hertigen ej sen att efterkomma. I ett mandat, som i anda och kraft påminner om faderns skrifvelser och tal till allmogen, lägger han de pliktförgätne på hjärtat, huru nödvändigt det vore för de svenske att vara endräktige, då det gällde rikets gagn. Han vädjar till deras heder och fosterlandskärlek genom att föreställa dem, hvilken nesa det skulle vara för dem alla, om genom deras försumlighet och otro kronan förlorade det, som framfarne konungar med undersåtarnes trogna bistånd eröfrat och försvarat[3].

---

[1] Till kon. d. 15 maj 1570 *KR*.

[2] Johan till hertig Karl d. 4 nov. 1570. Fullmakt för hertig Karl och Erik Gustafsson s. d. *JR*. D. 21 dec. förordnades Anders Keith att afskeda det främmande krigsfolket. *JR*

[3] Till kon. d. 16 okt. 1571. Mandat af s. d. *KR*.

Kort förut hade hertig Karl, hvars vakande blick räckte äfven utöfver furstendömets gränser, fäst konungens uppmärksamhet på missförhållanden, som ägde rum i förvaltningen af den svagsinte hertig Magnus' furstendöme. Efter att själf hafva tagit kännedom om förhållandena på ort och ställe, ansåg han nödvändigt, att konungen sände någon förtrogen man af adeln till Vadstena, som kunde hertigens tjänare förestå och regera och för öfrigt taga furstens och rikets intressen bättre i akt än dittills varit fallet och för närvarande skedde. Hertig Karl föreslog Nils Ryning såsom lämpligast för detta uppdrag[1]. Denne blef emellertid ej ditsänd. Men måhända var det på grund af denna hertigens framställning, som konungen den 23 november insatte Johan Siggesson till Svartingstorp såsom befallningsman för Vadstena slott och stad[2].

En annan angelägenhet, i hvilken hertig Karls råd och hjälp vid flera tillfällen togs i anspråk, var frågan om den fångne brodern Erik, om hans förvarande och om försöken till hans befrielse.

Efter upptäckten af den sammansvärjning, som till förmån för Eriks befrielse anstiftades 1569, varnade Johan hertig Karl för tvenne af Eriks forne tjänare, Gisle Nilsson och Jakob Bagge, som denne nu hade i sin tjänst[3]. När det två år senare blef fråga om att flytta Erik från Kastellholm på Åland, blef hertig Karl den 22 sept.

---

[1] Till kon. d. 10 sept. 1571 *KR.* Under sin vistelse i Vadstena utfärdade hertig Karl på eget bevåg förläningar till några af Magnus' tjänare för att de dess bättre skulle sköta sina åligganden.

[2] STIERNMAN, *Höfdinga-Minne.* 1, s. 252.

[3] AHLQVIST, *Erik XIV:s sista lefnadsår.* s. 53, jfr ÖDBERG, *Stämplingar mot Johan III,* s. 7.

1571 uppmanad att uttala sin mening angående hans förvaring[1]. Hertigen föreslog då, att Erik skulle förflyttas till Gripsholms slott inom hans furstendöme, sedan Johan själf villrådig tänkt på Hörningsholm och Stäkeborg[2]. Detta råd och erbjudande upptogs af Johan. Och det var sålunda på hertig Karls initiativ, som Erik blef förd till Gripsholm. När hertigen föreslog detta sitt slott till förvaringsställe, hade han ock sagt till konungen, att han kunde sända "sina egne, trogne och svorne män" till slottet att vakta på Erik, om han blefve förd dit[2]. Äfven detta råd följdes. Och Johan var så angelägen att själf sörja för bevakningen, att han till yttermera visso bad, att hertigen icke skulle misstycka, att han förordnade sina egne män till Eriks vakt. Med kunskap om att flera af Eriks forna tjänare funnos i hertig Karls tjänst, fruktade han uppenbarligen att bevakningen skulle blifvit mindre säker, om den anförtrotts åt hertig Karl eller delats mellan hans och hertigens tjänare. Men denna tanke sade han ej rent ut. Han sade endast, att han befarade, att hertigen möjligen skulle anförtro vakten åt någon, som varit i Eriks tjänst, och han fruktade i så fall, att dessa, äfven om de vore utan skuld, skulle blifva utsatta för misstankar, om någon olycka inträffade[3].

I januari följande år fann sig Johan föranlåten att

---

[1] Den 22 sept. 1571, *JR.*

[2] Den 3 okt. 1571, *KR.* Se ock den 14 nov. s. å. *KR.*

[3] Den 5 och 8 dec. 1572, *JR.* Ahlqvist uppger den 7 dec. *Erik XIV:s sista lefnadsår*, s. 82, not 1. Om denna begäran säger Ahlqvist, att den, hur naturlig den än var, likväl kunde tydas såsom tecken af misstro, och Ödberg vågar påståendet, att Johan af "misstro mot hertig Karl" skref till honom och yrkade, att Erik skulle ställas under bevakning af konungens edsvurne tjänare. Att misstro till hertigen låg bakom denna begäran är emellertid högst osannolikt. Hvarför skulle Johan vilja sända honom till furstendömet, om han verkligen hyst en sådan misstro? Johans farhågor gingo i en annan riktning, såsom äfven är påpekadt. Ej heller kunde hertig Karl finna denna begäran vittna om misstro, då han själf först yrkat detsamma.

inhämta hertig Karls råd om huru man skulle förfara med den fångne Erik, eftersom han ständigt gaf anledning till sammansvärjningar och stämplingar mot konungens person. Han hade nu senast förnummit, att allmogen i riket och särskildt i Uppland var afvogt stämd emot honom och umgicks med planer på hans afsättning och Eriks upphöjande på tronen. Man kunde sålunda befara uppror för Eriks skull. Och han frågade för den skull, huru man skulle förfara med Erik, i den händelse något anslag till förmån för hans befrielse blefve upptäckt[1]. På denna skrifvelse, som uppenbarligen vittnar om att konungen redan nu umgicks med planer att taga Erik af daga och sannolikt åsyftat att framkalla ett tillstyrkande råd i den riktningen, svarar hertigen med att försöka lugna konungen, som i sin räddhåga utan tvifvel såg faran större än den var. För sin del hade hertigen ej hört några sådana rykten om stämplingar emot konungen, som denne meddelat. Men om konungen hade anledning att befara något, borde han låta förstärka besättningen på Gripsholm med åtminstone ett hundra knektar och dessutom förse slottet med proviant, krut och öfriga förråd, så att det kunde uthärda en belägring af bönderna en månad eller två, tills undsättning kom. I sitt furstendöme ville hertigen icke allenast låta rannsaka om allt förrädeligt tal om konungen, utan han ville ock sammankalla sina undersåtar, andliga såväl som världsliga, några af hvart prästgäll, och förmana dem till hörsamhet och lydnad. En sådan åtgärd ansåg han, att konungen också lämpligen kunde vidtaga i riket. Beträffande varningar för begagnande af Eriks forne tjänare svarade hertigen, att han ej visste sig hafva några sådana i sin tjänst. Menade han Gisle Nilsson[2], behöfde han ej oroa sig. Öfver honom skulle han nog hålla uppsikt, så att han ej skulle

---

[1] Ahlqvist, *Erik XIV:s sista lefnadsår*, s. 79 och bref från Johan till hertig Karl den 7 jan. 1572 *JR.*

[2] Gisle Nilsson hade varit en af konung Eriks mest betrodde tjä-

lyckas, om han hade något ondt i sinnet, hvilket hertigen dock ej trodde[1].

Något verkligt försök till Eriks befrielse gjordes emellertid ej. Men jäsning och missnöje yppade sig flerstädes i landet under den följande tiden, och Johan hölls i ständig oro. Vid rådssammankomsten i Kalmar i juni 1572 öfverlade han med rådet om bästa sättet att stilla oron. Vid de anordningar, som med anledning däraf föreslogos af rådet, bestämdes ock, att hertig Karl skulle få i uppdrag att hålla uppsikt öfver Tivedens skogsbygder, på samma gång som man tillstyrkte, att ståthållare och fogdar i riket skulle beflita sig om orostiftares gripande[2].

Till följd af brist på lifsmedel och ovillighet bland den lägre bevakningen blef det snart fråga om att flytta Erik från Gripsholm. Redan i februari 1572 framställde väktarne ett sådant förslag; och Johan beslöt då föra honom till Västerås, när det blef öppet vatten[3]. Vid rådssammankomsten i Kalmar lade han frågan inför rådet. Men rådet ansåg bäst, att han tills vidare stannade, där han var.

Måhända var ej bristen på lifsmedel vid slottet och ovilligheten bland fångvaktarne, den enda orsaken till att Johan önskade få Erik förd ifrån Gripsholm. Man har ock velat antaga, att Johan känt sig orolig därför, att han hade fången i hertig Karls furstendöme[4]. I hvad mån en sådan oro påverkat Johan, kan nu ej afgöras. Någon tid senare framskymtar emellertid en misstro hos konungen gent emot hertig Karl, som lätt kan

---

nare. Efter Eriks fall hade han liksom många andra inträdt i Karls tjenst. ÖDBERG, *Stämplingar mot Johan III*, s. 7.

[1] Karls svar till Johan den 18 jan. 1572 *KR*. Jfr. AHLQVIST. *Erik XIV:s sista lefnadsår* s. 79.

[2] *Rådslag under Johan III:s regering*.

[3] Den 16 febr. 1572, *JR* suppl, bref från Johan till ståth. på Sthlms slott; se ock AHLQVIST. *Erik XIV:s sista lefnadsår*, s. 82.

[4] Jfr AHLQVIST, *Erik XIV:s sista lefnadsår*, s. 81—83.

gifva anledning till förmodan, att den spelat en större roll än som framgår af de bevarade handlingarne. Den af Johan utfärdade instruktionen af den 10 augusti 1572, som förbjuder Eriks väktare att på Gripsholm insläppa någon, hög eller låg, hvem helst det vara månde, som icke hade konungens skriftliga tillåtelse att uppvisa, måste anses såsom tillräckligt tydligt syftande på hertig Karl[1]. Huru besynnerligt det än kan förefalla, att han tänkte sig kunna förbjuda hertig Karl tillträde till hans eget slott, och att han genom en sådan befallning trodde sig kunna hindra denne från att där inträda, om han kom dit på besök, torde väl dock så förhålla sig. Det finnes från denna tid äfven andra vittnesbörd, som gå i samma riktning, vittnesbörd, som antyda, att Johan då varit uppfylld af misstro mot hertig Karl.

Dagen efter instruktionens utfärdande skref sålunda konungen till ståthållaren på Stockholms slott ett bref, hvari han strängeligen förbjöd honom att leverera några varor ur kronans varuhus till någon annan än den, som hade hans undertecknade bref att framvisa. Äfven detta förbud var riktadt emot hertig Karl. Johan hade nämligen förnummit, att Karl för sin räkning uttagit allehanda varor ur hans förrådshus under den sista tiden. Han ville nu veta, huru mycket som lämnats honom, och hvarpå han grundat sina rekvisitioner, om de skett på grund af det lifländska kontraktet, eller utan något skriftligt bemyndigande. För att icke något mera skulle lämnas honom tillsade nu Johan sin ståthållare, att han ej skulle leverera varor till någon, som ej var försedd med konungens fullmakt[2]. Misstro synes ock lysa fram bakom ett annat bref från samma dag, som han sände till en af hertigens tjänare Gisle Nilsson, i hvilket han säger sig

---

[1] AHLQVIST, *Erik XIV:s sista lefnadsår*, s. 81 och *JR* d. 10 augusti 1572.

[2] Se bref från Johan till ståth. i Stockholm d. 9 aug. 1572. *JR* suppl.

gärna vilja veta, hur med den lifländska resan var beställdt. Han hade fått höra, att hertigen helt hastigt begifvit sig till Arboga, trots tiden var så långt framskriden, att han borde tänka på att inskeppa sig. Han undrade därför, hvad meningen vore med denna resa åt Arboga, och frågade, huru snart han ämnade sig öfver till Lifland och hvart han hade förskrifvit sitt krigsfolk[1].

Hvad som framkallat en sådan misstro hos Johan gent emot hertig Karl, framgår ej af de anförda brefven. I de skrifvelser, som Johan under den närmast följande tiden sände till hertigen, finner man ej heller någon upplysning härom. I dem låter icke Johan förmärka ens en skymt af misstro eller misstämning. Ännu mindre kan man då i dem spåra orsaken till omslaget. Det ser emellertid ut, som om någon af konungens nitiske tjänare burit fram något skvaller om att hertig Karl skulle umgåtts med förrädiska afsikter, sedan han samlat trupper och förråd för den lifländska resan, och som om Johan bland annat misstänkt, att hertigen skulle befria Erik.

Hvad nu orsaken än var till att konung Johan skref på detta sätt, ingen omständighet finnes som talar för att den framträdande misstron hade någon djupare rot. Hade misstro verkligen funnits tidigare, hade den utan tvifvel tagit sig uttryck i några af Johans skrifvelser. Han var ej den som försiktigt lade band på sig och dolde sina känslor och tankar. I och för sig är ju också denna misstro mot hertig Karl alltför orimlig för att Johan vid lugn besinnig skulle kunna hysa den på allvar. Det kan väl tänkas, att Johan var mer orolig, när han hade fången i furstendömet, t. ex. därför att trakten omkring slottet ej stod under hans omedelbara styrelse och bevakning, därför att han visste, att i hertig Karls omgifning funnos personer, som stått i Eriks tjänst, och därför att han kunde misstänka, att dessa lätt nog kunde komma i beröring med Eriks väk-

[1] Bref till Gisle Nilsson d. 9 aug. 1572. *JR* suppl.

tare. Men då inget tecken till verklig misstro mot hertig Karl kan upptäckas under den föregående tiden, synes ingen anledning finnas till en förmodan, att en sådan härskat på djupet hos Johan. Försiktigheten bjuder oss att antaga, att den misstro, som onekligen framträder i de anförda skrifvelserna, var helt tillfällig, och detta så mycket hellre, som det ej kan visas, att den för framtiden spelat någon roll, icke ens då det åter blef fråga om att förflytta Erik från Gripsholm.

Det var nämligen icke, såsom man ansett, en hos Johan härskande misstro, som var den synliga anledningen, till att Johan i september förordnade om Eriks förflyttning till Västerås[1]. Orsaken härtill var den, att hertig Karl framställt en formlig begäran därom. Innan han reste öfver till Lifland, ville han förordna om en del reparationer vid slottet, hvilka skulle utföras under hans bortovaro. Och då han ansåg mindre lämpligt, att Erik förvarades där, medan dessa pågingo, bad han konungen föra honom till en annan ort.[2]

Af sådan anledning var det som Johan vidtog åtgärder för Eriks förflyttning till Västerås. Sedan rum iordningställts och slottet därstädes undergått en del reparationer, som afsågo dess förstärkande, förordnade Johan den 11 sept. 1572 Hans Kyle och kamreraren Henrik Mattsson att jämte Eriks öfriga väktare föra konung Erik från Gripsholm till Västerås[3]. Denna befallning kom emellertid aldrig till utförande. En öfverenskommelse träffades kort därefter mellan Johan och Karl, att fången skulle stanna kvar på Gripsholm[4]. Och här förvarades

---

[1] Ödberg, *Stämplingar mot Johan III,* s. 32.

[2] Den 6 aug. 1572 *KR.*

[3] Ahlqvist, *Erik XIV:s sista lefnadsår,* s. 82 och Ödberg, *Stämplingar mot Johan III,* s. 32 samt jämte de af dem citerade brefven Johans svar till hertig Karl den 20 aug. 1572. *JR.*

[4] Bref från Johan till Eriks väktare den 15 okt. 1572. *JR* Af ett bref från Karl till Johan, dat. 16 okt. 1572, synes att Karl kort förut

han nu hela vintern 1572—1573. Först i juni 1573 fördes han till Västerås. Närmaste anledningen till flyttningen var äfven nu den, att hertigen ville företaga reparationer å sitt slott[1].

* * *

Utöfver hvad som ofvan meddelats, torde inget af vikt i fråga om den inre styrelsen ha varit föremål för samverkan emellan Johan och Karl. Sådant samarbetet ter sig på grund af tillgängliga uppgifter, visar det emellertid, att konungen tillät hertig Karl att äfven på detta område utöfva den myndighet, som var hans rätt enligt testamentet, och att hertigen själf, fullt medveten om sin uppgift såsom arffurste, sträfvade att fylla sin plikt. Omdömet om samarbetet i riksstyrelsen i dess helhet måste därför blifva, att det motsvarade testamentets idé om en samverkan mellan konung och arffurste till lösande af statsuppgiften.

Den verksamhet, som hertig Karl i egenskap af rikets arffurste och dess främste ledamot hade att utöfva vid konungens sida för rikets bästa, hade dock i ett afseende fått en annan karakter än testamentet afsett. Den egoistiska hänsynslöshet, det starka förvärfsbegär, som voro utmärkande drag hos hertig Karl, trädde fram redan under hans första politiska verksamhet och gåfvo den en egennyttig prägel. Hertigen hade visserligen ej undandragit sin hjälp, när konungen fordrade den; han hade tvärt om efter testamentets föreskrift beredvilligt lofvat att vara redo, när det gällde rustningar emot fienden. Hvad särskildt russtjänsten beträffade, hade hertigen efter egen utsago hållit en kontingent, som var dubbelt så stor som

---

varit på besök hos konungen. Kanske hade vid detta tillfälle aftalet om Eriks förvaring på Gripsholm träffats.

[1] Ahlqvist, *Erik XIV:s sista lefnadsår*, s. 82—83 samt *KR.* den 4 och 12 juni 1573.

den, hvarom han hade kommit öfverens med Erik. Men hertigen betraktade icke alla dessa uppoffringar såsom sin skyldighet. För det redliga och trogna bistånd, för den broderliga troheten, som han först och icke sist visat, fordrade han erättning under form af förläningar, penningeersättningar eller andra materiella förmåner. Och icke nog därmed att han utan hänsyn till det stora ekonomiska trångmål, hvari konungen och riket befunno sig, begärde att blifva ihågkommen med vederlag för de tjänster han gjort. Han fordrade dessutom med en skoningslöshet utan like, att konungen skulle gifva honom vederlag för de inkomster och fördelar, som Erik under hans minderårighet njutit af furstendömet.

Hertig Karl började med att fordra ersättning för Strömsholms län i Västmanland, hvilket enligt testamentet skulle tillhöra hans furstendöme, men enligt Gustaf Vasas på dödsbädden uttalade önskningar öfverlämnats till drottning Katarina Stenbock såsom lifgeding[1]. Ehuru hertigens rätt till sådan ersättning synes hafva bort vara mer än tvifvelaktig, då Gustafs på dödsbädden uttalade önskningar, borde — såsom ock Johan senare framhöll[2], — gälla framför hans föregående testamentariska disposition och något vederlag ej synes hafva varit åt hertigen afsedt, dröjde han ej att frambära anspråk på ersättning för den lidna förlusten. Redan vid konfirmationen på furstendömets besittning den 9 maj 1569 kom frågan om ersättning för det förlorade området på tal mellan Johan och Karl. Johan lofvade därvid välvilligt att förbättra furstendömet med Vadsbo och Valle härad i Västergötland för att godtgöra hertigen. Då Johan efter hertigens hemresa dröjde några veckor med att uppfylla detta löfte, påminde hertig Karl därom i en skrifvelse af den 2 juni 1569. Efter denna påminnelse skyndade Johan att tillfredsställa hans önskningar. Den 12 juni

[1] Westling, *Hertig Karls furstendöme*, s. 7.

[2] Se *JR* den 3 mars 1579, bref från Johan till Karl.

gaf han åt honom i förläning nämnda härad för den tid, som änkedrottningen innehade Strömsholms län, dock med undantag af 8 uppräknade socknar[1]. Med denna förbättring på sitt furstendöme var hertig Karl ej länge nöjd; den var i hans ögon endast en gärd af rättvis vederläggning för hvad han förlorat. För de tjänster och det trogna bistånd, han gjorde konung Johan i kriget mot Danmark, uppträdde han snart med nya fordringar. Den 24 mars 1570, då det å nyo gällde att med allvar rusta sig till fortsättning af kriget mot Danmark och hertigen efter konungens begäran var beredd att efter högsta förmåga komma konungen och riket till undsättning, fordrade han, att konungen skulle godtgöra honom för sådan trohet genom att ytterligare förbättra hans furstendöme. Och icke nog härmed. Ehuru det enligt testamentet var hans skyldighet att utan särskild ersättning bistå konungen efter förmåga, och ehuru han visste, att riket befann sig i utmattadt tillstånd, tvekade han ej att därjämte begära en särskild ersättning för de kostnader, som rustningen förorsakade honom[2]. Han framställde sålunda fordringar på vederlag för skeppsutredningen (i bröd, öl och annan fetalie), som han skulle vidtaga till flottans förstärkning, för den russtjänst, som han höll ifrån sitt furstendöme dubbelt större än han med rätta borde göra, ja han fordrade ersättning för skattefriheten, som landsknektarne åtnjutit under kriget med Danmark, allt sedan Eriks tid, när de varit uppbådade till krigstjänst[3].

På samma gång som han framställde dessa fordrin-

---

[1] Till konungen d. 2 juni 1569 *KR.* Till hertigen d. 12 juni s. å. *JR*

[2] Den 6 april 1569 hade Johan beviljat hertigen 6,000 mark till hans ryttares underhåll, antagligen t. f. af visadt nit. Se AHLQVIST, *Erik XIV:s sista lefnadsår,* s. 45.

[3] År 1561 d. 13 nov. hade Erik befriat landsknektarne från såväl ordinarie som extra ordinarie skatter under den tid de voro i krig. TH. WIJKANDER, a. a., s. 85.

gar, erinrade han om att han ej erhållit någon del af den barskatt, som fadern efterlämnat. Detta kunde han ju med full rätt göra; men då han därjämte påpekade, att han allt sedan faderns död icke erhållit någon inkomst från den honom tillkommande andelen i arfvegodsen, synes han härmed velat väcka anspråk på ersättning för förluster, som han icke billigtvis kunde begära, att Johan skulle svara för, då det ju ej var dennes fel, att arfskifte ej blifvit företaget [1].

Om Johan svarat något på de af hertigen framställda fordringarne, känner man ej. En månad efter det hertigen affattat sina sex artiklar och sändt dem till konungens sekreterare, som skulle framföra dem till konungen, hade han ej erhållit något svar. Den 21 april skrifver han nämligen ånyo till sekreteraren och ber honom för hertigens brefvisare gifva tillkänna, hvad Johan haft att andraga på de värf, han förut gifvit honom i uppdrag att frambära [2]. Om nu Johan efter denna förnyade påstötning gaf något besked på de 6 artiklarne, måste det hafva varit afböjande, ty nästa år finner man, att hertigen ånyo framkommer med de flesta af sina anspråk. Men då hertigen senare begärde såsom förläning de 8 socknar, som undantagits från Vadsbo och Valle härad den 12 juni 1569, uppfyllde Johan denna hans begäran, trots de i många fall oförsynta fordringar, han kort förut framställt [3].

Efter slutadt krig med Danmark ansåg hertig Karl tiden vara inne för att ånyo framställa sina ersättningsanspråk. Den 26 jan. 1571, således dagen efter det rikets ständer beseglat sitt beslut om Elfsborgs lösen, begärde han själf hos konungen en skriftlig försäkran på

---

[1] Artiklarne finnas i *Handlingar angående Hertig Karl och hans hertigdöme* med påskrift: "Udi sex Artickler författed, hwad hanns f. n. begärer nu til försäkringh aff K. M:tt för then store Rost- tienist h. f. n. holler H. K. M:tt och riket både til land och wattn." Sthlm th. 24 martii 70.

[2] Till Johannes sekreterare d. 21 april 1570. *KR.*

[3] WESTLING, *Hertig Karls furstendöme*, s. 7.

ungefär samma fordringar, som han året förut framställt. Fordran på barskatten efter föräldrarne uppger han nu i bestämd summa: i barskatt efter fadern fordrade han 5,000 lödiga mark silfver och efter modern 5,000 daler. Några punkter voro uteslutna, nämligen de, som angingo ersättning för skeppsutredningen och russtjänst. Men i stället kom han med tre nya fordringar, två angående ersättning för lidna förluster under Eriks tid och en angående återbetalning af en gifven försträckning. Liksom han förut fordrat vederlag för den frihet från skatt, som landsknektarne i hans furstendöme åtnjutit äfven under den tid, Erik var konung, begärde han nämligen dels ersättning för all uppbörd, som Erik haft af hans furstendöme, dels vederlag för spannmål, som Erik under sina första regeringsår skulle tagit ifrån hans förråd i Nyköping och på andra slott och gårdar samt sändt till Lifland och annorstädes. Och dessutom fordrade han till sist, att konungen skulle betala honom en summa af 614 mark 14 lod silfver, som han försträckt honom i Vadstena sommaren 1568, när upproret företogs emot Erik[1].

Med de två förstnämnda fordringarne väckte hertig Karl anspråk på ersättning, som, om de än i viss mån voro berättigade, dock å andra sidan stredo mot testamentets mening med furstendömena, att dessa skulle vara län under kronan, hvilka skulle vara konungen och riket till hjälp och nytta, så långt som möjligt var. Fordran på återbetalning af det i Vadstena försträckta silfret var däremot formellt berättigad, när denna undsättning haft form af lån, men billigheten synes äfven i detta fall hafva kräft, att hertigen afstått från ersättning för denna hjälp, som kommit honom såväl som hela riket till godo.

Om några underhandlingar fördes i Stockholm mellan Johan och Karl angående dessa fordringar, ledde de ej till

---

[1] "Opå thesse effterne punchter Begärer H. F. N. udaff H. K. M:tt Eenn schriffteligh och förseglet förwissningh. Dat Stocholm then 26 januarij Anno 71." *KR.*

något resultat, ty den 10 maj 1571 sände hertig Karl tvenne budbärare, Nils Jönsson och Gisle Nilsson, till konung Johan för att än en gång andraga sina fordringar. Denna gång upptog han ej den nyss omtalade fordran på ersättning för den af Erik bortförda spannmålen, likaledes var begäran om återbetalning af försträckningen i Vadstena utelämnad. Men förutom de gamla fordringarne på andel i barskatt, vederlag för landsknektarnes och ryttarnes friheter, vederlag för uppbörden under Eriks regering och fordran på andel i arfvegodsen, framkom han med en redan förut framställd begäran om förbättring på furstendömet genom ärftlig förläning på Vadsbo, Valle och Askersunds härad. Och därtill bad han konungen om tillåtelse att köpa 50 à 60 skattegods utanför furstendömet, hvar helst honom syntes[1].

Man får nu ändtligen höra Johans tankar om de af hertig Karl framställda anspråken. Efter en öfverläggning med sitt råd afgaf han den 13 juni 1571 sitt svar[2]. I detta bedömde Johan de framställda anspråken med oväld och bemötte dem efter förtjänst. Hertigens oförsynta fordringar på ersättning för den minskning i uppbörd, som hans furstendöme genom Eriks nämnda åtgärder fått vidkännas under hans minderårighetstid, tillbakavisade han med harm såsom olidliga och omöjliga att uppfylla. Utan att närmare inlåta sig på den juridiska sidan af saken frågar han hertigen, med hvad fog och rätt han uppställde sådana kraf. Och han ber honom betänka, om det kunde vara möjligt för honom att åvägabringa en sådan summa, som till fyllande af alla dessa anspråk skulle erfordras. Hertigen visste ju själf, hvad som fanns i lösören, då de satte Erik från regementet,

[1] "Creditijff för Nils Jönsson och Gisle Nilsson på några värff, som de medh till Konungl. M:t afferdige äre och annbdrage schole. Dat. Nyköpingh thenn 10 maij anno 71" samt därtill bifogad Zedula: "Opå thesse effter:ne ärender äre wij Karl — — begärandes — — svar och förvissningh." *KR.*

[2] Johans svar, tre olika skrifvelser af samma dag, d. 13 juni 1571, finnas i *JR* 1571 fol. 147 ff.

och han var icke okunnig om de utgifter, som konungen för krigets skull och eljest på kronans vägnar haft och hade. Förutom den summa, som för Elfsborgs lösen skulle erläggas, och den som Lübeck enligt fördraget i Stettin hade att fordra, hade konungen skulder till det främmande krigsfolket och skulder för Eriks räkning att betala. Räknade han nu härtill systrarnes brudskatt, som ännu belöpte sig till 350,000 daler, så blef summan af alla de utgifter, som nu förestodo, icke mindre än 10 à 12 hundratusen daler; och då hade han ändock ej tagit hänsyn till omkostnaderna för den ryska fejden. Med rätta erinrar Johan sedan om den skada och förlust, som blef honom tillfogad af Erik, när han miste sitt furstendöme och blef satt i fängelse. Af hvem skulle han fordra ersättning för den förlust, som han därigenom lidit? Hvad särskildt beträffade den begärda ersättningen för landsknektarnes och ryttarnes friheter ansåg han det vara orätt väcka sådana anspråk, efter som Eriks förordningar gällt hela riket. Om nu hertigen erhöll den äskade ersättningen, skulle följden blifva den, att äfven ridderskapet och adeln skulle fordra liknande vederlag.

De fordringar däremot, som hade skäl för sig och voro möjliga att uppfylla, gick Johan till mötes med löften att göra hvad i hans förmåga stod. Arfskifte skulle han låta verkställa, så snart som möjligt. Den äskade andelen i barskatt skulle betalas, när han fick råd och lägenhet därtill. Begäran om köp af skattehemman biföll han med det villkor, att hertigen underrättade honom om köpen, så att han finge veta hvar gårdarne voro belägna. Och till förbättring på furstendömet gaf han nu Vadsbo och Valle härad på fördelaktigare villkor: det förra förlänades med ärftlig rätt, det senare för lifstiden, dock alltid med förbehåll af hertig Magnus' rätt, om han återfinge sin hälsa. För att afklippa allt vidare tal om ersättning och vederlag fäste också Johan vid sin förläning det villkoret, att hertig Karl ej mera skulle fordra på någon gammal gäld. Förläningen skulle ock utgöra ersättning för Sonnenburgs

slott och län, som hertig Karl haft i förläning af Johan, men förlorat genom freden i Stettin[1].

Genom sitt svar lyckades Johan icke öfvertyga hertig Karl, att han fordrat något, som var obilligt och stred emot rättvisan. Men hertigen var för tillfället icke angelägen att urgera vidare på sina fordringars uppfyllande, utan han förklarade, att han ville låta dem falla, som konungen ansåg vara olidliga och omöjliga[2]. Hans närmaste sträfvan var nu att få begäran om Vadsbo och Valle härad fullkomligen uppfylld. Därför begärde han i sitt svar icke mer än att få Valle härad på samma villkor som Vadsbo, "alldenstund hela Valla härad är icke mer än ett prestegäll"[3]. Johan visar nu återigen tillmötesgående, då han undfår hertigens vänliga bref med försäkran, att han ville låta de fordringar falla, som för konungen voro omöjliga att uppfylla. Den 29 augusti 1571 utfärdade han donationsbref på Vadsbo och Valle härad med sådana villkor, som gällde för det öfriga hertigdömet, d. v. s. med ärftlig rätt, och med den ytterligare förmånen af frihet från russtjänst under hertigens egen lifstid, men för öfrigt med de förbehåll och villkor, som vid förra löftet om den förbättrade förläningen bestämdes[4].

Utan tvifvel trodde nu Johan, att han skulle vara befriad från alla vidare kraf för den gångna tiden. Själf

---

[1] WESTLING. *Hertig Karls furstendöme*, s. 7. När hertig Karl erhållit Sonnenburg i Lifland, har jag ingenstädes sett. Första gången jag funnit hertig Karl tala om denna sin förläning är i ett bref af den 16 nov. 1570 (*KR*, bref från hertig Karl till Johan). Han skrifver häri, att han var till sinnes att med första öppet vatten sända några tjänare öfver till det slottet Sonnenburg, som konungen broderligen och kärligen honom till skänks upplåtit hade. För att de, som samma hus då hade i sin befallning, icke skulle göra hans tjänare något hinder utan dem samma slott öfverantvarda, bad hertigen, att konungen skulle sända en befallning till dem om slottets öfverlämnande.

[2] Bref från hertig Karl till Johan d. 20 juni 1571 *KR*.

[3] *Ibid.*

[4] Afskrifter af förläningsbrefvet i *JR* och *Handlingar angående Hertig Karl och hans hertigdöme*. WESTLING uppger endast, att Vadsbo härad förlänats med arfsrätt och Valle härad på lifstiden. *Hertig Karls furstendöme*, s. 8.

hade han fäst det villkoret vid den gjorda förläningen, att hertigen ej skulle fordra på någon gammal gäld, och denne hade å sin sida, om ock i försiktiga ordalag sagt, att han ej skulle fordra något, som konungen ansåge obilligt. Men om Johan invaggade sig i sådana förhoppningar, blef han besviken. Det dröjde ej mer än några veckor, förr än hertig Karl icke allenast å nyo framställde kraf, som berörde den gamla gäld, han ej vidare skulle tala om, utan ock kom med nya fordringar på ekonomisk hjälp af konungen.

Närmaste anledningen till att hertigen återupptog sin gamla fordran och framställde nya kraf på konungens hjälpsamhet, trots denne så nyss hugnat honom med en betydlig förbättring af furstendömet, synes hafva varit den, att han nu ville göra allvar af en redan förut påtänkt resa till Tyskland. En sådan resa kräfde stora utgifter. Det låg därför nära till hands att utkräfva hvad han ansåg sig ha att fordra af konungen och att därutöfver begära dennes förfordran. I alla händelser ställde han sina fordringar i det närmaste samband med resplanerna. Att det dessutom var verklig brist på tillgångar, som föranledde hertigen att besöka konungen, är sannolikt. Kort därefter klagade han öfver, att han var nödställd för penningar. Krigsfolket, som han underhöll i Finland, skulle ha sin aflöning; främmande köpmän, till hvilka han häftade i skuld, skulle ha sin betalning[1]. Men å andra sidan är det uppenbart, att hans ställning likväl var bättre än konungens.

I det memorial[2], som hertig Karl uppsatt för Pontus de la Gardie, hvilken skulle framföra hans önskningar för konungen, ställde hertigen i främsta rummet en begäran, att Johan skulle gifva honom sin hjälp, så att han instundande vår kunde företaga sin resa, hvarom han redan

[1] Öppet bref för Willem de Wijk den 14 okt. 1571 *KR.*

[2] "Memorial för herr Pontus de la Gardie opå thesse eff:ne punchter, szom han hoos K. M:jt uträtte schall. Datum ut in litteris", d. v. s. den 10 september 1571. *KR.*

förut hade gjort framställning hos konungen. De öfriga punkterna, som alla gå ut på främjande af hertigens ekonomiska intresse i ett eller annat afseende, inledas med en obestämd och försiktig begäran, att konungen skulle betala "allt det H. F. N. skall uppå hålla och synnerligen med den summa sölf H. F. N. försträckt uti Vadstena". Undvikande att närmare angifva hvad han ännu ansåg sig hafva att fordra, synes hans mening hafva varit, att konungen skulle betala, hvad han ansåg vara billigt och rättvist i hertigens förut framställda fordringar. I följande punkt hemställer hertigen, att konungen skulle till afbetalning på hvad han var skyldig låta honom få uppbära ett års afkastning från kopparverken.

De önskningar om förfordran, som hertigen i öfrigt uttalar i sitt memorial, voro följande:

att konungen, om han ville i sin tjänst använda ryttare från Vermland, hvilka hemman hade uti furstendömet, skulle gifva något vederlag härför, efter som hertigen hade sitt tal fullt;

att konungen skulle skänka honom ett fullrustadt skepp, som han kunde använda till rikets bästa;

att konungen ville tillåta honom på egen bekostnad upprätta ett eget myntverk i furstendömet, där han kunde mynta det skattesilfver, som han för sin del kunde få ifrån furstendömet;

att konungen ville gifva vederlag till fru Märta Lejonhufvud, grefvinna till Vestervik, för några gårdar, som hon hade i de tre socknar af Vadsbo, som enligt testamentet hörde till hans furstendöme, efter som han ej längre kunde umbära dem.

När Johan efter tvenne månaders dröjsmål ändtligen afgaf sitt svar[1] på denna framställning, lät han icke, så som man kunnat förmoda, förmärka något missnöje. På grund af den stora omkostnad han haft och hade för riket

---

[1] "Swar på the werff, som wår käre broder then högb:ne furste etc genom wår trooman her Pontus de la Gardie hos oss haffwer andragit. Actum Calmare then 6 Novembris Anno 71" *JR.*

och för den stora skuldbörda, som han aldrig kunde hoppas att blifva kvitt, måste han visserligen afslå de framställda fordringarne. Men han visade dock sin benägenhet att vilja gå hertigen till mötes med ett erbjudande, som hertigen aldrig satt i fråga. Då han ej kunde främja hans tilltänkta resa genom att uppfylla hans önskningar, lofvade han att besolda allt krigsfolk, som hertigen hade i Finland, så att han skulle få njuta hela räntan af sitt furstendöme. Och dessutom visade han äfven vid motiveringen för afslagen en hänsynsfullhet och en medgörlighet, som man knappt kunnat vänta. Fordran på betalning för gammal gäld går han sålunda förbi i stället för att vidröra frågan om dess berättigande. Då han kommer till hertigens begäran om ersättning för de ryttare, som han uppsatte utöfver sin skyldighet, inlåter han sig ej heller på frågan om storleken af den russtjänst, som borde utgå ifrån furstendömet. Han gick äfven denna förbi för att ej råka i obehagliga konflikter. För många orsakers skull ville han icke skrifva därom. Då han afböjer hertigens begäran om ett skepp, säger han, att han icke varit obenägen att uppfylla denna hans önskan. Men han hade i sinnet att nästa sommar företaga en "handel", om hvilken han nu för öfrigt genom Pontus de la Gardie bad att få höra hertigens råd. Kunde denna gå för sig, så som konungen tänkt, hoppades han därmed kunna bereda hertigen större fördel än med förenämnda skepp. Endast vid svaret på den sista punkten angående vederlag till fru Märta för godsen, som hertigen ville komma åt, kunde han ej underlåta att i ironiska ord gifva honom ett välförtjänt hugg för hans snålhet. I denna sak svarar han nämligen endast, att han ställde det i hertigens eget skön, hvad han ville deras kära moders syster efterlåta, sedan konungen efter sin och riksens lägenhet hade försett henne till det bästa.

Innan hertig Karl mottagit detta svar, hade han vidtagit en åtgärd, genom hvilken han oberoende af det svar, han finge ifrån konungen, skulle kunna bereda sig ökade

tillgångar. Utan att ha inhämtat konungens tillåtelse hade han nämligen beslutat begagna sig af det sedan en tid tillbaka pågående växleriet, som Johan infört till ökning af sina inkomster[1]. Liksom konungen ville han uppköpa det gamla myntet, särskildt det goda, i konung Gustafs tid slagna, för att sedan med profit ommynta det efter gällande myntordning. För den skull hade han den 14 oktober förordnat en af sina tjänare, Willem de Wijk, att uppköpa allt silfver och gammalt mynt, hvar han kunde komma öfver det, således äfven utom furstendömets gränser[2]. Och han hade därvid på eget bevåg anmodat de tillförordnade män, som myntet befalldt var, att de ej skulle lägga några hinder i vägen för Wijk, när han kom för att mynta.

Detta hertig Karls självrådiga uppträdande väckte Johans lifliga missnöje, både för den orsak, att han gick miste om en del af den inkomst, som han af växleriet beräknat, och för att hertigen tagit sig friheten utfärda befallning till konungens tjänare. Detta senare särskildt var något, som gick hans kungliga höghet och reputation förnär. Så snart han fått underrättelse om hertigens tilltag, sände han därför genast en uppmaning till honom att återkalla sina tjänare, som voro utskickade att uppköpa det gamla myntet[3]. Kort därefter — den 13 november — lät han utgå ett påbud till alla sina befallningsmän, att de skulle förhindra den inväxling, som bedrefs af hertig Karls tjänare utom furstendömet[4]. Och i denna sak tålde han inget dröjsmål. Då han endast några dagar senare fick höra, att växleriet fortsattes af Willem de Wijk och hans medhjälpare, skref han genast till hertigen och bad honom återigen kalla dem tillbaka.

[1] Se härom Forssell, *Sveriges inre historia,* II. 2, s. 76 ff.

[2] "Öpet Breff för Willem de Wijk Belangendes myntett. Datum Tynnelsöö then 14 octo. anno 71." *KR.*

[3] Till hertig Karl den 7 november 1571. *JR.* Afskriften i *JR* bär icke något datum, men enligt innehållsregistret hör brefvet till den 7 november.

[4] Den 13 november *JR.*

Men han sade, att han var öfvertygad, att det ej skedde med hertigens vilja, och ville endast underrätta honom, på det att han skulle kunna afstyra ofoget[1].

Utan tvifvel hade hertigen öfverskridit sin befogenhets gränser, då han sändt sina tjänare in i riket för att uppköpa det äldre myntet. När han märkte, hvilket missnöje han därmed uppväckte hos konungen, lät han också utan invändning förbjuda sina utskickade att fortsätta därmed utom furstendömet[2]. Och så blef konungen tillfreds igen.

Efter detta fann hertig Karl för rådligt att hålla tillbaka med sina öfverdrifna fordringar hos Johan. Afslaget på hans senaste framställning måste ha öfvertygat honom, att han för dessa ej kunde beräkna någon framgång; och Johans missnöje öfver tilltaget med myntinväxlingen och öfver befallningen till konungens tjänare hade visat, att hans obilliga anspråk på tillmötesgående kunde leda till obehagligheter.

Eget nog finner man ej, att hertig Karl i stället framställde de anspråk, hvilka han med full rätt kunde fordra att få uppfyllda, anspråken på andel i barskatt och arfvegodsen. I detta afseende visade han sig ovanligt tålig och öfverseende med konungen. Först den 27 juni 1572 lät Johan företaga det af hertig Karl påyrkade arfskiftet. Det skedde på Borgholm, kort efter det kontraktet om Liflands öfvertagande blifvit ingånget.

Arfvegodsen fördelades därvid först lika emellan Johan, Karl och Magnus. Sedan skiftades Magnus' lott i två hälfter, af hvilka Johan och Karl togo hvar sin. På Johans del föllo sålunda sammanlagdt 1,229 landbor, förutom en del kvarnar, utjordar och torp. Hertig Karls andel utgjorde något mera, om man ser på själfva summan. Han fick nämligen 1,347 landbor under sitt arf

---

[1] Till hertig Karl den 17 november 1571. *JR.*

[2] Hertig Karls svar af den 30 nov. 1571. Jfr ock hertigens bref till Johan Axelsson den 18 dec. samt till ståth. på Stockholms slott d. 19 dec. 1571. *KR.*

och eget, frånsedt torpare, kvarnar, nybyggen och dylikt, som också föllo honom till[1].

Sammanräknas allt, som nu fördelades mellan Johan och Karl, uppgår det till 2,576 landbor. Enligt den år 1558 upprättade jordaboken utgjorde Gustaf Vasas arfvegods då 4,209 1/2 landbor[2]. Det var således icke mindre än 1,633 besutne gårdar, som sedan dess undantagits och nu ej kommo med i räkningen vid arfskiftet. Häremot framställdes längre fram anmärkningar af hertig Karl, som ej ville gilla någon annan grund för utdelningen än faderns jordaböcker. Huruvida han redan vid arfskiftet gjort några invädningar i denna riktning, därom upplysa ej källorna[3].

---

[1] Arfskifteshandlingarne i *Hist. Handl.* 1. s. 43 ff.

[2] *Handlingar angående Arf och Eget.* Kammararkivet.

[3] Ödberg, *Stämplingar mot Johan III,* s. 20, uppgifver, att hertig Karl vid arfskiftet afgifvit protester, men detta framgår ej af de källor han citerar.

III.

Johan och Karl voro i grunden af allt för olika naturer för att i längden kunna draga jämt. Båda voro egensinniga, häftiga och uppbrusande till lynnet samt ytterligt ömtåliga om sin makt, liksom fadern. Men ingendera ägde den beräknande smidighet, som var förenad med hans hänsynslösa djärfhet. Johan var till sitt lynne vek och vankelmodig samt lätt tillgänglig för sidoinflytelser. Det drag af misstänksamhet, som låg i släkten, var ock starkt utveckladt hos honom; och denna misstänksamhet i förening med en omanlig räddhåga gjorde honom ytterst opåräknelig. Med lätthet kunde han slå öfver ifrån den ena sinnesstämningen till den andra, från vänlighet och godhet till bitterhet och fiendskap. Hertig Karl däremot ägde karaktersfasthet, var klok och beräknande, men då dessa egenskaper icke voro parade med hänsyn och sinnets ädelhet, blef han i sitt enskilda som offentliga uppträdande, i ord och handling alltid sträng, ofta hård, stundom hänsynslös. Emot Johans böjelse för prakt och ståt, stod Karls enkelhet i hvardagslifvet, emot konungens oförmåga att hushålla stod hertigens sparsamhetsifver och utpräglade förvärfsbegär.

Emellan tvenne personer af sådana skaplynnen kunde konflikter lätteligen uppstå, när de hade till uppgift att samarbeta med hvarandra.

Under den tid, som det skildrade samarbetet i riksstyrelsen pågått, hade emellertid förhållandet emellan Johan och Karl varit det allra bästa man kunnat vänta

sig. I det hela hade vänskap rådt dem emellan; och de hade i sämja fyllt sin uppgift att gemensamt vårda riket. Mindre slitningar hade visserligen icke uteblifvit. Genom sin oförsiktighet hade hertig Karl vid ett par tillfällen sårat konungens ömtåliga maktkänsla, genom sina hänsynslösa fordringar hade han satt konungens tålamod på hårdt prof. Men den förbittring och harm, som han härigenom uppväckt hos Johan, hade varit hastigt öfvergående. Någon egentlig konflikt kan ej sägas hafva uppkommit. Å hertig Karls sida finner man icke någon gång tecken till ovänskaplig sinnesstämning, om man undantar hans uppbrusning i oktober 1572, som för öfrigt ej hade någon betydelse. När han gång efter annan, som det synes med fullaste allvar och uppriktig öfvertygelse om rättmätigheten, framställer sina anspråk utan att få det svar, han önskar, skall man icke se annat, än att han bibehåller sitt lugn. Misstron, som sedermera visade sig hafva ett så fördärfligt inflytande på förhållandet emellan bröderna, hade ännu ej smugit sig in. Den hade en gång stuckit upp sitt hufvud, men då Johan aldrig visade densamma för hertig Karl, hade den ej i sina följder något inflytande på förhållandet dem emellan. Samarbetet i rikets styrelse hade därför aldrig blifvit stördt. Ingen verklig tvist, ingen missämja hade ställt sig hindrande i vägen.

Första gången en verklig brytning inträdde i förhållandet emellan Johan och Karl, är i december 1572, och anledningen till denna var, att den aftalade lifländska expeditionen, för hvars verkställighet de hade arbetat allt sedan juni månad, då af hertig Karl blef inställd, därför att konungen ej kunde hålla sina löften. Att hertig Karl inställde den lifländska resan, väckte Johans stora missnöje. Han hade uppenbarligen tänkt sig, att den kunnat företagas trots den långt framskridna årstiden, och oaktadt han för sin del ej fyllt alla de löften, han gifvit med afseende på utrustningen. När han fick underrättelse från hertigen, att denne beslutat sig för att uppskjuta resan "både för den mangel på pengar så

ock för den närvarande vinter", trodde han, att något annat låg under. Ehuru han visste, att hertigen redan den 10 augusti användt de 300 tusen m. ö., som konungen öfverlämnat till honom för krigsfolkets aflöning, och visste, att hertigen sedan haft att kämpa med stor brist och satt mycket till af sitt eget, skref han till honom[1] och bad honom sända öfver till Reval, hvad han hade kvar af de 300 tusen mark. Redan denna fordran måste vara ägnad att uppväcka harm. Men ännu mer förnärmande var fortsättningen af konungens skrifvelse. Sedan han begärt, att tyska ryttare, som hertigen hade samlade, genast skulle öfversändas till Lifland och att af knektarne hälften skulle sändas dit och resten till Finland, anhåller han att få se kopior af de bref, som hertigen sändt till krigsfolket för att undskylla resans inställande. Han hade nämligen förnummit, att hertigen skulle sändt sådana bref, och han inbillade sig, att denne skjutit skulden på honom. I sin förbittring drog han sig icke för att visa, hvad tankar han hade, utan ber öppet att få se kopior af de afsända brefven. På samma gång ber han ock att få se kopior af bref, som hertigen skrifvit till de förut omtalade ryttmästarne Antonius Pflug och Otto Wildenstruch samt till Sigfrid Preston, hvilken under hösten 1572 synes ha öfvergått från Johans till hertigens tjänst[2]. Sannolikt trodde han sig äfven i dessa skrifvelser skola finna uttalanden, som ställde hans görande och låtande i en ofördelaktig dager. Johans misstänksamma skrifvelse kunde ej annat än väcka ond blod hos hertig Karl. Det missnöje, som konungens oförmåga och försumlighet vid utrustningen för den lifländska expeditionen till sist hade väckt hos honom, förbyttes nu i harm och förbittring. Redan förut hade han sändt Jo-

---

[1] Konungens bref till hertig Karl finnes ej, men hertigen refererar dess innehåll tämligen utförligt, då han bemöter det i sitt svar.

[2] Om Sigfrid Preston lämnar Ödberg upplysningar i sitt arbete, *Stämplingar mot Johan III,* s. 76 ff.

han register öfver de utgifter, han haft. Af dem kunde konungen förstå, att ej något öfverskott fanns. Nu ville han dessutom sända "oförfalskade register" på hvad han i daler, silfver och annat af sitt eget tillsatt. När så blef rätt räknadt och uppgjordt dem emellan, skulle det nog ytterligare visa sig, huru mycket som kunde finnas kvar att skicka öfver till Lifland. Med en skärpa i orden, som man ej förut funnit i skriftväxlingen emellan bröderna, tillbakavisar hertigen beskyllningen att hafva talat något förvitligt eller skadligt om konungen i de bref som han sändt till Lifland; och han förnekar, att han öfverhufvud skrifvit något om konungen, som kunde vara hans ära och anseende för när. Han hade ej uppgifvit något annat än den sena årstiden samt sjukdom såsom orsak till resans inställande; och detta hade han skrifvit till Klas Åkesson, ej till krigsfolket[1]. För öfrigt hade han genom honom förtröstat krigsfolket därmed, att han instundande vår skulle komma öfver till Lifland för företagets fullföljande. Vid detta tillfälle såväl som alltid eljest hade han beflitat sig om att iakttaga konungens och rikets bästa och bad därför, att konungen icke skulle församla några misstankar emot honom, liksom han konungens och fäderneslandets ära och välfärd icke betänka ville eller kunde[2].

Härmed inträdde en verklig brytning emellan Johan och Karl. Den retade sinnesstämningen, misstron och bitterheten, som nu rådde emellan dem, tog sig uttryck i klagomål och fordringar, som i sin ordning gjorde förhållandet än mera spändt. Hertig Karl klagar öfver strömpenningar och andra afgifter, som Strängnäsborgarne vid sin handel på utlandet fingo erlägga för sina han-

[1] Något annat hade han ej heller sagt i det bref, som han den 30 oktober skref till Per Kristersson, hvilken han befaller att jämte Klas Åkesson beställa om alla saker, som behöfvas kunde vid Revals slott. Jfr s. 43, not 4.

[2] Bref till konungen den 10 november 1572. *KR.*

delsfartyg vid passerandet af Söderström[1]. Trots gifvet löfte att ej mera kräfva någon gammal gäld fordrar han å nyo betalning af det silfver, som han försträckt konungen i Vadstena 1568. Om konungen ej på annat sätt kunde betala honom, ville han för närvarande taga såsom afbetalning de 200 skeppund koppar, han fått löfte på i det lifländska kontraktet. Han framställde ock anspråk på vederlag för husgeråd, som konung Erik under sin regeringstid låtit bortföra från furstendömets slott in på slott och gårdar i konungariket. Längre fram fordrade han ock betalning för 6,022 daler, som han utlagt för värfningar i Tyskland, sedan han började rusta sig för expeditionen till Lifland[2].

Att Johan skulle upptaga dessa klagomål och fordringar med missnöje i den sinnesstämning, hvari han förut befann sig, var uppenbart. Då konungens svar ej finnes i behåll, kan man emellertid ej se, hur han bemötte hertigens klagomål och fordringar. Af hertigens svar härpå ser man endast, att han beträffande de hinder, som i form af strömpenningar och andra afgifter hade lagts för Strängnäsborgarne, förklarade, att det skett honom alldeles ovetande. Man finner ock, att Johan i sin ordning framställde liknande besvär. Emot hertigens klagomål öfver strömpenningar, som upptogos af hans undersåtar, då de passerade Stockholm, ställde konungen besvär öfver en bom, som hertigen uppsatt vid Kolsundet[3] till hinder för fri kommunikation mellan uppstäderna vid Mälaren och Stockholm[4]. Vidare anförde han klago-

---

[1] Mälarstäderna ägde rätt till fri seglation på utlandet. ODHNER, C. TH., a. a.. s. 40. Se ock WESTLING, *Hertig Karls furstendöme*, s. 66.

[2] Till konungen den 15 och 20 november och 2 december samt till sekreteraren Henriksson den 21 november 1572. *KR.*

[3] Trång genomfart mellan Toresund i söder och Ytter-Selön i norr, båda i Södermanland, som leder ut till Prestfjärden. *Hist.-Geogr. och Stat. Lex. öfver Sverige,* IV, s. 215.

[4] Till konungen den 2 december 1572. *KR.*

mål från uppstäderna Arboga och Köping öfver att hertigens fogdar hindrade fri tillförsel till dem ifrån furstendömet. Dessa besvär voro icke alldeles ogrundade, men hertigens åtgärder hade enligt hvad han i sitt svar till konungen gjorde gällande, blifvit misstydda. Med bommens uppsättande hade han ej haft någon annan mening än att få kännedom om hvad för sällskap som reste genom landet och att tillse, det ej spejare eller sådane, som utan tillstånd ville begagna sig af skjutsresor, skulle få fritt färdas som de ville[1]. Något förbud för fri tillförsel till Arboga och Köping hade han aldrig utfärdat. Klagomålen däröfver hade förmodligen sin grund däri, att han befallt sina fogdar uppkräfva skatten af bönderna, medan de hade något kvar och tillhållit dem efterse, att de ej sålde allt hvad de skördade till städerna, såsom de brukade göra med det resultat, att de sedan måste tigga hertigen om hjälp och lindring eller befrielse från skatt[2].

Klagomålen voro således å ömse sidor tämligen obetydliga, men de räckte till att gifva näring åt missämjan och hålla den vid lif under återstående delen af 1572. Ännu i början af följande året finner man tecken till att en afvog och allt annat än broderlig sinnesstämning rådde

---

[1] Att misstro emot hertig Karl fanns hos Johan i början af 1573, synes af ett bref, som han den 2 januari skref till Måns Bryntesson (Liljehöök), hvilken nu förde befälet på Elfsborgs och Gullbergs fästningar. Denne hade frågat, huru han skulle förfara med anledning däraf att hertig Karl, som till julen kommit till Höjentorp och hade för afsikt att resa ner till Elfsborg, begärt att få komma ned till fästningen och bese "lägenheterna". Härpå svarade Johan: "Så göre i therudinnen rätt atti udi sådanne saker först förspörie eder ther um. Och ther högb:te wår käre broder begärer att komma in upå förbe:te slott ther att besichte lägenheterne, såsom i schriffue, då skole i thz icke förvägre hans K:tt. Men framdeles, när offthe:de Eelffzborgh och Gullbergh kunne mere och ytterligere bliffue befeste, wele wi atti eller them, som befalningen haffue, skole icke stedie udi så måtto ngn therinn, förrän i haffue oss ther om besöcht". Brefvet den 2 januari 1573 finnes i *JR.* Concept till detsamma i *Johan III:s concepter.* Innehållet omtaladt af Ödberg, *Stämplingar mot Johan III.* s. 34.

[2] Till konungen den 21 december 1572. *KR.*

hos Johan. Missförhållandet utjämnades emellertid så småningom, dels af sig själft genom tidens inverkan, dels genom behofvet af samförstånd; och den afbrutna samverkan i riksstyrelsen blef delvis återupptagen.

Sedan Johan i januari haft en rådssammankomst, hvarvid han med rådsherrarne förhandlat om rikets vårdande ärenden, och bland annat låtit dem utarbeta en köpeordning på alla in- och utländska varor, sände han detta förslag till hertigen jämte en redogörelse för hvad som i öfrigt blifvit beslutadt vid rådsmötet. Han önskade, att hertigen skulle afge sitt betänkande, på det att han sedan skulle kunna fatta ett bestämdt beslut[1]. Hertig Karl nöjde sig emellertid ej med att afge ett skriftligt eller muntligt utlåtande såsom konungen hade önskat. För att dess bättre göra sin mening gällande infann han sig själf i Ulfvesund, där Johan vistades med sitt råd. Här återupptogs nu rådplägningen emellan konungen och rådet under närvaro och medverkan af hertig Karl. Resultatet däraf blef dels mandadet om köpeordning, som utfärdades den 7 februari 1573[2], dels rådslaget af den 12 februari s. å., hvilket kan betraktas såsom ett helt program för styrelsen under den närmaste tiden[3].

Något rådslag finnes ej bevaradt från den första rådssammankomsten den 12 januari. Man har således ingen ledning vid bedömandet af den frågan, om hvad som kan hafva tillkommit på hertig Karls initiativ. Utan tvifvel har han emellertid tagit en verksam del i förhandlingarne; och det är icke osannolikt, att en del af de framställda punkterna har honom till upphofsman. Måhända var det ock han, som väckte förslaget om den bekanta anhållan, hvarmed rådslaget slutade, att konungen ej skulle vidtaga några förändringar däruti, utan att

---

[1] Johan till hertig Karl den 22 januari 1573. *JR.*

[2] STIERNMAN, *Förordningar* 1, s. 227, ff.

[3] *Rådslag under Johan III:s regering.*

först ha sammankalladet rådet och hört dess betänkande.

Hvad som särskildt bidrog till att förena bröderna var behofvet af gemensam uppmärksamhet på förhållandet till Danmark. Redan i januari hade Johan fått mottaga klagomål från danske konungen öfver ett anfall, som svenskarne i Lifland skulle ha gjort mot hertig Magnus' undersåtar på Ösel. Härom hade Johan underrättat sin broder, på samma gång han sände honom det vid rådsmötet den 12 januari afgifna rådslaget [1]. Med anledning af denna underrättelse hade då hertig Karl skrifvit till konungen af Danmark och tillbakavisat de framkastade besvären, som de ansågo vara utan grund. Hade någon konflikt uppstått mellan de svenske och öselske befälhafvarne, var hertigen öfvertygad, att det berodde på de senares ränker. Och han kunde ej tro, att konungen af Danmark skulle vilja hålla dem för sina skyddsförvanter, som tillfogat Sverige och dess besittningar därute så mycken skada. Sådant tillvägagående vore emot den ingångna fredens bestämmelser [2].

I mars kommo tidender till hertig Karl, att danske konungen rustade sig. Genom en till Danmark utskickad tjänare och genom sin uppsyningsman på gränsen mellan Vermland och Norge hade han fått höra, att utskrifningar företogos både i Danmark och Norge. Hvem dessa rustningar gällde, visste man ej. Men hertig Karl ansåg ställningen vara sådan, att man borde vakta sig och, såsom han uttryckte sig, hafva sitt öga på brädet och taga sig till vara för de danskes list. Det vore bäst, menade hertigen, att man redan började med att vidtaga de säkerhetsåtgärder, som i rådslaget blifvit tillstyrkta, så att danskarne kunde se, att svenskarne hade sina saker i god akt, om de hade något ondt i sinnet. Han uppmanade därför konungen dels att upptackla och ut-

[1] Den 22 januari 1573. *JR.*

[2] Den 1 februari 1573. Dat. Stockholm. *KR.*

rusta skeppsflottan och att hålla en allmän vapensyn med adeln, dels att utse några lämpliga personer, som kunde följa hertigen öfver till Tyskland, då han som han hoppades snart skulle få resa ditöfver för egen del, så att man kunde i tid underhandla med de tyska furstarne om förbund och understöd[1].

Efter denna föreställning förordnade Johan den 20 mars 1573 grefve Per Brahe och Sten Banér såsom legater till Tyskland[2]. Kort därefter, den 31 mars, utfärdade han ett öppet mandat till adeln i riket med tillsägelse, att den skulle infinna sig i Uppsala till allmän vapensyn 14 dagar efter pingst[3].

Vid denna tid rådplägades ock om handeln på Narva. Kejsaren, konungen af Danmark och lübeckarne hade fordrat, att denna handel skulle fullkomligt frigifvas. Härpå skulle Johan, som omöjligen ansåg sig kunna uppfylla en sådan begäran, afgifva ett svar. Den skrifvelse, som han för detta ändamål uppsatt, sände han den 17 mars till hertigen jämte ett bref, som han ville sända till biskopen af Münster med begäran, att denne skulle föra hans talan hos den romerske kejsaren. Hertigen uppmanades att öfverse båda och säga sin mening, om samma bref så skulle utgå, eller om man något därutinnan efter lägenheten förändra skulle. Sitt svar härpå gaf hertigen ofördröjligen, men ej skriftligen utan muntligen med Pontus de la Gardie den 19 mars[4].

I slutet af april erhöll Johan bekräftelse på de rykten om rustningarne i Danmark, som hertig Karl omtalat för honom den 5 mars. Johan, som fruktade, att man i Danmark planerade en expedition mot Reval, befarade, att hans flotta skulle vara för svag att hindra ett

[1] Till konungen den 5 mars 1573 *KR*.

[2] Den 20 mars 1573 *JR*. "Helst effter det wij både af wåår k. Broder hertig Carls schriffwelse och eljest förnimme".

[3] Den 31 mars 1573 *JR*. Mandatet omtaladt af Dalin, a. a. III 2, s. 43 f., men oriktigt dateradt den 31 maj.

[4] Den 17 mars 1573 *JR* och den 19 mars s. å. *KR*.

sådant företag, hvarigenom ryssarne skulle blifva förstärkta med krigsfolk och ammunition. Han begärde därför, att hertig Karl skulle uppskjuta den resa, som han tänkt företaga till Pommern, så att flottan kunde förstärkas med de skepp, som han för sin resa behöfde. På samma gång som Johan bad hertigen härom, framställde han ock en begäran att få låna det silfver, som hertigen hade på myntet i Stockholm för att mynta till daler. Han behöfde detta, som beräknades blifva 5 à 6,000 daler, till danskarnes betalning. Af köpesilfret hade ännu ej hälften inkommit. Det fattades därför ännu 10,000 i de 30,000 daler, som han nu skulle leverera[1].

Johan var naturligtvis mycket angelägen att med det snaraste göra denna afbetalning, som skulle hafva skett redan föregående år. Senast i januari hade han fått anmaning från danske konungen, som ej velat vänta längre än till fastlagstiden[2]. Han ville därför lösa frågan på det sätt, att hertig Karl förskotterade sitt ofvan omtalade silfverförråd mot löfte om vederlag af skattesilfret, när detta hade kommit in.

Hertig Karl afgaf sitt svar genom en brefvisare — det var för vidlyftigt att anförtro det åt pennan — och rådde konungen för öfrigt att vidare öfverlägga med sitt råd om de åtgärder, som kunde anses nödvändiga till förhindrande af danskarnes afsikt, om den var sådan, som konungen befarade[3]. Efter förnyad begäran[4] gaf hertigen också sitt samtycke till lån af silfret, som han hade på myntet i Stockholm[5]. På detta sätt blef Johan i stånd att sända ned penningar till Elfsborg i juni månad[6].

---

[1] Bref från Johan till hertig Karl; concept i *Johan III:s Concepter*, dat. den 29 april och enligt påskrift underskrifvet den 30 april.

[2] Till hertig Karl den 8 januari 1573 *JR*.

[3] Den 3 maj 1573 *KR*.

[4] Den 11 maj 1573 *JR*.

[5] Den 14 och 15 maj 1573 *KR*.

[6] Den 3 och 8 juni 1573 *JR*. Enligt kvitto gjordes afbetalning den 24 juli 1573, se Pira, a. a., s. 36 not 1.

Om de underhandlingar, som Johan under denna tid bedref i Polen för vinnande af den polska kronan för sig eller sin son Sigismund, synes han däremot ej hafva rådplägat med hertig Karl. Den 14 april hade han öfverlagt med några af rikets råd om de villkor och löften, som skulle proponeras vid valriksdagen af de svenska ombuden[1]. Men man finner ej, att hertig Karl blifvit uppmanad att i denna fråga afgifva sitt betänkande. Ej heller synes hertigen ha blifvit tillfrågad om försvaret af Lifland. Frågan om ett återupptagande af rustningarne för den lifländska expeditionen kom aldrig på tal. I stället föreslogs vid rådslaget den 14 april, att Lifland skulle erbjudas till polackarne, om de ville välja konungen eller Sigismund; och på grund af detta betänkande befullmäktigades sändebuden af konung Johan att utlofva dess förening med Polen, helst så att det blef ett eget furstendöme för Vasaätten, så länge någon af den regerade i Polen[1].

Om så skedde, att hertig Karl ej fick afgifva sitt betänkande om den ena eller andra af dessa angelägenheter, vittnar detta onekligen om brist på förtroende hos Johan gent emot hertig Karl; och det är ju ej heller i och för sig osannolikt, att en viss misstro låg kvar och lurade på djupet hos Johan efter hvad som hade försiggått i slutet af föregående år. Men för öfrigt måste de bevarade skrifvelser, som växlades emellan Johan och Karl under januari—maj anses vittna om endräkt, åtminstone till det yttre. Hvad särskildt hertig Karl beträffar talar allt för att han ej längre hyste något groll till konungen, utan att han med glömska af hvad som varit riktade blicken framåt med uppriktig vilja att vara konungen och riket till hjälp.

Om något annat än sämja vittnar ej heller de bref, som under första hälften af juni växlades emellan bröderna. Den 4 juni begär hertig Karl Kåkinds härad i

---

[1] AHLQVIST. *Aristokratin under Johan III,* s. 78

Västergötland såsom förläning på behaglig tid i stället för betalning af det ofta fordrade silfret, som han lånat konungen i Vadstena, och som han nu ej längre kunde umbära. Härpå svarade Johan den 12 juni med att vänligt inbjuda hertigen till det herremöte, som han tänkte hålla i Stockholm vid midsommar. När de där träffades, skulle de om den saken också förhandla[1]. På samma gång som hertig Karl anhöll om vederlag för silfret, hade han ock framställt en begäran om Eriks förflyttning från Gripsholm. Härom hade han redan en gång förut under år 1573 — den 9 mars — gjort anhållan, men han hade hittills gifvit sig till tåls[2]. Nu ville han ej längre uppskjuta de reparationer, som han länge tänkt företaga vid slottet, utan fordrade, att Erik skulle föras därifrån. På denna framställning svarade Johan bifallande i sitt bref af den 12 juni; och utan dröjsmål blef nu Erik förd till Västerås slott[3].

Efter detta inträder emellertid helt plötsligt ett omslag. Missnöje och förbittring uppträder å ömse sidor. Det visar sig, att en skism redan börjat, att en fientlig och misstrogen sinnesstämning härskade redan då de nämnda brefven skrefvos, fast de intet förråda.

Man finner å ena sidan, att hertig Karl gifvit konungen anledning till missnöje och förbittring, därigenom att han utfärdat privilegier och gåfvobref till undersåtar utom furstendömet. I bref till borgmästare, råd och menighet i Stockholm af den 22 juni utöser Johan sin vrede öfver dessa, därför att en del af dem tagit emot frihetsbref af andra än honom själf, "både för stadens tunga gästning, skatt, vård, vakt, tull, desslikes ock friheter till att utföra koppar och andra förbudna varor här af riket och

---

[1] Den 4 juni 1573 *KR.* samt den 12 juni s. å. *JR.*

[2] Den 9 mars 1573. *KR.* Detta bref kompletterar framställningen hos Ahlqvist, *Erik XIV:s sista lefnadsår*, s. 82. Det visar, hvarför konung Johan i april begärde af fru Anna Bjelke på Åkerö att få sända Erik till "stenhuset" på Vik.

[3] Ahlqvist, *Erik XIV:s sista lefnadsår,* s. 82.

gåfvobref på hus, tomter, gårdar och annat mera". Med sårad konungslig stolthet förkunnar han för dem, att han själf "med Guds milda och nådiga tillhjälp" aktade regera sitt rike, och att han därför icke tänkte tillåta någon, vore det än hans egen son, utgifva sådana bref, vare sig i Stockholm eller annorstädes. Den som efter den dagen anammade sådana bref af någon annan än honom själf, skulle dömas lif och gods förlustig; ville ej de, som redan mottagit sådana bref, lämna dem ifrån sig, skulle äfven de vara hemfallna under samma straff[1].

Den som i detta bref under benämningen "andre" åsyftas, den som på det sätt Johan säger tagit sig friheten att utfärda privilegier och gåfvobref i riket vid sidan af konungen, var ingen annan än hertig Karl[2]. Hertigen hade följaktligen å nyo gjort intrång på konungens maktområde, hvilket alltid gick dennes höghet och regemente för när. Han hade å nyo sårat Johan i hans ömtåligaste punkt.

Å andra sidan finner man, att hertig Karl hade anledning till missnöje med Johan. Denne hade tagit sig före att kalla hertigen "vårt rike Sveriges arffurste" i stället för "Sveriges rikes arffurste", såsom hans titel alltid förut varit. Denna nya benämning hade Karl först funnit i kopior af bref från konungen till ett par tyska ryttmästare, bland dem den förut omtalade Antonius Pflug, hvilken hertigen rekommenderat till Johans tjänst[3]. Sedan hade han ock funnit den i andra bref, som med konungens egen hand voro underskrifne. Han hade först tänkt, att det nya uttrycket berodde på sekreterarens oaktsamhet; men till sist insåg han, att förändringen måste hafva skett i någon särskild afsikt. Det blef honom klart, att konungen med uttrycket *vårt* velat

[1] Till borgmästare, råd och menighet i Stockholm dat. Svartsjö den 22 juni 1573 *KR.*

[2] Jfr s. 89.

[3] Se den 29 april 1573 *KR.* Se ock bref till konungen af den 14 maj s. å. *Ibid.* I detta säger hertig Karl, att han förnummit, att konungen var till sinnes att skrifva till de förenämnda ryttmästarne.

framhäfva, att han ensam var herre i riket, och att hertigen endast var en arffurste under honom. Han tog därför mycket illa vid sig och skref den 20 juni ett skarpt bref till Johan, hvari han inlade sin protest emot den skedda förändringen i titeln. Han förklarade häri, att han ej behöfde påminnas därom, att riket vore konungens, eftersom han aldrig traktat efter detsamma, utan fastmer förhjälpt honom därtill. Johan hade för öfrigt ingen rätt att vidtaga någon förändring i hans titel. Den hade han erhållit af sin fader, den hade han ock burit redan under Eriks tid, ändock han varit en tyrann. Alldenstund konungen sålunda hvarken upphöjt eller förnedrat honom, gjordes ej behof att förvända den titel, som honom inför Gud och all världen med rätta tillkomme. Ville ej Johan, att broderlig kärlek dem emellan skulle blifva förhindrad, skulle han i tid betänka sig och „laga allt uti god måtto igen[2]“.

Förändringen i titeln var uppenbarligen företagen med full afsikt. Hvad orsaken därtill kunde varit, framgår ej; men att den låg i missnöje öfver någon hertig Karls själfrådighet, synes vara den naturligaste förklaringen. Då man känner, hvilket missnöje konungen vid denna tid hyste gent emot hertigen för dennes intrång på hans kungliga rättigheter, ligger det nära till hands att sammanställa detta med titelns förändring, och att i detta se orsaken till förändringen. Den nya benämningen hade emellertid förekommit några veckor innan hertig Karl skref sitt bref af den 20 juni. När Johan däremot erhöll underrättelse om hertigens själfrådiga beteende, känner man ej. Första beviset på hans förbittring häröfver är brefvet till Stockholms borgare den 22 juni.

Hvad nu orsaken än må varit, när hertig Karls skarpa skrifvelse i denna sak kom Johan tillhanda, var denne ej vid bästa lynne. Men han låtsar egendomligt nog ingen-

---

[1] Till konungen den 20 juni 1573. *KR.*

ting om, utan skrifver med lugn ett svar, hvari han gör sin "förklaring och undskyllan", d. v. s. förnekar, att han någonsin vidtagit någon förändring i titeln. Han går ej själf anfallsvis till väga med de vapen, som hertigens egenmäktiga åtgärder satt i hans händer, utan förskansar sig ännu så länge bakom den afvisande förklaringen, att han aldrig gjort någon förändring, och att han således utan sak blifvit med "spotske ord" anfallen. Att han däremot kallat Sveriges rike "vårt rike Sverige", det erkände han, men därtill hade han rätt, eftersom han var en krönt arfkonung[1].

Med denna undvikande förklaring kunde hertig Karl ej låta nöja sig. Den 30 juni svarade han med att ännu ifrigare häfda sitt påstående. Han upprepade skälen mot rättmätigheten af den gjorda förändringen och förklarade till sist, att han ej var sinnad att mottaga några bref, som vore försedda med den nya titeln[2]. På samma gång ger hertigen luft åt sin förbittring öfver att konungen icke återlämnat ett par skepp, som han låtit utrusta för att i skeppsflottan användas på de narviska farvattnen, ehuru de tillhörde hertigen. Johan hade trott, att de tillhörde dennes tjänare Willem de Wijk, och han hade troligen lagt beslag på dem, därför att de Wijk låtit utskeppa förbudna varor af riket och betett sig med otillbörligt tal emot konungen[3]. Nu tillhörde de i själfva verket hertigen, sedan denne, såsom han själf uppgifver köpt dem, det ena af Erik Gustafsson Stenbock, det andra af Willem de Wijk; och då Johan trots de upplysningar, hertigen lämnade om äganderätten, och trots hans vägran att låta dem för sommaren användas i skeppsflottan, dröjde med att utlämna dem, blef hertigen högeligen för-

---

[1] Till hertig Karl den 26 juni 1573. *JR.*

[2] Till konungen den 30 juni 1573 *KR.*

[3] Till hertig Karl den 15 juni 1573 *KR.* Zedula.

bittrad[1]. I vredesmod öfver konungens beteende i detta och andra afseenden uttalade han sin förhoppning, att konungen ej skulle tränga honom ifrån hans eget och rygga den ed, han svurit honom och alla undersåtar vid sin kröning[2].

Vid mottagandet af detta hertigens svar rågades måttet af konungens vrede. Hans dåliga lynne tog nu helt och hållet makten öfver honom. Allt hvad uppletas kunde drogs fram till beskyllning emot hertigen. Alla hans självrådiga åtgärder under den gångna tiden, alla hans obilliga fordringar samlades nu i en stor anklagelseskrift emot honom[3].

Först klagar Johan öfver hertig Karls vanvördiga skrifsätt i de senaste brefven, i hvilka hertigen anklagat konungen för att med våld och emot sin kröningsed trängt honom från hans eget, och i hvilka han förklarat, att han ej ärnade mottaga några bref från konungen, om de vore försedda med den nya titeln. I detta sammanhang förevitar han ock hertigen, att han understundom talat konungen hårdt till, då de varit tillsamman för öfverläggningar. Särskildt klagar han därvid öfver de hårda och häftiga ord, som hertigen låtit undfalla sig senast de voro i Kalmar[4].

Sedan vidtaga klagomålen öfver hertigens egenmäktighet och öfver det intrång, som han vid flera tillfällen gjort på konungens maktområde. Han hade känts vid de två lagmansdömena Södermanland och Nerike, ut-

---

[1] Bref från Johan till Karl den 15 juni 1573; till ståth. på Sthlm den 23 juni. Hertig Karls bref till konungen af den 10 och 18 juni s. å. *KR*.

[2] Till konungen den 30 juni. Zedula.

[3] Concept i *Handlingar angående Hertig Karl och hans hertigdöme* med öfverskrift: "Thesse effter:ne beswäringer haffuer Kong:e M:tt wåår aller nådig:ste herre emoth then högborne furste hertig Carl." Det är utan datum, men det är uppenbarligen skrifvet efter mottagandet af hertigens bref af den 30 juni och före den 10 juli, då hertig Karl skref sitt svar därpå.

[4] Härmed åsyftas förmodligen mötet i Kalmar juni 1572.

färdat befallningar till konungens befallningsmän och ståthållare, bortskänkt hus och gårdar i Stockholm och annorstädes, förlänt privilegier åt köpmän och andre att utföra varor, slagit under sig gods och gårdar utom furstendömet, hvilka ej hörde till arfvegodsen. Vidare klagade konungen öfver att hertigen utan fog upphäft sig till målsman i hertig Magnus' furstendöme samt varnade honom för att vidare antasta konungens fogdar, såsom han gjort med hertig Magnus' fogde Mårten Jönsson.

Därpå följer anklagelse för orättmätiga fordringar. Dels framdrages, att hertigen fordrat vederlag för den uppbörd, som Erik haft af hans furstendöme och arfvegods, dels beskylles han för att vilja fordra hälften af allt det guld och silfver, som fanns, när Johan kom till regeringen, ehuru han då strax bekom hälften af konung Eriks "skänkeskifva", och icke detta allenast utan ock ränta på detsamma för den tid, som han fått umbära det[1].

Vidare framhåller Johan, att han förnummit, det hertig Karl efter Magnus' frånfälle tänkte tillägna sig halfparten af hans furstendöme i Östergötland, hvilket var alldeles emot testamentet.

Till sist klagar Johan öfver att många af hans tjänare, som utan lof vikit ur hans tjänst, upptagits och användts af hertigen, och besvärar han sig öfver, att adeln i furstendömet ej fick njuta de privilegier, som den hade rätt till.

Efter framställandet af denna anklagelse träder den ursprungliga tvisten om titelns förändring i bakgrunden. Anmärkningarne och beskyllningarne, som nu riktades emot hertig Karl, voro sådana, att de i första rummet tarfvade ett svar. Han upptog dem därför till bemötande i en försvarsskrift, som han afgaf den 10 juli 1573[2]. I detta

[1] Konungen räknade all denna gäld, som hertigen således skulle fordra, till icke mindre än 200 tusen daler uti fint silfver, förutom något guld, som hertigen skulle fordra såsom arfvedel efter konung Gustaf.

[2] "Swar opå några punchter, som Konung M:tt säger sigh haffwe misshaagh till" (ineslutet i svar till rådet, utg. från Gripsholm den 10 juli 1573). *KR.*

svar förnekar hertigen till att börja med, att han skrifvit något, som kunde vara konungen förnär eller för honom förklenligt Hvad först angick beskyllningen för vanvördigt skrifsätt, förklarade hertigen, att han stod fast vid hvad han tillförene sagt, att han ej var sinnad att taga emot några skrifvelser från konungen med den nya titeln, äfven om detta skulle räknas såsom vanvördigt tal. Men för öfrigt hade han ej skrifvit så som konungen påstått. Han hade aldrig tillmätit honom, att han velat mot sin ed tränga hertigen ifrån hans eget; han hade endast skrifvit: vi hoppas etc.

Af de öfriga klagomålen erkände han några såsom delvis befogade. Hvad bortskänkandet af gods och gårdar utom furstendömet beträffade, hade han verkligen gjort sig skyldig därtill; möjligt var äfven, att han gifvit köpmän lof att utföra varor, som voro förbudna till utförsel, han kunde icke så hastigt erinra sig den saken. Men det, som han på detta sätt gifvit lof att utföra, var icke värdt mer än 1,000 daler. Och donerandet af hus, tomter och gårdar, som konungen talat om, inskränkte sig till gåfvobref i oktober 1568 på ett hus i Stockholm, som han gifvit till sin barberare kort efter stadens intagande. Men var det nu så, att konungen ej ville låta gåfvan äga bestånd, kunde han taga den igen.

Några af beskyllningarne berodde enligt hertigens mening på missuppfattning eller förtal; och dessa voro därför till det mesta ogrundade. Hertigen hade sålunda ej, såsom konungen påstått, gifvit befallningar till hans fogdar eller ämbetsmän. När han i några fall skrifvit till dem, för att de skulle efterkomma hans önskningar, hade han begärt, icke bjudit eller befallt. Ej heller hade han antastat konungens fogdar. Hvad angick hertig Magnus' fogde, Mårten Jönsson, hade hertigen ej låtit antasta denne såsom konungens tjänare utan för den "spott", som han bevist honom, då han var sjuk, och emedan han visste, att hertig Magnus ej själf kunde straffa honom. Att några af konungens tjänare, som rymt ur sin tjänst,

skulle af hertigen blifvit upptagna, visste han ej af. Han kunde därför ej svara annat än bedja konungen uppgifva namnen på dem, som han så skulle mottagit.

Anklagelsen mot hertigen för att han vederkänts de två lagmansdömena Södermanland och Nerike tillbakavisar han däremot alldeles. I denna sak hade han hvarken handlat emot faderns testamente eller mot konungens förut uttalade åsikt. Konungen hade ju dagen efter Stockholms intagande 1568 med ed lofvat, att hertigen skulle njuta sitt furstendöme så fritt, som han själf ville hafva sitt konungarike, eller sitt eget furstendöme hade någon tid tänkt att njuta, både till att råda och bjuda, vederkännas och förläna, utnämna lagmän och häradshöfdingar o. s. v.[1] Att han kändes vid gods och gårdar, skattehemman och sakfallsgods och andra, som ej hörde under arfvegodsen, förnekade han likaledes. Han hade ej känts vid några andra gods än dem, som Rasmus Ludvigssons register utvisade, ehuruväl han kunde hafva rätt att hålla sig till den längd, som deras fader hade upprättat. Med mera skäl kunde hertigen i stället påstå, att vid arfskiftet skett honom "mycket för kort", i det många af de gods och gårdar, som fadern genom arf och köp bekommit, icke räknats med vid delningen. Hvad skattegodsen angick hade han ju konungens eget tillstånd och bref på att köpa sådana. Men det oaktadt hade han ej köpt mer än tre eller fyra på Väster-Rekarne. På de ännu återstående besvärspunkterna, om de orättmätiga fordringarne, om hertigens föregifna afsikt att efter hertig Magnus' död sätta sig i besittning af hälften af hans furstendöme i Östergötland, att han upphäft sig till målsman i hertig Magnus' furstendöme och till sist om de inskränkningar, han gjort i adelns undfångna privilegier, har hertigen intet svarat.

Genom sin försvarsskrift hade sålunda hertig Karl försökt att betydligt reducera värdet af de anklagelser, som Johan framställt. I några fall hade hertigen er-

[1] Citeradt i *SRA* II, s. 354.

känt, att han öfverskridit sin befogenhet, i öfrigt bestridt eller tegat. Frågan är nu, hvem som skall anses hafva rätt, den anklagande eller den svarande parten.

Att afgifva ett på själfständig undersökning grundadt omdöme om denna fråga möter naturligtvis ganska stora svårigheter, då man ej kan vara säker på, att det till buds stående materialet är fullständigt. Saknaden af bevis mot hertig Karl behöfver ju icke vara liktydig med att beskyllningarne mot honom voro ogrundade. Hvad som vid en undersökning af besvärspunkterna anträffats, synes dock berättiga till den slutsatsen, att hela sanningen ej är till finnandes på någondera sidan. Johan hade i sin oresonliga vrede och misstro uppenbarligen icke nöjt sig med att framdraga allt, som han med skäl kunnat förevita hertigen; han hade låtit förleda sig till att framdraga beskyllningar, som dels voro öfverdrifna, dels utan all grund. Å andra sidan hade hertig Karl onekligen gjort sig skyldig till mer än han ville vidgå i sin försvarsskrift.

Hvad sålunda först beträffar hertig Karls påstående att bortskänkandet af hus, tomter och gårdar utom furstendömet inskränkt sig till donation af ett enda hus i Stockholm i oktober 1568, kan dettas riktighet ej jäfvas. Att ett donationsbref utfärdades af honom den 12 oktober 1568, gällande en gård i Stockholm, synes af en anteckning därom i hertigens diarium[1], men att han sedan gifvit andra gåfvobref af liknande beskaffenhet, har ej kunnat påvisas. Att vidare hertigen medgifvit köpmän fritt handla i riket och utföra varor därifrån, såsom han ville

[1] "Donation för m. Mårten opå Peder Gaddz gårdh på Norremalm." Dat. Stockholm 12 oktober 1568. *Hertig Karls Diarium.*

Den 20 februari 1573 utfärdade hertig Karl ett öppet bref för en sin trotjänarinna, Anna Andersdotter, Göran Pedersons "efftterleffverska" på ett hus i Stockholm, som henne och hennes barn rätteligen till arfs fallet var. Detta hus hade en Hans Bülfällt dittills med hertigens samtycke besutit. Om hertigen donerat detta hus till H. B. eller på annat sätt gifvit sitt samtycke till att han innehade detsamma, vet man ej. Brefvet i *KR.*

minnas, att han någon gång gjort, det bestyrkes också af ett frihetsbref, som han utfärdat för några köpmän [1], men mer än *ett* dylikt har ej påträffats, och denna omständighet talar åtminstone ej emot hertigens utsaga, att de varor, som han låtit köpmän utföra, ej öfverstigit 1,000 dalers värde. Det vill därför synas, som om Johan i dessa beskyllningar gått till öfverdrift.

Hvad hertig Karl hade att anföra till sitt försvar i fråga om beskyllningen, att han gifvit befallningar till konungens ståthållare, befallningsmän och andra tjänare, har däremot onekligen karakteren af undanflykt och advokatyr. I de flesta fall, som jag funnit, har hertigen visserligen, såsom han uppgaf, begärt, icke bjudit eller befallt, då han uppmanat konungens tjänare att efterkomma något, som han förordnat [2]. I ett fall har han dock uttalat ett bestämdt förbud. Det var i ett bref för Skällviks socken (i Östergötland), hvari hertigen efterlät konungens undersåtar i denna socken att behålla sina två ämbetsmän Anders skomakare och Torbjörn skräddare, fria från all knektetjänst. I detta förbjuder han nämligen befallningsmän, fogdar, knektehöfvidsmän och alla andra häremot hinder eller förfång göra [3]. Men an-

[1] Den 23 juli 1572 utfärdade hertig Karl ett öppet bref för några köpmän, som "för några synnerlige orsaker schuldh måge aldelis frij och obehijndrede udi Rijket hanndle och wanndle — — — doch så att Sverigis Rijkis rätt och Laagh icke motte udi någonn måthe förkrencht warde". *KR.*

[2] I det nyss citerade brefvet för Anna Andersdotter på en gård i Stockholm heter det: "Hvarföre *begäre* wij aff högb:te K. M:tts trogne mhänn, Råd och Stadhollere, Befalningsmenn på Stockholms Slott Tesliges aff Borgmestere och Rådh — att the icke udi någenn måthe emott thenne wår gunstige efflerlatilse — — — hindre etc."

I privilegiebrefvet för köpmännen heter det: "Ther högb:te Konung:e M:ttz Stadthollere, Befalningsmänn, Tollenärer etc. måge wethe sigh effther rätte"; och i det förut omtalade brefvet för Willem de Wijk angående myntet begagnar hertigen äfvenledes termen "begäre", då han vänder sig till konungens myntmästare med uppmaning, att denne ej skulle lägga något hinder i vägen för Willem de Wijk, då han kom för att mynta.

[3] Concept i *Hertig Carls Concepter,* dat. Nyköping den 11 juli 1572.

tingen hertig Karl använde det ena eller andra uttrycket, reelt sedt kunde skillnaden emellan en begäran och en befallning icke vara stor, då uppmaningen kom ifrån honom. Han hade likväl vändt sig direkt till konungens tjänare med en uppmaning att efterkomma hans vilja, som gällde dispenser ifrån konungens allmänna bud eller förbud eller på annat sätt afsåg ingrepp i dennes maktområde.

Formelt befogad var naturligtvis också konungens förmaning till hertigen, att han ej skulle vidare antasta hans fogdar, lika väl som anmärkningen emot hans tillvägagående att själf bestraffa hertig Magnus' fogde, Mårten Jönsson. Om än i de faktiska förhållandena förelåg en viss ursäkt för hertigens åtgärd, såsom han i sitt försvar ville göra gällande [1], hade han dock strängt taget ej rätt att straffa fogden, därför att denne bevisat honom "spott" under hans sjukdom. När hertig Magnus till följd af sin svaghet ej kunde straffa honom, tillkom dom och straff konungen.

Att hertig Karl ej känts vid gods och gårdar, som ej hörde under arfvegodsen, under föregifvande, att de voro hans arfvegods, kan väl vara möjligt. Men obestridligt är å andra sidan, att hertigen vederkänts gårdar under arf och eget, som han bekommit genom köp eller såsom skänker af bönderna. I ett register, som sedermera upprättades — tydligen af Rasmus Ludvigsson — öfver gods och gårdar, som hertig Karl låtit vederkännas ifrån konungen och kronan, utan att de funnos i arfskiftet, förekommer under en särskild rubrik anteckningar om gods, som hertigen genom köp eller gåfva bekommit. Af dessa anteckningar och ett särskildt register öfver skattehemman, som hertig Karl bekommit från och med 1576, synes, att till hertig Karl blifvit skänkta år 1568 två, 1569 ett, 1571 ett, 1572 två skattehemman, alla i Ulfvesunds län. År 1573 lät han vederkännas ett kronohemman i Västerås län, förutom två

[1] Jfr s. 42.

skattehemman, som han därstädes köpt[1], och enligt ett register, som hertigen själf låtit upprätta, har han dessutom under år 1573 såsom skänker mottagit icke mindre än 35½ skattehemman i Södermanland och Nerike[2]. Utan tvifvel är det just detta hertigens sätt att vederkännas gårdar, som gifvit konungen anledning till klagomålen, att hertigen kändes vid gårdar, som ej hörde under arfvegodsen. Att hertigen sålunda lade skattehemman under sitt arf och eget, kunde nämligen icke annat än väcka konungens misshag, i all synnerhet, som hertigen ej ville tillstädja, att hans arf och egne bönder gingo lika i skatten med kronans, utan yrkade att de skulle vara fria och frälste så väl som adelns[3].

Om rätten att utnämna lagman i furstendömet, hvilken Johan bestred hertig Karl, då han påstod, att han vederkänts de två lagmansdömena i furstendömet[4], inne-

---

[1] Det första registret: "Thesse effter:ne Godz och Gårder haffuer then högborne furste Hertig Karll låtid wederkennas ifrå Kon. mt min alder Nåd:ste konung och herre och Cronone, som intet stå udi thz heffdeskifftet på arffwegodzen, som på Öland emillen hans K. M:t och hans f. N. giordes Anno etc. 72" finnes i *Jordaböcker, Arfskiftes- och andre handlingar rörande Wasa-Godsen.* Riksarkivet. Det andra registret finnes i *Handlingar rörande Hertig Carls hertigdöme"* och har till öfver skrift: "hertug Carll haffuer bekomit thesse effter:ne skatteheman uti Westerås och Ulffuesundz län uti thesse åår."

[2] Register i *N:o 6 Södermanland 1573* med påskrift "Thesse effter:ne schattehemman är bleffne arff och egit som bönderne haff:e skänckt Al. N. h. theris hemn anno etc. 1573." Kammararkivet.

[3] Bref från hertig Karl den 14 oktober 1573, afskrift; enligt anvisn. i Sandbergska Saml. X 681 i *Östergötlands handlingar 1572 N:o 13* f. 59. Kammararkivet.

[4] Om hertig Karl utnämnt någon lagman, sedan han kommit i besittning af sitt förstendöme, kan ej med säkerhet afgöras. Enligt uppgift af STIERNMAN, *Höfdinge-Minne* I. s. 24 och 137 var Gabriel Kristersson (Oxenstjerna) lagman i Södermanland vid år 1569. Enligt anteckning i "Konung Johans registratur 1568 oct.—dec." pag. 105 v. (Protocollon Pro anno 1568) utfärdades lagmansdömesbref för herr Klas Åkesson i Nerike den 2 november 1568. Härmed rättas uppgiften i STIERNMAN, *Höfdinga-Minne* I. s. 170, att det var den 2 november 1569.

Några andra upplysningar om denna sak har jag ej funnit. Säkerligen

håller hvarken testamentet eller donationsbrefvet någon speciell bestämmelse. Men testamentets föreskrift, att arffursten skulle innehafva sitt län alldeles såsom konungen haft det å kronans vägnar, och donationsbrefvets stadgande, att han skulle råda och bjuda öfver slott och fästen, land och län samt alla inbyggare, dess tal om hertigens furstliga jurisdiktion gifva uppenbarligen åt denne en sådan allmän myndighet att regera i sitt furstendöme, att därunder äfven rätt att utnämna lagman måste vara infattad. För konungens påstående, att hertigen emot testamentets föreskrift tillvällat sig denna rätt kan intet stöd anföras.

Hvad angår de besvärspunkter, på hvilka hertigen ej fann sig föranlåten att svara, må följande anmärkningar göras.

Att hertig Karl upphäft sig till målsman i hertig Magnus' furstendöme, var sant. Såsom vi förut haft anledning att påpeka, hade hertigen icke allenast fäst Johans uppmärksamhet på de missförhållanden, som han funnit vid sitt besök i Östergötland i september 1571, han hade själf å sin svagsinte broders vägnar utfärdat donationsbref för hans tjänare, på det att dessa skulle vara desto trognare i tjänsten. Att han ej låtit adeln njuta de privilegier, som den med rätta tillkommo, var också i viss mån berättigadt. Han hade verkligen, såsom nämndt är, den 27 april 1570 utfärdat en befallning till adeln i furstendömet, att frälselandbönderna skulle vara förpliktade att hvar efter sin

---

måste konungens beskyllning, att hertigen vederkänts de två lagmansdömena tolkas icke allenast så, att hertigen gjort anspråk på dem utan ock verkligen utnämnt eller afsatt lagman. I ett fall veta vi bestämdt, att han användt den myndighet, han efter testamentet ansåg sig äga i denna sak, nämligen då han vederkändes lagmansräntan från Klas Åkesson. Se Klas Åkessons bref till hertigen den 30 september 1570 H. S. H. 36 sid. 96 ff. och ett bref från Johan till Klas Åkesson den 20 juni 1572 (*JR*). Hvem som den 2 november utfärdade lagmansbrefvet för Klas Åkesson, vet man ej. Efter den öfverenskommelse, som kort förut träffats i Stockholm mellan Johan och Karl, borde det ju hafva varit Karl själf.

förmögenhet utgöra gärder, skjutsresor och andra pålagor till meniga rikets välfärd. Men denna befallning var närmast föranledd däraf, att adeln missbrukade sina privilegier, att de sköto allt ifrån sig in på kronans bönder och skattebönderna. Och hertigen hade ansett en sådan åtgärd nödvändig för att lugna den hotande jäsningen bland bönderna.

Beträffande hertigens fordringar på ersättning för den uppbörd, som Erik haft af hans furstendöme och af hans arfvegods, må erinras, att han ej framställt sådana anspråk, sedan konungen förlänat honom med Vadsbo och Valle härad mot villkor, att han ej vidare skulle fordra någon gammal gäld. Att han någonsin begärt halfparten af allt det guld och silfver, som fanns, när konungen fick regementet, och att han ville begära intresse på så väl detta som på sin barskatt, har jag ej funnit. När konungen började sina besvär öfver hertigens fordringar med att säga, att det var honom *förekommet,* att hertigen ville tillräkna honom den efterskrifna gälden, synes detta också antyda, att denne aldrig själf framställt alla dessa anspråk, utan att de hörde till ryktets område. På samma sätt säger ock Johan rörande hertigens afsikt att sätta sig i besittning af halfva hertig Magnus' furstendöme i Östergötland efter dennes död: "Så hafver K. M. *förnummit,* att H. F. N. hertig Karl aktar tillägna sig etc." Något anspråk på förenämnda hälft synes hertigen sålunda själf aldrig uttalat inför konungen.

Det utförliga svaret på de af Johan framställda besvärspunkterna sände hertig Karl till rikets råd. Redan förut hade han uppmanat rådet att förhandla med konungen om titelns förändring, så att hertigen kom till sin rätt igen. Nu ville han gifva dem skäl, hvarmed de kunde föra hans talan i de tvistefrågor, som uppkommit mellan honom och konungen.

Konung Johan hade emellertid själfmant vändt sig till rådet för att höra dess mening om de uppkomna

tvisterna. Rådet hade därvid ansett det vara bäst, att några af konungens förtrogne sändes till hertigen med uppdrag att förmå honom till eftergift, så att det missförstånd, som af en ringa orsak var framkalladt, kunde blifva afskaffadt[1].

På grund häraf sändes Göran Gera och Bengt Gylta till Gripsholm, där hertig Karl nu vistades. Hertigen tackade dem för deras nit[2]; men han hade själf skrifvit till konungen och i de fogligaste ordalag bedt om förlåtelse för de häftiga ord, som han i hastigt sinne skrifvit[3]. Detta bref i förening med rådets flitiga underhandlingar bevekte konungen. Han afstod från sin föresats att förmå hertigen till eftergift, lät sin vrede falla och lät brodern behålla sin gamla titel[4].

Sedan tvisten om titeln sålunda blifvit bilagd, upphörde äfven striden om de andra tvistepunkterna. Liksom genom tyst öfverenskommelse skötos dessa åt sidan, en del för att aldrig mer återupptagas, andra endast för den närmaste tiden. Med stridens biläggande var dock icke allt återställdt på samma punkt som förut. Hvad som nu inträffat måste lämna ett djupt intryck kvar hos så väl konungen som hertigen. Efter försoningen inträder emellertid en vänskaplig förbindelse mellan bröderna. Hertig Karl, som åter började planera för den resa till Tyskland, som han i maj månad på konungens önskan inställt,

---

[1] Odateradt rådslag från 1573 bland *Rådslag under Johan III:s regering*. Rådslaget är tydligen afgifvet före den 12 juli, ty denna dag skref konungen till Göran Eriksson (Ulfsparre) och Anders Olsson (Oxehufvud), hvilka nu jämte Charles de Mornay hade högsta befälet på Elfsborgs och Gullbergs fästningar, om dessa slotts befästande i öfverensstämmelse med hvad som föreslagits vid rådsmötet; och den 15 juli visste hertigen redan om, att sändebud voro afskickade till honom. Se bref till rikets råd den 15 juli 1573 i *KR* och ofvan omtalade bref af den 12 juli s. å. i *JR*; STIERNMAN, *Höfdinga-Minne* II, s. 33 f. och 44. Se ock ÖDBERG, *Stämplingar mot Johan III*, s. 38.

[2] Bref till rikets råd den 22 juli 1573. *KR*.

[3] Bref till konung Johan den 22 juli 1573. *KR*.

[4] Johans svar den 29 juli 1573. *JR*.

begärde nu konungens förfordran, så att han skulle kunna företaga densamma, och anhöll, att denne under hans frånvaro ville taga hans undersåtar i sitt beskydd. För resans företagande behöfdes emellertid penningar. Hertigen ansåg sig därför nödsakad att af konungen begära några klenodier, om denne ej kunde betala de fordringar, som hertigen hade att utfå[1]. Denna önskan kunde Johan naturligtvis ej uppfylla. Han rådde därför hertigen att uppskjuta resan. I stället för att betala hvad han var skyldig, begärde han å nyo hertigens hjälp och undsättning till förestående betalning af ännu resterande skuld till Danmark[2].

I oktober förhandlades emellan Johan och Karl om svar, som skulle afgifvas till danska legater, hvilka fordrade ersättning för skepp och gods, som tagits från danska köpmän på det narviska farvattnet. I november kom hertigen efter egen begäran till konungen för att vidare rådslå om svaret till de danska legaterna samt om andra angelägenheter. Men det synes, att konungen icke var synnerligen angelägen att sammanträffa med hertigen. När han tillät honom komma, skedde det i tämligen reserverade ordalag[3].

Medan hertig Karl vistades i Stockholm, afgaf han jämte närvarande riksråd ett betänkande rörande de ärenden, "som efter tidens lägenhet högeligen voro af nöden att berådslå". I detta betänkande spelade de finansiella förhållandena och deras ordnande den största rollen. Däri klagades öfver den stora oredan i drätseln, de stora och

---

[1] Till konungen den 10 augusti 1573. *KR.*

[2] Till konungen den 25 augusti 1573. *KR.*

[3] Bref från Johan till Karl den 25 oktober 1573. *JR.* I conceptet till brefvet, hvari konungen efter förnyad framställning af hertigen ger honom tillåtelse att komma, har en rätt betecknande redaktionsförändring vidtagits. I stället för "såge wij thett ganske gerne, ss wij thett ock broderligen ock kärligen begäre", såsom det först skrefs, sattes endast helt enkelt "såge wij thett gerne". Conceptet bland *Johan III:s concepter.*

onödiga utgifterna och den bristfälliga kontrollen. För att råda bot för oredan föreslogs, att rådet och andra förtroendemän skulle föra tillsyn öfver förråden på rikets slott, och att inga utgifter skulle få göras, utan att konungens och samtliga hos honom närvarande riksråds samtycke inhämtats. För utgifternas minskning framställdes yrkande på bestämda anslag till konungen och kungliga husets behof, hvilka ej skulle få öfverskridas, och att räkenskaperna öfver hofförtäringen skulle särskildt granskas af hofmästaren och hofmarskalken. Angående brudskatt till furstinnorna, afbetalning på den danska gälden, betalning af skuld till hertigen af Preussen m. m. gåfvos särskilda råd.

Med anledning af rikets nödställda belägenhet rådde man till fred med Ryssland, och det föreslogs, att krigsfolket skulle afskedas till förmån för konungen af Polen. Den sold, som de främmande legosoldaterna hade att fordra, kunde då lämpligen betalas med anvisning på konungens fordringar hos polska kronan.

För införande af bättre ordning i styrelsen i allmänhet framlades å nyo förslaget om utnämnande af nya riksråd, hvilket väckts redan i februari 1573. Man gaf sig härvid skenet af att i första rummet tänka på konungens hälsa. Det kunde ej för konungen vara nyttigt att ensam bestämma om alla angelägenheter, såsom dittills gemenligen skett. Hans tunga regeringsbörda borde därför lättas. Och detta kunde lämpligast ske på det sätt, att flera riksråd utnämndes, och att rådet på egen hand finge afgöra angelägenheter, som voro af mindre vikt.

Härförutom gåfvos också råd och påminnelser om en del andra angelägenheter af vikt. Eftersom främmande köpmän brukade segla till Narva med danskt pass, borde man sända skrifvelse till konungen af Danmark med anhållan, att han ej ville tillåta något sådant. Köpmän, som hade fordringar af konungen och kronan, borde erhålla sin betalning, så att konungen ej i sin egen sal

blefve antastad af sådana herrar, som kräfde ut sina fordringar[1].

Antagligen har hertig Karl en stor andel i detta betänkande. När det yrkats på ordning och sparsamhet i en krets, där han varit med, har man all anledning tro, att han fört ordet. Vi känna honom såsom den där framför alla varit en initiativets man; och vi hafva sett, huru han städse framburit sina önskningar och råd inför konungen. Framdeles få vi höra, huru han anklagar rådet, för att de "sömneligen" umgingos med rikets angelägenheter, under det att han själf tvår sina händer och förklarar, att han för sin del gjort hvad han kunnat: varnat, gifvit råd och protesterat.

Innehållet i rådslaget måste anses vara väl betänkt, och det hade varit mer än behöfligt, att de framställda förslagen kommit till utförande. Så skedde emellertid icke. Rådslaget blef ej ens fullbordadt, det sattes ej konungen i händer. Förmodligen fruktade riksråden, att de skulle ådraga sig konungens vrede, om de framlämnade detsamma. Det innehöll ju i självfva verket den skarpaste kritik af den rådande regimen. Särskildt kunde de väl hafva anledning befara konungens misshag öfver förslaget om inskränkningarne i utgifterna för hofvets räkning och öfver bestämmelsen, att inga utgifter skulle få förekomma utan samtycke af de närvarande riksråden[2].

Under sin vistelse i Stockholm umgicks hertig Karl förtroligt med Mornay och hans vänner. Enligt den berättelse, som Mornay själf afgaf i rättegången mot honom, hade han af medömkan med den fångne Erik nu velat förmå hertigen att utverka åtminstone någon lind-

---

[1] *Rådslag under Johan III:s regering.* Om de engelska köpmännens fordringar finnes upplysningar i ÖDBERG, *Tidsbilder,* s. 100—102. 105.

[2] Jfr ÖDBERG, *Stämplingar mot Johan III,* s. 108. Förf. redogör för det mesta af innehållet och påpekar som sannolikt, att rådsherrarne fruktade, att deras allvarliga föreställningar skulle onådigt upptagas af konungen.

ring i hans fängelse. Han hade vidare yrkat på, att Eriks barn skulle blifva ordentligt uppfostrade i den kristna läran m. m. På dessa förslag skulle då hertigen bland annat ha svarat, att det som begärdes vore kristligt och rättvist, och att han ville underrätta några af de förnämsta riksråden härom, samt att han ville så beställa, att konung Erik blefve väl trakterad och hållen, och att han med tiden finge större frihet i sitt fängelse[1].

Hvad hertigen för öfrigt uträttade, medan han uppehöll sig i Stockholm, känner man ej. Om han med sitt besök hos konungen åsyftade att återknyta den forna vänskapen för att åter få deltaga i den allmänna riksstyrelsen, misslyckades han i sina sträfvanden härför. Samarbetet blef ej under den följande tiden återupptaget.

Om man undantager några skrifvelser, som i januari månad 1574 växlades rörande den omnämnda restitutionen af gods till danska köpmän[2], synes ej några tecken till rådplägning om rikets allmänna angelägenheter under de närmast följande tre månaderna. De enda underhandlingar, som ägde rum emellan bröderna, gällde några af de frågor, som dragits fram under den med anledning af titelfrågan framkallade missämjan, och om hvilka vid tvistens biläggande ingen öfverenskommelse träffats. Särskildt var det frågan om arfvegodsen, som nu stod på dagordningen. Ju mera hertig Karl fördjupade sig i studiet af sin faders jordaböcker, desto mera fann han att anmärka emot arfskiftet, som förrättats på Borgholm 1572. Han hade upptäckt, icke allenast att en mängd gårdar vid detta arfskifte blifvit uteslutna från delningen: några hade ej kommit i byte, emedan de räknats för kronohemman, en del hade förpantats och bortskänkts, och åter andra hade igenvunnits genom nämndens utslag under Eriks tid. Han hade äfven sett, att de arfve-

---

[1] Ödberg, *Stämplingar mot Johan III*, s. 100 f.

[2] Bref från Johan till Karl den 19 januari 1574. *JR*; samt hertig Karls svar af den 24 januari s. å. *KR*.

gods, som blifvit honom tilldelade, gåfvo mindre ränta, än som i jordaböckerna var fastställdt. Eftersom detta bortskänkande och igenvinnande af arfvegods skett utan de öfriga brödernas samtycke, borde intet blifva bestående utan ny ransakning och gemensam öfverenskommelse. Då därjämte en del alldeles uteslutits, vore ett nytt arfskifte att föredraga framför en jämkning[1]. Med sin vanliga beslutsamhet dröjde ej hertig Karl att omsätta sina tankar i handling. Efter att den 18 september 1573 hafva ytterligare utvecklat de tankar, som han redan den 10 juli uttalat, framställde han den 1 februari 1574 en formlig begäran om nytt arfskifte[2].

Johan var till en början alls icke benägen att tillmötesgå denna hertig Karls begäran. Hvad som tillkom hertigen af arfvegodsen hade han enligt Johans förmenande redan bekommit. Men sedermera, då hertig Karl upprättat ett register öfver de fel och brister, som han funnit vid delningen, synes konungen hafva gifvit med sig och lofvat, att ny rannsakning skulle hållas om de igenvunna godsen. Härvid skulle ock öfriga fel och brister kunna rättas, som kunde anses befogade[3].

---

[1] Till Rasmus Ludvigsson den 18 september 1573 *KR*; original daterad 19 september i *Jordaböcker, Arfskiftes- och andre handlingar rörande Wasa-Godsen,* Riksarkivet, samt ett odateradt concept utan underskrift med titel "Om Arff och egidt skall ändeligen igenn på nytt skifftes, då moste thett medh thette sätt tilgåå och skee", bland *Handlingar angående Arf och Eget.* Kammararkivet. Jfr GEIJER, a. a. 2, s. 253 f.

[2] Den 1 februari 1574 *KR.* Den 24 februari 1574 *JR:* Kreditiv och memorial för Hogenskild Bjelke att förhandla med hertig Karl. Till konungen den 30 febr. 1574 *KR.*

[3] Enligt hertig Karls Diarium hade hertigen den 3 mars 1574 uppsatt ett särskildt register öfver de fel, som funnos i längden öfver arfskiftet. På detta svarade Rasmus Ludvigsson dels med "Rasmus Lodvickssons odmiuke swar på Thens högb. Furstes etc. offuerantvardede Register opå thet feel som udj arffskifftet finnis skall", dels med "Rasmus Lodvickssons swar opå then lengd, om the feel wdi arffskifftet, som Thens högb. furstes etc. landbofougte ransaket, utleetet hafr. Anno etc. 74". Det förra utgör ett halft ark, odateradt och utan underskrift, men tydligen

När hertig Karl upptog frågan om nytt arfskifte, framdrog Johan å sin sida å nyo frågan om lagmäns tillsättande i furstendömet, och framförde klagomål öfver att den fria handeln emellan konungariket och furstendömet fortfarande hindrades. Johan stod fast vid sin uppfattning, att hertigen vederkänts de två lagmansdömena, och yrkade fortfarande, att hertigen ej skulle befatta sig med dem, eftersom de hörde under konungens jurisdiktion. Att hertigen ej heller uppgaf sin ståndpunkt, kan man tryggt våga påstå. Men man vet ej något om det svar han afgaf. Det lämnades muntligt till den, som förde underhandling emellan bröderna, nämligen Hogenskild Bjelke[1].

Någon uppgörelse i dessa tvistefrågor skedde ej under den följande tiden. De skötos åt sidan för andra och viktigare angelägenheter, som nu kräfde konungens och hertigens gemensamma uppmärksamhet, nämligen kriget med Ryssland.

Förhållandena i de svenska besittningarne på andra sidan Östersjön hade under senaste tiden utvecklat sig allt annat än lyckligt för Johan. Det anfall, som hertig Karl redan 1572 väntat, och som han velat afvärja med sin lifländska expedition, hade icke länge låtit vänta på sig. Redan vid jultiden samma år inföll tsaren tillika med hertig Magnus af Ösel i Lifland. Då de svenska anförarne voro föga beredda härpå, lyckades tsaren eröfra Weissenstein och för öfrigt utföra en del härjningar. Sedan tsaren snart nog dragit sig tillbaka, sköttes kriget fortfarande ganska matt å svenska sidan. Understödet hem-

---

af Rasmus Ludvigssons hand, finnes bland *Handlingar angående Arf och Eget* i Kammararkivet; brefvet är omnämndt af ROSMAN, a. a., s. 9. Den andra handlingen finnes i *Jordaböcker, Arfskiftes- och andre handlingar rörande Wasa-Godsen*, Riksarkivet. Det är i det odaterade brefvet, som Rasmus framför konungens svar. När det skrefs kan således ej afgöras, men att det utgör svar på hertigens i diariet omtalade längd synes mig otvifvelaktigt.

[1] Se svar till konungen den 30 februari 1574. *KR.*

ifrån var för ringa, det främmande krigsfolket, som ej fick sin lön, var ovilligt och föga brukbart. Rådet manade till fred, hänvisande till landets utblottade tillstånd, men Johan ville ej uppgifva kriget. För att fortsätta det med allvar ville han till truppernas aflöning offra allt sitt silfver, penningar och smycken samt pantsätta slott i Lifland, Sverige och Finland[1].

På hösten 1573 blef ställningen så bekymmersam, att konungen måste sända ut några riksråd för att underhandla med det pockande krigsfolket. De förde med sig konungens egen förgyllda skänkeskifva, som de lämnade i afbetalning, men detta räckte ej längre än till 26,000 daler. För ännu återstående 194,198 daler måste de lämna slotten Hapsal, Lode och Leal i pant; och hvad värre var, de måste upplåta dem på sådana villkor, att de tyska ryttarne skulle hafva rätt att vid midsommar 1574 lämna dem till hvilken främmande kristen furste de behagade, undantagandes tsaren och hertig Magnus[2].

Hvarken om försvaret af Lifland eller om pantsättningen af de nämnda slotten hade hertig Karl blifvit tillfrågad eller underrättad. Allt sedan han uppgaf det aftalade lifländska företaget, synes konungen hafva undvikit att rådföra sig med honom angående hithörande angelägenheter. Nu när tiden för slottens igenlösande nalkades och skattkammaren fortfarande var tom, såg Johan ingen annan utväg än att vända sig till hertig Karl, hos hvilken han ofta funnit hjälp i fråga om penningeunderstöd. Han föreslog, att hertigen skulle inlösa slotten, så att de blefvo bevarade för riket. Själf kunde han intet göra. Hade hertigen ej tillfälle och råd att inlösa dem, måste han öppna underhandlingar med främmande furstar om deras öfverlåtande. På samma gång uppmanade han också hertigen att infinna sig till den

---

[1] Ödberg, *Stämplingar mot Johan III,* s. 51.

[2] *Ibid.* s. 73 och not 2 samt s. 115, 116; Girs, a. a., s. 41.

riksdag, som han sammankallat till trefaldighetssöndagen den 6 juni[1].

Hertig Karl kunde ej svara annat än afböjande på den af konungen framställda begäran. Det var honom ej möjligt att inlösa något. Men han stod därför icke rådlös inför den bekymmersamma ställningen såsom konungen, hvilken förklarat, att han ingenting kunde göra. Inseende att något måste göras både för att rädda de viktiga fästena och för att bereda möjlighet till krigets kraftigare förande trädde han fram, besluten att själf taga initiativ och ledning, när han såg att de styrande voro maktlösa[2].

För hans ungdomliga och dådkraftiga sinne existerade ej några hinder. Med ledning af de meddelanden, som den från konungen utsände Gustaf Banér gifvit honom om konungens planer och rikets ställning, uppgjorde han snart en omfattande plan, som hufvudsakligen afsåg krigets kraftiga fortsättning, men som äfven hade utvägar för den angelägenhet, som nu låg konungen mest om hjärtat, att få de pantsatta slotten ur de tyska ryttarnes händer. Denna plan uppdrog han först åt Gustaf Banér att vid sin hemkomst framlägga för konungen, på det denne skulle kunna öfvertänka densamma, innan hertigen själf kom till samtal med honom. Sedan han själf infunnit sig i Stockholm vid den riksdag, som enligt konungens kallelse skulle sammanträda den 6 juni, utvecklade han där den 8 juni ytterligare sina tankar i ett skriftligt rådslag[3].

Med afseende på kriget gick hertig Karls plan ut på att förbereda ett kraftigt angrepp på Ryssland till nästkommande år. Då man under rikets dåvarande belägenhet icke kunde hoppas att uträtta något framgångsrikt under det innevarande året, ansåg hertigen bäst, att

---

[1] Den 4 maj 1574. *JR.*

[2] Hertig Karl till konungen den 8 maj 1574. *KR.*

[3] Rådslag och betänkande af den 8 juni 1574. *KR.* Jfr Ödberg, *Stämplingar mot Johan III,* s. 163 f.

man inställde ett angrepp på Narva, som konungen planlagt och tänkt anförtro åt Herman Fleming[1]. I stället borde man inleda underhandling med tsaren om stillestånd på ett år. Under den frist, som stilleståndet eller underhandlingarne derom medförde, kunde man få tillfälle att rusta sig för ett kommande års fälttåg; under tiden skulle man också försöka åstadkomma ett förbund med Polen, hvartill utsikterna icke visat sig vara omöjliga[2].

För dessa rustningar behöfdes emellertid skapas tillgångar, om man skulle kunna vänta sig någon afgörande framgång. Äfven för denna svårighets afhjälpande visste hertigen råd. Han föreslog, att man skulle skapa sig en inkomstkälla af den omfattande handeln på Narva, som alltjämt drefs af allehanda nationers köpfarande, ehuru konung Johan gjort upprepade försök att få densamma ordnad till Sveriges fördel[3]. Så väl konungen som hertigen borde utrusta så många skepp de kunde. Dessa skulle sedan sändas ut för att uppbringa alla handelsfartyg, som gingo till Narva. Härigenom skulle man, hoppades hertigen, erhålla så mycket varor och dyrbarheter, att man skulle få förråd och tillgångar till kriget.

Äfven förut hade gods tagits från främmande köp-

---

[1] Redan hösten 1573 hade Johan förordnat om ett anfall på Narva så väl från sjösidan som landsidan. Denna hans befallning hade emellertid ej kunnat efterkommas. I mars och april 1574 förnyade Johan sina befallningar om ett tåg emot Narva, om hvars intagande han särskildt var angelägen, eftersom han visste, att lübeckarne med all makt rustade sig att segla dit med sin flotta. Den 5 april förordnades Herman Fleming att vara högste befälhafvare på det narviska farvattnet. ÖDBERG, *Stämplingar mot Johan III*, s. 121, 123, 136, 137.

[2] Senast den 29 och 30 mars hade Johan skrifvit till konungen i Polen och ett par litauiska herrar om bistånd mot tsaren; sedermera kommo sändebud till Stockholm, som medförde polske konungens tillmötesgående svar. DALIN a. a. III: 2 s. 55. Se ock ÖDBERG, *Stämplingar mot Johan III*, s. 123.

[3] Se härom DALIN a. a. III: 2. s. 34 och 38. SPRINCHORN a. a. s. 21 ff.

män. Vi erinra om klagomålen, som förts af engelsmän och lübeckar öfver de hinder, som lagts för deras fria handel, och om de ersättningskraf, som framställts för uppbringadt gods. Men kaperierna skulle nu bedrifvas systematiskt. Alla skepp, som gingo till Narva, med undantag af danska, skulle antastas, och för detta ändamål borde hela flottan användas. Redan den 14 och 16 maj hade hertig Karl föreslagit, att konungen skulle utrusta skepp i detta syfte. Han hade då fått underrättelse om att drottningen af England sändt både örlogs- och köpmansskepp till Narva. Denna flotta hade han då velat möta med våld, när den kom på Östersjön och för att ej väcka några misstankar om rätta afsikten hade han tillrådt att svenska flottan skulle utsändas helt oförmärkt under föregifvande, att det gällde hertigens resa till Tyskland[1].

Med inkomsterna från kaperierna skulle man ock kunna tillfredsställa de tyska ryttarne och få de pantsatta slotten tillbaka. Men då igenlösandet icke så snart kunde försiggå och krigsfolket hotade lämna fästena i främmande furstars händer, borde legotruppernas anförare genast kallas öfver till Sverige. När de väl kommit hit, skulle hertigen underhandla med dem och ställa allt till rätta.

För att ytterligare upphjälpa rikets tillgångar framställde hertigen i sitt rådslag ett yrkande på att bergsbruket skulle bättre och rationellare skötas. Som stor brist på arbetare rådde, borde man till grufvorna sända ryska fångar, som under kaperierna kunde falla i svenskarnes händer.

Det af hertigen framlagda förslaget om uppbringande af handelsfartyg, som gingo till Narva, kunde svårligen göras gällande gent emot Danmark. Ehuru hertigen själf förfäktade den meningen, att Danmark så väl som Lübeck och andra under romerska riket lydande köpmän

---

[1] Se bref från hertig Karl till konungen den 14 och 16 maj 1574. *KR.*

icke hade rätt att drifva någon handel på Narva, hvarmed ryssen blef förstärkt, om det stettinska fördragets bestämmelse om denna handel rätt tolkades, vågade han dock ej i praktiken handla därefter. För att bevara vänskapen med konungen af Danmark borde man därför utverka, att hans undersåtar för någon tid afhölle sig från all handel på Narva. Förhandlingarne om denna angelägenhet var hertigen villig att själf åtaga sig. Om han finge sig detta uppdrag anförtrodt, ville han också försöka utverka uppskof med betalningen af ännu resterande skuld och försöka bilägga tvisten om rätten till vapnet tre kronor, hvarom ingen slutlig öfverenskommelse träffats.

Så välbetänkta dessa råd än voro, och så behöfligt det än varit att sätta dem i verket, intog Johan likväl en afböjande hållning. Ingenting gjordes för att förverkliga planen. Tvärt om se vi, att den i en viktig punkt motarbetades. Tvenne dagar efter det hertig Karl framlagt sin plan, skref Johan ett bref till Herman Fleming, som skulle utföra det af konungen tillämnade tåget emot Narva, och befallde honom att med största allvar och flit sätta det i verket och "det ingalunda försumma, äfven om någon annan af högre eller lägre stånd, utan eller innan råds, annorlunda befallde om samma företag" [1].

Beslutsamhet och handligskraft var i allmänhet ej Johans styrka, i all synnerhet ej om initiativet kom ifrån hertig Karl. Att han nu intog en passiv hållning hade emellertid sina särskilda orsaker. Delvis berodde detta utan tvifvel på hans afundsjuka om makten, på hans ömtålighet gent emot hvarje ingrepp i hans maktområde från hertigens sida. Det behagade honom säkerligen ej, att hertigen opåkalladt gaf sina råd angående riksstyrelsen i allmänhet, då han endast tillfrågats, om han kunde inlösa de förpantade lifländska slotten. Nu spelade dock säkerligen andra hänsyn hufvudrollen. Under vårens lopp

[1] Från konungen till Fleming den 10 juni 1574. *JR.*

hade Johan fått allt närmare kännedom om den Mornayska sammansvärjningen, som redan i januari yppats af den skottske kaptenen Gilbert Balfour, då han efter ett försök till flykt ifrån Estland blef gripen och ställd under förhör inför Pontus de la Gardie[1]. Efter hvad som framgått vid rannsakningarne i mars, kunde Johan icke annat än hysa misstro till hertig Karl. En af de skotska kaptenerna, Jakob Stuart, hade berättat om hemliga anslag, som de skotska truppernas anförare haft emot konungens lif under hösten 1573 och påstått, att Mornay styrkt dem i deras förehafvande[2]. Deras egne anförare, öfverste Archibald Ruthwen, som skyllde allt ifrån sig på Gilbert Balfour och Mornay, hade omtalat, att de sammansvurne haft för afsikt att afsätta konungen och befria Erik ur fängelset. Af förhören hade ock framgått, att hemliga bud flera gånger sändts till hertig Karl[3]. Dessutom hade nyssnämnde Jakob Stuart och Ruthwens sekreterare William Hart vittnat, att Charles de Mornay å hertig Karls vägnar lofvat skottarne sold för tre månader, om de ville inträda i hans tjänst och döda Pontus de la Gardie samt andra konungens trogne tjänare[4].

Om Johan, som till sin natur var ytterligt misstänksam, satte tro till dessa bekännelser och på grund af dem höll hertig Karl misstänkt, var det intet att undra öfver. När Johan sedan stämde Mornay att infinna sig i Stockholm för att stå till svars för sina gärningar och den 30 april afsatte honom från ståthållareämbetet öfver Elfsborgs och Gullbergs fästningar[5], finner han, att hertigen mottog den för högförräderi anklagade inom sitt furstendöme. Han finner ock, att hertigen kvarlämnade honom därstädes, då han i juni begaf sig upp till Stockholm för att deltaga

[1] Ödberg, *Stämplingar mot Johan III*, s. 116 f.
[2] *Ibid.* s. 79 och 129.
[3] *Ibid.* s. 117 f.
[4] *Ibid.* s. 79 och 129.
[5] *Ibid.* s. 147.

i det sammankallade riksmötet, oaktadt han i särskild skrifvelse uppmanat honom att utlämna den anklagade [1]. När hertig Karl kom till Stockholm, kunde han därföre omöjligen påräkna något tillmötesgående från konungens sida. Utan tvifvel sökte hertigen vid de tillfällen, då han och konungen kommo till tals med hvarandra, att fritaga både sig och Mornay från beskyllningarne. Men Johans förtroende kunde naturligtvis icke vara så lätt att vinna efter allt detta. Om han också icke kunde eller ville sätta tro till allt, hvad som vid förhören med Mornay framkommit, kunde han knappast undertrycka misstankarne, hvad hertig Karl än hade att föregifva till förklaring och ursäkt.

Den brist på tillmötesgående och förtroende, som hertig Karl fann, afskräckte honom emellertid ej. Han uppgaf ej sin föresats att drifva igenom sina planer. Några veckor senare öfverlade han med de närvarande rådsherrarne, som han samlat till ett rådsmöte, i hopp att vinna deras medverkan. Han framlade inför dem sina tankar angående rikets yttre och inre ställning och om de åtgärder, som borde vidtagas [2].

För att tillmötesgå konungen, som redan under innevarande år ville rikta ett angrepp mot Ryssland, föreslog han nu efter samråd med konungen, att ett härjningståg skulle företagas in i Nöteborgs och Kexholms län, så att ryssen nästkommande vinter icke skulle kunna göra något infall öfver den finska gränsen, om han hade något sådant i sinnet. För öfrigt stod han fast vid sitt förslag, att underhandlingar om stillestånd skulle inledas, och att man skulle sända en flotta ut på Östersjön. Jämväl upprepades förslaget om underhandling med Danmark om de frågor och i den riktning, som nyss angifvits. Dessutom erbjöd sig hertig Karl att äfven leda underhandlingarne

---

[1] *Ibid.* s. 152.

[2] Rådslag af den 23 juni 1574, dateradt Stockholm. *Rådslag under Johan III:s regering.* För innehållet i rådslaget redogör i korthet F. Ödberg, *Stämplingar mot Johan III,* s. 164.

med Polen och att på samma gång återföra krigsfolket i Lifland till lydnad. Härvid dyker å nyo upp hans gamla tanke på att öfvertaga Lifland såsom förläning. Vid underhandlingarne med polske konungen hoppades hertigen åt sig kunna utverka dennes andel i Lifland såsom förläning under polska kronan. Om det lyckades, önskade han äfven öfvertaga hvad Sverige där innehade.

Dessa förslag godkändes och tillstyrktes af rådet; för sin del rådde det därjämte till inledande af fredsunderhandlingar med tsaren.

Vid samma tillfälle förhandlade hertig Karl också med rådet rörande några rikets inre angelägenheter. För införande af bättre ordning vid inre styrelsens handhafvande yrkades nu å nyo, att några unga rådsherrar skulle tillsättas, som kunde följa hofvet och dagligen biträda vid de löpande ärendenas afgörande. I samma syfte föreslogs ock, att förtroendemän skulle tillsättas i riket, på det att hvad som af konung, hertig och råd blefve beslutadt, också måste blifva ställdt i verket, och att i kansliet en sådan ordning måtte blifva gjord, att den ena befallningen icke gick den andra emot.

Härjämte rådslogs om danskarnes betalning, en hjälpgärd till underhåll af krigsfolket i Lifland, m. m. För att den ännu återstående skuldsumman skulle blifva betald föreslogs, att hvad som fanns för handen i koppar, järn och smör, därtill skulle användas, på det sätt att detta omsattes i reda penningar. Med kännedom om konungens sätt att handskas med de till gäldens betalning anslagna och uppburna gärderna, uttalade man ock sina förhoppningar om att hvad som var ärnadt till de danskes betalning icke måtte till något annat ändamål användas. Beträffande godtgörelse till engelska köpmän, från hvilka gods tagits på de narviska farvattnen, tillstyrkte rådet hertigens förslag, att konungen skulle gifva drottningen af England hopp om ersättning för de förluster, som tillfogats hennes undersåtar. Eljest kunde man befara, att svenskarne vid sina färder på västerhaf-

vet skulle lida intrång af engelsmännen. På samma gång borde drottningen uppmanas att förbjuda sina undersåtar all handel på Narva, så länge Sverige var i krig med Ryssland.

Hertigen hade ock föreslagit, att man hos den skotska regeringen skulle göra sin undskyllan angående de skotska legotrupper i svensk tjänst, som blifvit nedsablade af sina tyska kamrater utanför Wesenberg den 17 mars 1574[1]. Härom yttrade rådet såsom sin mening, att Johan, ehuru han redan gjort sin ursäkt och förklaring angående den sorgliga tilldragelsen, likväl kunde låta utgå en allmän förklaring öfverallt, huru det egentligen förhölle sig med skottarnes öde, så att icke några osanna rykten komme i omlopp till konungens och rikets förklening och skada.

Ehuru sålunda rikets råd ställde sig på hertig Karls sida och tillstyrkte den politik, för hvilken han gjort sig till målsman, kunde denne likväl ej drifva sin vilja igenom. I stället för att, såsom han önskat, omedelbart få skrida till sina planers utförande, nödgades han återvända till sitt furstendöme. Johan ville tydligen fortfarande ensam gubernera och förestå sitt rike. Dock blef hans uppträdande ej alldeles utan resultat. I några hänseenden fullföljde konungen de af hertigen gjorda uppslagen. Naturligt nog var förslaget om en flottas utsändande på Östersjön det som mest skulle intressera honom. Med ifver ägnade han sig åt denna plans realiserande. Inom kort utsände han sin flotta under Herman Fleming, förstärkt med så många skepp, hertig Karl kunde åstadkomma. Resultatet blef godt. Snart påträffades en hel flottilj lübska handelsfartyg just då den kom från Narva med dyrbara varor. Häraf blef det mesta ett välkommet byte för svenskarne. Under sommarens lopp fortsattes sedan kaperierna med god framgång. "Ståtligt gods" och dyra varor uppbragtes allt emellanåt[2]. På

[1] Se härom utförligast ÖDBERG, *Stämplingar mot Johan III*, s. 125 ff.
[2] Johans plan hade varit att anfalla Narva, att där förstöra block-

hösten kunde konungen sända Henrik Klasson öfver till Lifland med upptaget köpmansgods till 75,000 dalers värde. Genom en sådan afbetalning hoppades man få slotten ur de tyska ryttarnes våld. Men krigsfolket var trotsigt. Det litade ej på något löfte från Johans sida. Utan full lösen ville de ej lämna sin pant. I stället uppläto de sedan fästena till danske konungen mot en försäkran om fullkomligt vederlag för sin fordran till midsommaren 1575[1]. Så gingo slotten förlorade. Hertig Karl fick således icke tillfälle att visa, om han kunnat utföra hvad han erbjudit sig att göra, nämligen att genom personligt ingripande bevara slotten åt Sverige. Måhända hade dessa kunnat räddas åt riket, om han fått sig anförtrodt uppdraget att underhandla med de tyska ryttarne. Genom sin personliga närvaro och försäkran skulle han möjligen lyckats träffa en uppgörelse till Sveriges fördel.

Lika liten uppmärksamhet rönte hertig Karls anbud att begifva sig ned till Danmark för att underhandla om uppskof med skuldens betalning och att träffa öfverenskommelse i tvisten angående vapnet trekronor. I stället hade Johan, som icke ville begära något uppskof med gälden, och som enligt öfverenskommelse skulle sända ombud till en handelsdag i Rostock, där bland annat frågan om trekronor skulle afgöras, funnit på en annan utväg att blifva kvitt den danska skulden. Denna plan gick ut därpå, att hertig Karl skulle låna penningar af konungen i Danmark. Den upplånta summan skulle Johan sedan öfvertaga och använda till skuldens betalande[2].

---

huset, bränna ryska Narva samt där igensänka djupet. ÖDBERG, *Stämplingar mot Johan III*, s. 136 f. Häraf blef emellertid intet. Lübeckarne fingo tydligen såsom hertigen önskade komma till Narva. Och enligt hans plan blef deras flotta anträffad, då den kom därifrån med sin rika laddning. *Ibid.* s. 226—229 samt flere bref i *JR.*

I juli förstärkte hertigen konungens flotta med 6 fartyg och öfver 600 man. WESTLING, *Hertig Karls furstendöme*, s. 31.

[1] GIRS, a. a., s. 47.

[2] Se hertigens bref till rikets råd den 14 juli, memorial för Nils

Förslaget, som onekligen var ganska naivt, tilltalade emellertid ej hertig Karl. "Barn sedan mer gammalt folk" kunde märka, att det söktes något annat under en sådan begäran, skref hertigen. Till sådana uppdrag ville han därför ej gifva sin hjälp. Men om konungen ville anförtro åt honom att ombesörja de underhandlingar, som han ansåg vara nödvändiga och verkligen skulle kunna leda till ett godt resultat, skulle han gärna uppbjuda all sin förmåga[1].

För egen del inledde emellertid konungen politiska underhandlingar med den danske konungen, hvilka han ej yppade för hertigen. Han gjorde en framställning hos Fredrik II om att denne med anledning af de beslutade kaperierna skulle för sommaren förbjuda sina undersåtar att drifva handel på Narva. Men denna begäran besvarades med nej. Ett sådant förbud skulle lända hans köpmän till allt för stort men[2]. Någon framgång synes Johan ej heller haft med utsändandet af ombud till det beramade mötet i Rostock, där tvisten om tre kronor genom kejserliga medlare skulle afgöras. I augusti afreste Åke Bengtsson och Göran Gera ifrån Nyköping direkt till Rostock. Den 16 samma månad öfverlämnade de en inlaga till Syndikus i Rostock att tillställas de danske sändebuden[3]. Men någon kompromiss synes ej hafva kommit till stånd.

Beträffande det ryska kriget finna vi, att Johan den 24 juli gaf befallning om fullföljande af det framlagda förslaget om ett tåg in i Nöteborgs och Kexholms län[4].

Jönsson till konungen den 19 juli och konungens bref till hertig Karl den 15 juli 1574. *KR* och *JR*.

Den 10 juli 1574 utfärdade konungen en förbindelse att hålla hertigen skadeslös för betalningen, för den händelse konungen af Danmark skulle till hans begäran samtycka. Förbindelsen i *Heyraths-contract förläningar etc. angående furstliga personer.*

[1] Till rikets råd den 14 juli 1574. *KR*.

[2] Girs, a. a., s. 24.

[3] Ödberg, *Stämplingar mot Johan III*, s. 181.

[4] Den 24 juli 1574. *JR*.

Men det kom ej till stånd på sommaren eller hösten. Upprepade gånger framställdes sedan samma befallning under september[1]. Den 24 juli hade Johan ock gifvit tillåtelse till upprättande af ett stillestånd på den finska gränsen. Ett sådant hade existerat förut, men det hade utlupit. Om det nu kunde förnyas på ett år, hade han intet däremot[2]. Ännu mindre följdes hertig Karls råd angående den inre styrelsens ordnande. Några nya riksråd synes ej hafva blifvit utnämnda, förtroendemän ej tillsatta. Rådet om betalningen af den återstående gälden följdes ej.

Hertig Karls energiska försök att rycka upp konungen och rådet och speciellt konungen, hans sträfvan att åstadkomma något afgörande i det långvariga och slappt förda kriget med Ryssland, hans kloka förslag till reformer i den inre styrelsen blefvo sålunda i hufvudsak utan frukt. I några afseenden hade hans råd visserligen ländt till efterföljd. I det stora hela gick likväl allt sin gamla gång. Någon konsekvent politik i den riktning, hertigen önskat, kom aldrig till genomförande. Af de uppdrag, som han erbjudit sig att ombesörja, hade intet anförtrotts åt honom. Äfven från denna synpunkt hade hans sträfvan misslyckats. Han stod fortfarande i hufvudsak utanför riksstyrelsen. Allt detta gick hertig Karl djupt till sinnes, icke så mycket därför att han själf blef tillbakasatt utan för det gemensamma fäderneslandets skull. Öfvertygad om att en svår anfäktning stundade, om icke konung och råd bättre beflitade sig om rikets välfärd, hade han ansett det vara sin plikt att varna och gifva de råd, som han trodde vara nyttiga. När dessa råd och varningar föraktades, kunde han intet göra, ehuru han gärna skulle velat offra lif och gods, om han därmed kunnat hjälpa sitt fädernerike. Nu tvådde han sina händer. Om genom deras försummelse någon olycka komme

[1] Till Herman Fleming den 7 och 15 sept. Se ock bref af den 28 sept. till Klas Fleming, Klas Åkesson och Herman Fleming. *JR.*

[2] Till Anders Nilsson den 24 juli 1574. *JR.*

öfver riket, ville han vara undskyld, ty han hade i tid "protesterat" [1].

När hertigen sedermera fick veta, att underhandlingar fördes med Danmark, utan att han erhållit underrättelse därom, förbyttes missmodet i förbittring. I häftig uppbrusning förklarade han, att han ej vidare ärnade befatta sig med rikets styrelse, ja, han tänkte icke ens uppbryta en skrifvelse angående riksens angelägenheter, ty "misstänkarne" voro många. Genom förtal och miss-

---

[1] Till konungen den 20 juli 1574 *KR*. Brefvet "gick intet ut"; det sändes ej till konungen underskrifvet och förségladt. Men en kopia däraf följde med en skrifvelse till rådet af s. d. Om rådet funne för godt, kunde det låta konungen få del af densamma. Se ock bref till rikets råd den 8 aug. 1574. *KR*.

Ödberg (*Stämplingar mot Johan III*, s. 175), som också omnämner brefvet, ser dess innehåll i annan dager. Hans omdöme, att det var affattadt i mycket hotande ordalag, synes mig emellertid ej riktigt. I ett annat sammanhang talar samme författare om hertig Karls memorial för sekreteraren Nils Jönsson till rikets råd af den 20 juli 1574. Med sin vanliga benägenhet att för hertig Karl tyda allt till det värsta ser han i detta memorials ordalag antydningar om hemliga stämplingar, som hertigen förehade med rikSråden. Om man i stället för anade hemliga stämplingar tager såsom utgångspunkt hertigens ofvan skildrade uppträdande i Stockholm, hans öfverläggningar med riksråden, hans förslag till styrelsens upphjälpande o. s. v., sluter sig detta bref helt naturligt till det föregående och till hvad vi verkligen veta. När hertigen säger: "hvar man icke annorledes tager uti regementet, än som nu tillgår, då är till fruktandes, att en stor olycka varder oss alla öfvergångandes", äro icke hans tankar vid några planer på statshvälfning. Här likasom när han fortsätter: "men hvar man någorledes visste det uti tid och i en god måtto till att förändra, Kongl. Maj:t och Sveriges rike till fördel och långligt bestånd, då kunde väl råd finnas", äro hans tankar och afsikter just de vi förut framhållit. Han hade velat och ville fortfarande genomföra en förändring i regementet, men endast en förändring i styrelsegrundsatserna. För ett sådant mål hade han arbetat, när han var i Stockholm, men förgäfves. Nu förmanar han rådsherrarne till att om möjligt arbeta för samma sak, ty skedde ej snart en förändring, skulle rikets belägenhet i alla afseenden blifva högst olycklig. De borde så långt de kunde försöka inverka på konungen, ty kunde man blott vinna hans bevågenhet och hans samtycke till systemförändring, fanns ännu möjlighet att undgå den hotande olyckan, "då kunde väl råd finnas" till att bota refvorna. Jfr Ödberg, *Stämplingar mot Johan III*, s 165 f.

tro omintetgjordes goda råd, hur uppriktigt de än vore gifna[1].

Hertig Karl twådde sina händer och kastade skulden på konungen och rådet. Dock hade han själf föga gjort för att vinna konungens förtroende och för att afvärja alla misstankar, som konungen kunde fattat med anledning af vittnesmålen i första ransakningen med deltagarne i Mornayska sammansvärjningen. Hans förhållande till Mornay hade tvärt om allt fortfarande varit sådant, att det kunde ge anledning till fortsatt misstro; och vid de förnyade rannsakningarne nämndes hans namn å nyo af de sammansvurne i kombinationer, som ej voro fördelaktiga för hertigen.

I början af juli hade Mornay efter erhållen lejd fått infinna sig i Stockholm, där han sedan undergick förhör inför rikets råd och enligt egen utsago blef "hårdt tribulerad"[2]. Efter detta förhör erhöll emellertid Mornay åter en tillflykt hos hertig Karl på Nyköping, där han trots allt till en början åtnjöt full frihet[3]. Här fick dock Mornay icke länge sitta i ro. Efter den rannsakning, som från den 16 juli hölls i Stockholm med de i sammansvärjningen inblandade skotska anförarne öfverste Ruthwen och kapten Balfour, blef Mornay å nyo instämd

---

[1] Till rikets råd den 28 juli och 8 augusti 1574 *KR*. Se ock Ahlqvist, *Aristokratin under Johan III*, s. 41. Den 28 juli uppsatte hertigen likväl ett bref till konung Fredrik af Danmark, hvari han begärde uppskof med gäldens betalning något år eller åtminstone några månader. Detta bref afsändes emellertid ej. Den 12 augusti skrefs ett nytt, som väl ock afsändes, men dettas innehåll är af helt och hållet privat natur.

Den 28 juli skref hertig Karl också ett bref på latin till drottningen af England angående ersättning till engelska köpmän för varor, som tagits från dem på Östersjön, hvarom såsom nämndt hertigen öfverlagt med rådet den 23 juni. Se *KR* den 28 juli 1574.

Den 19 juli hade hertigen å nyo uppmanat konungen att skrifva till drottningen af England och gifva henne löfte om ersättning. Eljest skulle hon kunna hetsa danskarne, kejsaren och andre på svenskarne. Ödberg, *Stämplingar mot Johan III*, s. 174.

[2] Ödberg, *Stämplingar mot Johan III*, s. 165.

[3] *Ibid.* s. 177.

att stå till svars. Hvilken ställning hertig Karl än intog till Mornay, alltnog han ändrade nu taktik. Den frihet, som han låtit Mornay åtnjuta, vågade han ej längre bevilja honom, utan han lät nu försiktigtvis sätta honom i förvar i en kammare på Nyköpings slott[1]. När då Mornay fann rådligast att söka sin räddning genom flykten, lät hertigen genast fasttaga honom och återföra honom under sträng bevakning; och när konungen efter detta skref till hertigen och bad honom sända Mornay välförvarad till Stockholm, då gjorde han icke något försök att kvarhålla honom, utan han lät under bevakning föra honom till Stockholm. Allt fortfarande visade han dock en viss hänsyn och bevågenhet emot den anklagade. I ett bref af den 6 augusti uppmanade han rådet att ej förhasta sig med domen öfver Mornay, och anhöll särskildt att under rättegångens lopp få del af förhandlingarne[2].

Vid den rättegång, som både före och efter Mornays ankomst till Stockholm hölls med de i sammansvärjningen invecklade, kom intet nytt i dagen, som var graverande för hertig Karl. Tvärt om ställdes hans förhållande i fördelaktigare dager genom de utförligare bekännelserna, som därvid afgåfvos. Det blef sålunda alldeles icke styrkt, att Mornay med hertig Karl träffat någon öfverenskommelse om värfvande af skottarna för brottsliga planers utförande såsom af sekreteraren W. Harts ofvannämnda vittnesmål synts framgå. Enligt Balfours utförliga förklaring af den 15 augusti hade Mornay endast sagt: "Bekommen I icke penningar af Kongl. Maj:t, då vill jag förskänka Eder tre månaders sold." När Balfour sedan i sällskap med öfverste Ruthwens sekreterare besökte Mornay och frågade honom, om han ville gifva dem de penningar han lofvat dem, svarade denne, att han affärdat Sigfrid Preston

---

[1] ÖDBERG, *Stämplingar mot Johan III*, s. 176 f.

[2] *Ibid.* s. 181 f.

till hertig Karl, och därpå ändå inget svar från honom bekommit, hvarför han ej kunde gifva ytterligare besked[1].

Att så väl Balfour som de andre skottarne, hvilka erhållit kunskap om dessa förhandlingar, fått den uppfattningen, att hertig Karl stod bakom Mornay, och att dessa två förehade stämplingar sig emellan, är gifvet, i all synnerhet som skottarne väl visste, att Mornay åtnjöt Karls vänskap och förtroende och Mornay själf enligt egen utsago afsiktligt föregifvit, att hertig Karl ville vara honom behjälplig att förlossa konung Erik[2]. Men något annat och mera blef ej bevisadt.

Sigfrid Preston, som på Mornays vägnar underhandlat med hertig Karl hösten 1573, och nu vid rättegången fick redogöra härför, berättade intet, som var komprometterande för hertig Karl. Mornay hade till Preston sagt, att han hade en viktig hemlighet att för hertigen uppenbara. Han hade helst velat själf samtala med hertigen derom. Men då han af konungen fått befallning att begifva sig ned till Elfsborg, hade han måst anförtro uppdraget åt Sigfrid Preston. Under tysthetslöfte yppade nu Mornay, att skottarne kommit till honom, medan han var på Elfsborg, med klagomål öfver att de blifvit förda från sitt fädernesland, och öfver att deras öfverste ej höll sitt löfte till dem (med afseende på solden). Han fruktade nu, att dessa skottar "hade något ondt i sinnet" och ville därför underrätta hertig Karl för att höra hans tankar om saken. Enligt sin egen bekännelse yppade nu också Mornay genom Sigfrid Preston, att han fått kunskap om Eriks fördolda skatt, och han synes ha frågat, om man ej under sken af att vilja

---

[1] ÖDBERG, *Stämplingar mot Johan III*, s. 186.

[2] *Ibid.* s. 187 f. Jfr BALFOURS bekännelse, *ibid.* s. 171 f. "Dog utrettede iag likwel så myckit, att både Balfour och Gardeneren fullkomligen trodde, att iag wille tage kong Erich uthur sitt fengelse, och att hertigh Carl skulle holle med migh" säger Mornay i sin bekännelse af den 15 augusti 1574. Se P. v. MÖLLER, a. a., där denna är tryckt s. 335 ff.

befria konung Erik borde söka få kunskap om denna skatt[1].

Vid underrättelsen härom blef hertigen i förstone mycket bedröfvad; men efter hvad Preston berättar skall han ock misstänkt, att något låg bakom Mornays budskap, som han ej direkt ville säga ut. När hertigen yppade dessa sina farhågor och frågade honom, om han trodde, att Mornay menade honom så godt, som han föregaf, svarade Preston, att han icke hade anledning att förmoda något annat. Som hertigen ändock ej kunde vara säker att ej blifva indragen i någon vidlyftig affär, lät han likväl i sitt svar först och främst säga Mornay, att denne ej kunde påräkna någon hjälp af honom, om han med skottarne hade något anslag till att "förfordra de danske eller Kung Erik emot Riket". Hade han sådana afsikter, skulle hertigen förhindra dem så mycket han kunde. Men menade Mornay riket och hertigen väl, ville han följa hans goda råd och vara honom en gunstig herre. Dock skulle Mornay laga så, att skottarne strax fördes öfver till Lifland, och han skulle själf säga dem, att hertigen ville förhjälpa därtill, att de blefvo väl betalade.

Vid ett senare besök hos hertigen förklarade Preston å Mornays vägnar, att denne alldeles icke hade "practiserat" något med de danske till konungens skada. Hvad konung Erik angick, ansåg han det ej rådligt, att man satte honom till regementet igen, men eftersom denne varit hans gamle herre och gjort honom mycket godt, ville han gärna, att han komme till bättre villkor och lindrigare fängelse, samt bad för den skull att hertigen ville förhjälpa dertill[2].

Enligt Mornays bekännelse förhandlades ej heller om något annat vid det tillfälle, då han med hertigen

---

[1] Se P. v. MÖLLER, a. a. s. 336.

[2] Utförligaste framställningen af Sigfrid Prestons bekännelse i P. v. MÖLLER, a. a. s. 245 ff.

personligen samtalade om sina planer i Stockholm i november 1573. Mornay berättade då å nyo om den fördolda skatten och särskildt om den ed, han gjort Allard, att dessa penningar aldrig skulle komma uti konung Johans händer utan användas till Eriks gagn och rikets bästa. Hertigen frågade då, hvad han ämnade med Erik, och om han ville förlossa honom. Härtill svarade Mornay, att han icke begärde eller åstundade hans fullkomliga befrielse utan allenast tre ting: att han måtte få ett mildare fängelse, att hans barn skulle blifva försörjda och uppfostrade samt att hertigens syster, Elisabeth måtte af den till omkring 5 eller 6 tunnor uppgående skatten erhålla 50,000 daler såsom tillökning i sin brudskatt. Sådana villkor fann hertigen väl befogade. För att Mornay ej skulle behöfva bryta sin ed, tänkte han ordna saken så, att Johan väl skulle få veta om skatten, men icke komma i besittning af penningarne. Han skulle bedja konungen förordna några af de förnämsta i rådet att tillika med hertigen uppsöka skatten och bestämma om dess användning till rikets bästa.

De förda rannsakningarne hade sålunda icke gifvit någon bekräftelse på de misstankar, som hertig Karls egendomliga uppförande måst framkalla hos Johan. Men den nära förbindelsen, hvari hertigen stått till Mornay, de många budskickningarne emellan dem, om hvilka man erhållit kännedom, vittnade icke fördelaktigt för hertigen. Sedan rättegången afslutats och Mornay dömts till döden, visade hertigen själf genom egen bekännelse, att åtminstone en del för honom graverande omständigheter förtegats vid förhören. Den 24 augusti 1574 skref han nämligen till Sigfrid Preston ett bref[2], hvari han uppmanade denne att för konungen gifva tillkänna hela "handeln" från början till slut, och hurusom Mornay var vid

---

[1] P. v. MÖLLER, a. a. s. 335 ff.; jfr ÖDBERG, *Stämplingar mot Johan III*, s. 100 f.

[2] Tryckt i P. v. MÖLLER, a. a. s. 250 f.

den mening, att han ville sätta konungen från regementet och hertigen in igen. Denna bekännelse var tydligen af ganska allvarsam art; den visade, att Mornay verkligen haft för afsikt att afsätta Johan, och att han velat upphöja hertig Karl. Men å andra sidan är den uppenbarligen mindre graverande för hertigen; ty på denna bekännelse kan man ingalunda bygga någon anklagelse emot honom för *delaktighet* i de Mornayska stämplingarne. Själf har han försäkrat[1], att han genast icke blott afböjde förslaget utan ock bestämdt förklarade, att han skulle vara den förste, som sådant tilltag skulle afböja. Och på denna hans försäkran måste man tro, tills något bevis framdrages, som vederlägger densamma.

Hertig Karl förstod mycket väl, att han genom sitt förhållande till Mornay gifvit anledning till misstro hos Johan. När Mornay dömts till döden och afrättats för sina förrädiska stämplingar, sökte han därför rentvå sig från alla otillbörliga misstankar. I högtidliga ord bedyrade han inför den högste, att han aldrig varit annorlunda till sinnes än som en trogen broder ägnade och borde. Ty han insåge mer än väl, att då de icke voro mer än två bröder, som kunde göra hvarandra något bistånd, skulle det icke allenast vara förvitligt utan ock komma dem själfva först på hufvudet och till fördärf, om de icke vore trogna mot hvarandra, mot riket och mot faderns lifsgärning. "Förse oss ock" — tillade hertigen — "till E. K. M:t ganske broderligen, att E. K. M. ej häller fattar och hafver om vår person någon annan mening, än den som hafver sig i sanning och förberördt är."[2]

Hertig Karl insåg ock, att dessa konungens misstankar utgjort ett hinder för honom, då han opåkalladt

---

[1] P. v. MÖLLER, a. a. s. 250 f.

[2] Bref till konung Johan, dateradt Gripsholm den 18 September 1574 *KR.* Detta bref omtalas ock af ÖDBERG, *Stämplingar mot Johan III*, s. 220. Ifrån hans ståndpunkt är hertigens tal endast hyckleri, och brefvet i sin helhet vittnar endast om hvilken falskhet som bodde hos hertig Karl.

uppträdde såsom rådgifvare och sträfvade för återupprättande af samarbetet i riksstyrelsen. Då han nu genom sin öppna förklaring hoppades försona konungen och vinna hans bevågenhet, framlade han å nyo sina förslag. Sina hotelser att ej vidare befatta sig med rikets angelägenheter hade han redan glömt. Rikets välfärd låg honom varmare om hjärtat, än att han för en liden motgång skulle kasta yxan i sjön och med resignation åse, huru konungen och rådet "sömneligen umgingos med riksens lägenheter". I sitt nya betänkande uttalade sig hertig Karl för fred med Ryssland. Vore det ej möjligt att utverka fred, borde man söka åstadkomma ett stillestånd på åtminstone några år. Medan man underhandlade härom, skulle man emellertid ej försumma att vidtaga försvarsåtgärder till skydd både för Finland och Lifland. Tvärtom borde man rusta sig så, att man nästkommande sommar kunde vara beredd att företaga ett kraftigt angrepp, om underhandlingarne strandade. Medel till dessa rustningar kunde fås dels därigenom att bergsbruken bättre vårdades, hvarpå hertigen äfven den 8 juni hade fäst uppmärksamheten, dels därigenom att kaperierna på Östersjön fortsattes. Som den dyra och svåra tiden till en del också förorsakats af myntets försämring, föreslog han, att en ny myntordning skulle utfärdas, så att ett bättre mynt komme i omlopp.

Underhandlingen med Danmark önskade han skulle försiggå på ett möte emellan svenska och danska utskickade. Härvid borde särskildt angående handeln på Narva träffas en sådan öfverenskommelse med danskarne, att "profiten" af kaperierna komme endast Sverige och Danmark till godo.

Beträffande Lifland fruktade han, att det snart skulle gå förloradt, om det ej med större allvar försvarades än som hittills skett. Dock ville eller vågade han ej nu erbjuda sin hjälp till dess räddning på sådana eller liknande villkor, som han sist föreslagit. Han rådde i stället att lämna det till Polen för en summa penningar. Om ko-

nungen ej kunde försvara landet, vore det bättre att i tid afträda det mot något vederlag, än att "moskoviten" och de danske där intrångde.

Sin egen person ställde han nu alldeles i skuggan. Han erbjöd sig ej att ombesörja något utan inskränkte sig till att afgifva sina råd. Icke desto mindre visade sig konungen till en början lika döf för hans föreställningar. Då Johan den 12 oktober[1] svarade på en skrifvelse från hertigen, hvari denne omtalat, att konungen af Danmark å nyo begärt, att hertigen skulle komma till tals med honom, slutade han det korta brefvet med förklaringen, att han för öfrigt icke hade något synnerligt att honom tillskrifva. Beträffande den af danske konungen framställda begäran svarade han, att han ej fullkomligen betänkt sig, utan att han om den saken skulle förhandla med sitt råd. En månad senare visade konungen en något mera tillmötesgående och vänskaplig sinnesstämning. Genom sin sekreterare Johannes Henriksson lät han nu underrätta Hertig Karl om sina planer på den polska kronan, och han bad samtidigt att få höra hertigens tankar rörande en påtänkt myntförbättring och rörande underhandlingar om fred med Ryssland.[2]

Hertig Karl dröjde ej med att afgifva sitt utlåtande. Om några dagar sände han Sven Elofsson till konungen med ett utförligt svar på de punkter, som Johannes Henriksson andragit[3]. Naturligtvis tillstyrkte hertigen häri

---

[1] Till hertig Karl den 12 oktober 1574. *JR.*

[2] Kreditiv för Johannes sekreterare till hertig Karl den 18 november 1574 *JR.* Ärendena nämnas ej häri utan framgå af hertigens svar den 23 november. Johannes Henriksson synes ock haft andra ärenden än dem, som hertigen då svarade på.

ÖDBERG misstänker, att Johan nu ock lät fråga, huru man skulle förfara med den fångne Erik, för hvars befrielse man nyss förut satt i gång ett uppror i Roden, sedan Johan den 1 november efter inhämtande af rådets och hertig Karls mening låtit förflytta honom till Örbyhus.

Jfr ÖDBERG, *Stämplingar mot Johan III*, s. 233.

[3] Memorial för Sven Elofsson till konungen på de punkter, som sekreteraren Johannes Henriksson andragit, den 23 november 1574, *KR.*

både myntförbättring och fredsunderhandlingar, eftersom han själf förut yrkat härpå. Om myntförbättringen hade han ej annat att säga, än att han gärna såge, det en sådan blefve verkställd efter konungens önskan och behag. Men när han tillstyrkte fredsunderhandlingarne, fogade han därtill ett par råd, som han ansåg vara nyttiga och tjänliga för riket. Han föreslog nämligen, att konungen borde söka utverka bemedling dels hos konungen af Danmark, dels hos de polska ständerna, dels och särskildt hos den danske konungen för att denne skulle se, det man här i Sverige menade honom något godt. Kunde man icke vinna fred på detta sätt, skulle rustningar vidtagas, så att man nästa sommar kunde göra ett kraftigt infall i det moskovitiska riket. När då krigsfolket vore på tåg emot fiendens land, kunde lämpligen ett nytt anbud om fred göras.

I samband härmed framlade hertig Karl en ny plan för Liflands bevarande åt Sverige. Han satte denna gång icke i fråga, att han skulle öfvertaga det såsom ett län af konung Johan, ej heller att man skulle öfverlämna allt till Polen mot en summa penningar, såsom han i september 1573 föreslagit. Nu yrkade han, att man genom underhandlingar skulle laga så, att allt hvad Sverige innehade i Lifland blefve öfverlämnadt till Polen, och att detta skulle ske på det villkor, att icke allenast detta, utan ock att hvad polska kronan innehade i Lifland („uti Riga") sedan upplätes åt hertig Karl såsom ett ärftligt län under polska kronan. Genom en sådan anordning hoppades hertigen, att man för det första skulle vinna de önskningsmål, som lågo närmast, nämligen lugn för Ryssland på den lifländska sidan och Östersjöprovinsernas bevarande åt Sverige. Ty hade Lifland på detta sätt kommit under Polens herravälde, kunde ständerna därstädes med goda skäl hemställa hos ryska tsaren, att jämväl de forna svenska besittningarna, som då tillhörde dem, måtte få vara inbegripna i deras med tsaren ingångna stillestånd. Vidare skulle man ock kunna möta

framtiden med större trygghet, om båda rikena Sverige och Polen på detta sätt vore med samma intresse förenade och fästa vid samma landsända. Dessa af ryssarne eftertraktade områden skulle sedan icke allenast utan svårighet kunna försvaras mot fiendens anfall, med förenade krafter skulle de båda rikena lätteligen göra eröfringar och "tvinga honom att träda ifrån några befästningar, som Sveriges rike belägliga vara kunde, antingen Kexholm, Nöteborg eller andre" [1]. Detta förslag om Liflands öfvertagande såsom län under polska kronan var icke en idé för dagen, framkallad af konungens beskickning och utgången från de tankar, som denna väckt. Redan 1573 hade en dylik plan varit å bane. Förslaget synes då hafva utgått ifrån ett par lifländska adelsmän, Eilert Kruuse och Johan Taube, som 1571 varit i ryska tsarens tjänst och såsom hans ombud underhandlat med Johans ståthållare i Estland Hans Björnson om stillestånd, men sedan affallit från tsaren och tjänat polske konungen [2]. Dessa hade i början af 1573 trädt i underhandling med konung Johan och hertig Karl och därvid förespeglat den senare, att de skulle kunna förskaffa honom de polska besittningarna i Lifland såsom ett län under Polens konung, om Johan å sin sida vore villig att åt honom öfverlämna det svenska Lifland. Genom att locka de ryska bojarerna i Ingermanland till affall från tsaren skulle man sedan utan svårighet kunna ytterligare öka detta läns område [3]. Därefter skulle förbund ingås mellan konungarne af Sverige och Polen samt hertig Karl emot Ryssland, alldeles såsom nu hertigen i sitt förslag yrkade. Hertigen hade då ej ansett den framställda planen omöjlig att realisera. Sedan han genom de nämnda herrarnes ombud erhållit del af densamma, skyndade han att under-

---

[1] Se föregående not.

[2] Ödberg. *Tidsbilder,* s. 113 f.

[3] Johan gjorde sedan försök att locka inbyggarne i Ingermanland till affall från tsaren. *Ibid.* s. 121—123.

rätta konung Johan. Hvad svar denne då gaf, känner man ej. Endast det är bekant, att Johan med anledning häraf den 18 april 1573 skref till sin ståthållare i Estland Klas Åkesson Tott och gaf honom befallning att inlåta sig i förhandlingar med Eilert Kruuse och Johan Taube, hvilka hos hertig Karl tillbjudit sig att för konungen kunna uträtta något emot moskoviten[1]. Tydligen var den följande tiden ej lämplig för detta förslags genomförande, eftersom det i första rummet kräfdes ett samförstånd emellan konungen och hertigen. Hertigen uppgaf emellertid ej planen utan fortsatte underhandlingarne med E. Kruuse under åren 1574 och 1575[2]. Och nu när konungen visade tillmötesgående, och då för öfrigt motgångarne i Lifland[3] syntes gifva föga hopp om denna landsändas bevarande åt Sverige, var tillfället onekligen gynnsamt. Förmodligen var det därför som hertigen upptog densamma.

Eget nog kombinerade icke hertig Karl sitt förslag med den utsikt, som öppnat sig för konung Johan på den polska kronan. Ett dylikt anbud af det svenska Lifland skulle möjligen kunnat blifva en vikt i vågskålen till förmån för Johan, och hertig Karl skulle väl på den vägen haft en utsikt att genomföra sin plan. Det synes emellertid, som hertigens tankegång ej gått i denna riktning, då han nedskref sitt memorial. Han säger endast, att om konungen ville befrämja planen, skulle han genom skrifvelse underrätta ständerna i Polen, att han icke hade något emot densamma. Sedan skulle hertigen själf låta affärda en legation till Polen, som med ständerna skulle leda förhandlingarna å hans vägnar.

Efter dessa förhandlingar emellan Johan och Karl

---

[1] Ödberg, *Tidsbilder,* s. 115 f.

[2] Ödberg, *Stämplingar mot Johan III,* s. 222 not 1.

[3] *Ibid.* s. 229 f. Pontus de la Gardie hade under hösten ifrigt bestormat såväl konungen som hertigen med böner om undsättning till Reval.

utfärdades den 5 december 1574 ett mandat om myntet[1], enligt hvilket myntet hädanefter skulle blifva så godt som i konung Gustafs tid. Den 31 december sände konungen nya lejdebref till dem, som skulle underhandla med ryssen, och uppmanade dem laga så, att det komme till handel med moskoviterna[2]. Vid förslaget om Lifland synes konungen ej hafva fäst något större afseende. Något svar på hertigens framställning i denna fråga känner man ej till.

Den förda rådplägningen blef icke inledning till en ny tid af samförstånd och samarbete mellan Johan och Karl. Hvarken under den återstående delen af året 1574 eller under början af 1575 ser man tecken till förbindelse dem emellan. De gingo hvar sin väg, skilda åt af den klyfta, som af de föregående misshälligheterna skapats. Förhållandet dem emellan var tydligen ganska ömtåligt. I februari bryter Johans misstro ut med ny styrka, framkallad af aningar och rykten om förrädiska förbindelser, som hertigen skulle förehaft med den danske konungen.

Förhållandet emellan hertig Karl och den danske konungen hade under sommaren och hösten 1574 verkligen varit ganska vänskapligt — åtminstone att döma af det yttre. Hertigen hade upprepade gånger haft sina bud till Danmark och sändt skrifvelser präglade af förtroende och vänskap. Fredrik hade å sin sida till och med flera gånger inbjudit hertigen till besök hos sig i Danmark. Något besök hade emellertid icke blifvit af. Hertigen hade alltid af viktiga ärenden varit förhindrad och för den skull afböjt alla inbjudningar. Han var emellertid tydligen angelägen att hålla vänskap med grannen i söder. De vänskapliga förbindelserna fortsattes äfven i början af det följande året[3]. I januari 1575 sände han Gisle Nilsson å nyo till Danmark. Vid en beskickning, som han an-

[1] Patentet om myntförbättringen, dateradt Stockholm den 5 december 1574, STIERNMAN, *Förordningar*, s. 239 ff.

[2] Den 31 december 1574. *KR.*

[3] Se ÖDBERG, *Stämplingar mot Johan III*, s. 246 f.

förtrott åt samme man i slutet af 1574, hade konung Fredrik uppmanat hertigen att träda i äktenskap. Karl ville nu ytterligare inhämta hans mening i denna sak, ty i en så viktig angelägenhet ville han ej bestämma sig utan att hafva rådfrågat sina vänner, „bland hvilka han aktade konung Fredrik med de förnämsta“. Men dylika privata angelägenheter voro ej ensamt föremål för budskickningarne emellan hertig Karl och konung Fredrik. Politiken var ej alldeles främmande för de förhandlingar, som de förde emellan sig, om man också ej kan säga, att de härvid öfverskredo gränserna för hvad som var tillåtet. Hertigen har framställt ett förslag rörande handeln på Narva, och Gisle Nilsson fick i uppdrag att höra efter hvad danska riksrådet hade yttrat därom[1]. Om detta skett bakom konungens rygg eller med hans vetskap framgår ej.

Med sina beskickningar till Danmark åsyftade hertig Karl säkerligen icke något annat än att hålla den farlige grannen i söder vid godt humör. Utan tvifvel hade han menat allvar, då han i november 1574 föreslagit, att man skulle utbedja sig konung Fredriks bemedling i striden med Ryssland, på det denne skulle se, att man menade honom något godt. När han nu själf trädde i underhandlingar med den danske konungen, synes det mig ock rimligast att antaga, att hans afsikter voro att gagna Sverige, att vinna konungen af Danmark, så att man icke allenast kunde vara trygg ifrån den sidan utan ock vänta sig någon hjälp därifrån. Att något förräderi låg under beskickningarne, därför finnes ej spår af bevis; och något sådant har man ej heller anledning att antaga[2].

Att han förhandlat med den danske konungen höll hertig Karl ingalunda hemligt för sin broder. På hösten

[1] Credenzbref och memorial för Gisle Nilsson till konungen af Danmark den 19 januari 1575. *KR.*

[2] Ödberg anser, att hertig Karl i hemlighet dref förrädiska förhandlingar med konung Fredrik. Ödberg, *Stämplingar mot Johan III*, s. 246 och 249.

1574, när han fått en tredje uppmaning att så snart som möjligt infinna sig i Danmark, hade han sändt Gisle Nilsson till Johan för att redogöra för de muntliga värf, som han mottagit af danska konungen. Johan fick nu bland annat höra, huru Fredrik bjudit hertig Karl till sig. Detta hade tydligen ej fallit honom väl i smaken, ty han ville ej gifva hertigen sin tillåtelse att resa, utan att han först hört rådets mening[1]. Huruvida Johan nu också fått reda på det förslag, som hertigen framställt angående handeln på Narva framgår icke; ej heller huruvida han fattat några misstankar om innebörden af de förda förhandlingarne. I alla händelser synes han ej uttalat några sådana, lika litet som han synes afrådt fortsatta underhandlingar. Men det dröjde ej länge, innan misstankar framträdde, hvilka utan tvifvel hade sin rot och upprinnelse i dessa budskickningar till och från Danmark.

Den 16 februari 1575 skref konung Johan till hertig Karl och varnade honom för själfständiga underhandlingar med främmande makter. Han hade hört, att hertigen tänkte resa till utrikes ort för giftermåls skull. Om därvid tilldroge sig några andra "handlingar", ville han därom blifva underrättad, på det han, som var i det kungliga ämbetet, tillika med hertigen och rikets råd så skulle betänka alla saker, att de lände hela riket till gagn och bästa[2].

I samma bref meddelade konungen underrättelse om, att rikets råd var församladt hos honom. Om hertigen kunde infinna sig, sade konungen sig gärna se detta. Men denna hans inbjudan kom säkerligen icke från hjärtat. Han var tydligen icke mycket angelägen, att hertigen skulle infinna sig, eftersom han ej förr än nu kallade honom. Liksom han beräknat, att hertigen ej skulle komma, sände han en förteckning öfver en del frågor,

---

[1] Ödberg, *Stämplingar mot Johan III*, s. 247.

[2] Till hertig Karl den 16 februari 1575. *JR.*

angående hvilka han ville höra hertigens betänkande. Hoppades han på detta sätt slippa hertigens närvaro, räknade han ej fel. Karl blef naturligtvis förnärmad öfver denna inbjudning i elfte timmen och efter de andra rådsherrarnes ankomst. När han ej blifvit tillsagd i tid, kunde han ej infinna sig. Sitt betänkande afgaf han emellertid efter konungens begäran[1].

Johans misstro mot hertig Karl var långt större, än han själf i sitt bref lät framlysa. Han skall icke allenast hafva hyst obestämda aningar om förräderi och farhågor för att hertigen skulle sätta sig upp emot sin laglige konung. Hertigen berättar, huru konungen fruktat, att uppror skulle utbryta i Östergötland, ja att hertigen där skulle omedelbart bemäktiga sig de fasta slotten. Han skulle t. o. m. hafva sändt bud ned till detta landskap för att efterhöra, om hertigen tog sig något före. Ytterligare skall Johan hafva misstänkt, att hertigen skulle

[1] I Johans registratur, den 16 febr. 1575, finnes intaget ett 'Wist Concept på the punchter, som Hertigh Carll bleffwe tillschickedtt".

Dess innehåll är i hufvudsak följande:

1) Om och huru man skulle rusta sig, eftersom man förnummit, att konungen af Danmark företagit rustningar.

2) Huru konungen af Danmark skulle blifva betald.

3) Huru Erik bäst skulle förvaras; samt om och huru man skulle förkorta hans lif, i den händelse något uppror gjordes för hans skull.

4) Huru markgrefvinnan af Baden och hertiginnan af Sachsen skulle få sina fordringar betalda.

5) Om man skulle sända bud och bref till drottningen af England, eftersom missförstånd uppstått emellan henne och konung Johan.

6) Huru man skulle föra kriget i Finland och Lifland, då nu legaterna på ryska gränsen icke kunnat afsluta fred eller stillestånd med ryska sändebuden.

7) Efter man förnummit, att engelsmännen förbundit sig med hvarandra och ville hafva fri seglats på Östersjön, hvad man skulle göra, om så skedde.

8) Huru "den handel med det upptagna gods på det narviska farvattnet" skulle försvaras vid rättegången efter det besked, som de lübska sändebuden fått.

Hertig Karl afgaf sitt svar till konungen den 18 februari 1575. *KR.* Se ock Ödberg, *Stämplingar mot Johan III*, s. 247. Hertigens betänkande finnes ej kvar.

"begifva sig af riket" honom oåtspord[1]. Förmodligen trodde konungen, att han tänkte utan inhämtande af hans samtycke antingen företaga sin tillärnade resa till främmande orter för giftermåls skull eller ock resa till Danmark för att aflägga det besök, som han blifvit ombedd att göra. Af hvad som nyss förut är sagdt med anledning af budskickningarne mellan hertig Karl och konung Fredrik och den inbjudan, hertigen fått ifrån den senare, är det tydligt, att Johan ansåg en utrikes resa icke böra företagas af hertigen utan konungens samtycke. Om han nu misstänkte, att hertigen hade sådana afsikter, såg han i dem ett bevis på bristande hänsyn och en självrådighet, som han ej kunde gilla.

Hertig Karl blef både bedröfvad och förbittrad öfver att på detta sätt vara utsatt för ständiga misstankar hos konungen. Emellertid undvek han att föra saken på tal, när han skref till honom den 18 februari. Han vände sig i stället till rådet och anhöll, att det skulle genom sitt inflytande hos konungen förhjälpa till att de ogrundade misstankarne blefve häfda. För att lugna konungen och bevisa sin oskuld var hertigen villig att underkasta sitt kansli en rannsakning. Ville konungen därjämte sända några förtrogna till de främmande orter, där hertigen haft sina budbärare och fört några förhandlingar, kunde han ock på en annan väg öfvertyga sig, om beskyllningarne ägde någon grund eller ej. Kunde det ledas i bevis, att hertigen i något afseende förhållit sig otillbörligt och menat sin broder illa, ville han hafva icke allenast "furstendöme, arf och eget förverkadt, utan lifvet därtill" [2].

Rådet åtog sig medlarekallet. Efter hertigens önskningar inverkade de genom sina föreställningar på konungen. Redan en vecka senare kunde de skrifva till hertigen, att konungen ej längre hyste några misstankar,

[1] Hertigens bref till rådet af den 23 februari 1575, meddeladt af ÖDBERG, *Stämplingar mot Johan III*, s. 248 f.

[2] Hertigens nyss anförda bref till rådet af den 23 februari.

och att han ville sända några rådsherrar för att förhandla om försoning. Något senare fördes frågan om förlikning emellan konungen och hertigen också på tal i en rådssammankomst. Den 8 mars voro de fem rådsherrarne grefve Per Brahe, Ture Bjelke, Nils Gyllenstjerna, Hogenskild Bjelke och Erik Gyllenstjerna församlade och afgåfvo ett rådslag angående rikets angelägenheter. Vid detta tillfälle framhöllo de ock nödvändigheten af enighet emellan konungen och hertigen. Eftersom fara syntes hota icke allenast ifrån Danmark utan ock ifrån andra håll, behöfdes framför allt enighet emellan dem, om icke riket skulle råka i olycka och fördärf[1]. Efter dessa öfverläggningar afgingo såsom konungens sändebud Hogenskild Bjelke och Erik Karlsson Gyllenstjerna samt sekreteraren Erik Mattsson. De träffade hertigen på Gripsholms slott[2]. Den 20 mars fingo de där mottaga svar på de värf, som de å konungens vägnar anfört. I sitt svar tackade hertigen för att konungen låtit sitt misshag falla. Han bedyrade, att han aldrig varit annorlunda till sinnes än som en trogen broder ägnade, och han vågade därför hoppas, att från konungens sida ständigt få röna det förtroende, som han förtjänat[3].

Försoningen tyckes verkligen hafva varit uppriktig. När Johan den 24 mars fick underrättelse om att ryssarne på nytt vändt sina vapen mot Reval, och att en allvarsam fara hotade detta viktiga fäste, lät han hertig Karl komma till sig, för att han med honom skulle få öfverlägga om denna sak och jämväl angående andra angelägenheter[4]. Vid detta tillfälle skall konungen själf-

---

[1] Ödberg, *Stämplingar mot Johan III*, s. 250.

[2] "Creditif för her Hogeskildt Bjelke her Erich Karlson samt Erich Matzson till Hertig Carl." Stockholm den 16 mars 1575. *JR.*

[3] "Swar till Konung:e M:tt på the wärff hr Hogenskildt Bjelke, etc. andragit hafve." Gripsholm den 20 mars 1575. *KR.* Jfr. Ödberg, *Stämplingar mot Johan III*, s. 259 och Ahlqvist, *Aristokratin under Johan III*, s. 42.

[4] Enligt Sven Elofssons berättelse kom hertig Karl till Stockholm den 8 april. H. S. H., 12, s. 197. En af de bevarade handskrifterna till

mant hafva föreslagit, att hertigen skulle öfvertaga Lifland och dess försvar. Hertig Karl, hvilken "intet mindre än förr vardt bekymrad" om Lifland, befanns ej heller ovillig. Huru långt förhandlingarne nu fortskredo härom, veta vi emellertid ej. "Någonting slikt", som vid mötet i Kalmar 1572 blef aftaladt, skall äfven nu hafva blifvit afhandladt, och hertig Karl skall för denna orsaks skull hafva beslutat uppskjuta en resa till Tyskland, som han på sommaren eljest tänkt företaga. Men det synes denna gång icke hafva kommit till någon uppgörelse[1]. Antagligen fruktade hertigen nu som då, att han af sin broder ej skulle erhålla tillräckligt understöd i krigsfolk och penningar utan blifva satt i sticket, när han väl kommit öfver till Lifland.

Måhända väckte utgången af dessa öfverläggningar Johans missnöje. På det återställda förtroendet se vi nämligen ej något ytterligare bevis under de närmast följande månaderna. Man finner ej, att Johan brytt sig om att taga hertig Karl till råds i någon enda angelägenhet[2]. Ej heller har hertigen försökt blanda

---

Sven Elofssons Paralipomena uppger den 8 oktober, och detta datum anför Werwing, a. a. I, s. 33 not a. Men att den förra uppgiften är den riktiga, synes af sammanhanget i Sven Elofssons berättelse och bestyrkes dessutom af andra uppgifter. Den 27 mars hade hertig Karl begärt att få komma till konungen på några dagar, om det vore lägligt för honom. *KR.* Den 2 april svarar konungen på detta bref. Han omtalar häri, att de tre pantehusen i Lifland, som de tyska ryttarne haft i sitt våld, nu blifvit intagne af danske ståthållaren på Arensburg. Vidare säger han, att han skulle göra allt för att försvara Reval, och uttrycker sin tillfredsställelse med att hertigen önskade komma till honom. *JR.*

Ödberg säger *(Stämplingar mot Johan III*, s. 259), att Johan lät kalla hertig Karl till Stockholm den 1 april. Då någon annan källa ej citeras för denna uppgift än Sven Elofssons Paralipomena (oriktigt H. S. H. 11 i st. f. 12, sid. 197), torde den vara tillkommen genom något förbiseende eller skriffel.

[1] Sven Elofssons, Paralipomena, H. S. H., 12, s. 197—199.

[2] Den 30 april 1575 svarar konungen sina sändebud på finska gränsen, hvilka hemställt, att hertig Karl skulle sändas öfver till Finland, på det att i den landsändan större hörsamhet råda måtte, att han ej ville honom därmed besvära, eftersom hans lägenheter det ej till-

sig i regeringen i riket. Från april månad till och med juni saknas alldeles bref, som vittna om någon förbindelse mellan konungen och hertigen, om man undantager det nyss nämnda från den 1 april. Och dock förekommo under denna tid flera viktiga ärenden till afgörande, om hvilka hertigens mening bort inhämtas, ehuruväl han vid föregående tillfällen haft anledning att om dem uttala sina åsikter. Med Ryssland afslöts nämligen nu vid Systerbäck den 13 juli 1575 för Finlands räkning ett stillestånd på två år[1]; och det af hertigen ifrigt påyrkade gränsmötet mellan svenska och danska utskickade kom nu också till stånd. Svenska sändebuden Nils Gyllenstjerna, Erik Sparre och Gustaf Banér ingingo den 1 juni 1575 i Ulfsbäck och Knäred med de danske kommissarierna en öfverenskommelse i de tvistefrågor, som legat oafgjorda emellan de nordiska rikena, allt sedan freden i Stettin, samt andra som sedan dess tillkommit[2].

I juli månad inträder en förändring i förhållandet mellan Johan och Karl. Tystnaden brytes, skrifvelser vexlas och bud gå fram och tillbaka emellan konungen och hertigen. Men det är icke riksens angelägenheter, som äro föremål för endräktig rådplägning. En ny tvist har brutit ut, i grunden och till sin karakter lik de föregående, men af större betydelse än dessa, emedan den gaf anledning till att konungen nu framställde sina anspråk på öfverhöghet inom hertigdömet i större omfång än någonsin förut. Anledningen till denna nya tvist var den, att hertig Karl tagit sig före att utfärda pass för några utländska köpmän, som under sommaren 1575 ville drifva handel på Narva. Hans mening därmed var

---

stadde. Så vidt jag sett, gjorde konungen aldrig någon förfrågan hos hertigen, *om* hans angelägenheter det tillstadde. Sannolikt *ville* konungen ej sända honom öfver till Finland.

[1] *Sverges Traktater V*, s. 19 ff.

[2] Om fullmakter och instruktioner se ÖDBERG, *Stämplingar mot Johan III*, s. 259 f. Öfverenskommelsen i *Sverges Traktater*, V, s. 13 ff. Jfr. ock Pira a. a., inledningen.

egentligen att "förkofra sig" ("till en 600 eller 1000 daler"), ty då konungen genom sina uteliggare upptog tull af köpmän, som fingo färdas på narviska farvattnet, hade hertigen kunnat betinga sig en afgift för de utställda passen till Narva. Oförsiktigt nog hade han icke ansett det nödigt att om denna sak först inhämta konungens samtycke. Då trots den svenska flottans vaksamhet många köpmän seglade till Narva utan tillstånd, då t. o. m. den danske konungen, som dock var Sveriges fiende, utfärdat dylika pass, ansåg hertigen det ej ligga så stor vikt därpå, om han, som var rikets arffurste, tog sig friheten att på eget bevåg tillstädja några köpmän fri seglats, i all synnerhet som han vid sin tillåtelse fäst det vilkoret, att inga förbudna varor skulle föras till Narva [1]. Tilltaget tedde sig emellertid icke så oskyldigt i konungens ögon, som hertigen ville framställa detsamma. Konungen såg däri ett nytt bevis på hertigens benägenhet att göra orättmätigt ingrepp i hans regemente. När hertigen utfärdat passen, hade han icke allenast efterlåtit hvad konungen förbjudit. Då han anmodat konungens befälhafvare på flottan att lämna de handelsskepp oantastade, som kunde uppvisa hans pass, hade han äfven uppmanat konungens tjänare att handla emot sin herres befallningar och den ed, de svurit [2].

---

[1] Se hertig Karls bref till konungen "om passerna" den 9 juli 1575. *KR.* f. 154. Kreditiv för Erik Mattsson till hertig Karl den 1 augusti. *JR.* Svar till konungen med Erik Mattsson sekreterare den 7 augusti. *KR.* Bref från hertigen till konung Johan den 19 augusti. *KR.* Svar till hertig Karl angående de värf, om hvilka Erik Mattsson förhandlat med hertigen å konungens vägnar den 24 augusti. *JR.* Härjämte flere i det följande citerade bref.

I hertig Karls registratur för år 1575, f. 116 v., finnes infördt ett formulär för passen till Narva, som af hertigen utfärdades. Det är af följande lydelse: "Pass till Narffwen aff Nyköpingh then", — utan underskrift. Under detsamma är tillfogadt: "Och anammede Willem de Wijk samme pass till ehn 20 st."

[2] Svar till hertig Karl den 24 augusti 1575. *JR.* Se ock föregående not.

När hertig Karl fick kännedom om den förbittring, som passens utfärdande uppväckt hos konungen, sökte han lugna honom genom förklaringar och ursäkter. Han hade icke trott, att han genom en så ringa orsak skulle uppväcka konungens misshag, än mindre tänkt, att han därigenom skulle gifva anledning till ovilja och fiendskap. Då han nu emellertid märkte, att denna handel var honom emot, ville han för framtiden "hålla därmed tillbaka". Därjämte förklarade han, att han ock med allt annat ville hafva fördrag, som kunde vara konungen emot, och han vågade därför hoppas, att denne skulle låta sitt misshag falla [1].

Hertigen föll sålunda till föga. Men det hjälpte ej. Förklaringen var ej tillfyllest för konungen. På uppmaning af Pontus de la Gardie [2] lät han i stället lägga beslag på de skepp, för hvilka hertigen utfärdat pass; och Willem de Wijk, hvilken af hertigen bekommit passen och haft försäljningen om hand, togs i fängsligt förvar [3]. Konungen fordrade icke allenast fullkomlig ursäkt å hertigens sida, utan hade ock uppsatt ganska hårda villkor för skeppens frigifvande. Enligt Karls egen uppgift fordrade han, att hertigen skulle betala icke mindre än 2,000 daler och 1,000 tunnor spannmål och dessutom visa sin benägenhet genom att sända konungen och riket till hjälp några ryttare och knektar [4]. Dessa "conditioner" syntes Karl besvärliga, hvarför han gjorde allt för att slippa ifrån dem. Men hvarken bud, bref eller bemedling af personer, som stodo konungen nära, syntes till en början kunna förmå konungen till någon eftergift. Han skulle tydligen låta Karl känna, hvilken som var den rätte och regerande herren i riket, och visa, att äfven en furste kunde straffas, om han förbröte sig emot

---

[1] Till konungen den 9 juli och 7 augusti 1575. *KR.*

[2] Ödberg, *Stämplingar mot Johan III,* s. 275 f.

[3] Se bref från hertigen af den 20 november, 7 och 24 december 1575 m. fl. i *KR.*

[4] Framgår af hertig Karls svar af den 10 september 1575. *KR.*

sin laglige konung. Hertig Karl vädjade till konungens barmhärtighet och framhöll, att de tyska köpmännen nu skulle vända sig till hertigen med ansökan om skadestånd för den förlust, som de gjort, hvadan således hertigen själf skulle blifva den egentligen lidande parten[1]. I ett annat bref sökte han beveka honom genom en erinran om det trogna bistånd, han gjort honom, „då nöden sväfvade fulltjock om hufvudet“ [2]. Då allt detta var förgäfves, sökte Karl genom andras bemedling beveka konungen till eftergift. I skrifvelser till drottning Katarina Jagellonica, till änkedrottningen Katarina Stenbock och till sin syster markgrefvinnan Cecilia bad han, att de skulle göra hvad de kunde för tvistens biläggande och skeppens frigifvande[3]. Men ej heller detta hade åsyftad verkan. Konungen var döf för alla föreställningar. Hans förbittring var så stor, att hertigen ansåg det rådligast, att begära lejd, när han den 2 september anhöll om ett personligt möte med konungen[4]. Äfven rådet arbetade ifrigt för ett närmande emellan bröderna. Särskildt försökte de förmå konungen att låta hertig Karl infinna sig hos honom. Men det var fåfängt. I sin förbittring drog Johan fram äfven gamla tvisteämnen, som aldrig blifvit formligen afgjorda. Så upptogs å nyo påståendet, att hertigen skulle anse sig äga rätt att kräfva på gammal gäld hos konungen, likaledes beskyllningen att hertigen utan rätt och fog slagit under sig skattehemman. Nu hade konungen särskildt fått höra, att en del knektar, som af hertigen skulle erhållit skydd och försvar, när de blifvit uppbådade till krigstjänst, skulle försålt sina skattehemman till honom[5]. Beskyllningarne blefvo nu som förr af hertig Karl tillbaka-

---

[1] Till konungen den 19 augusti 1575. *KR.*

[2] Till konungen den 1 september. *KR.*

[3] Den 2, 5 och 7 september. *KR.*

[4] Den 2 september. *KR.*

[5] Framgår af hertigens svar den 10 september och 27 augusti 1575. *KR.*

visade såsom ogrundade. Hvad den gamla gälden beträffade ämnade han ej bryta den öfverenskommelse, som träffats i Kalmar 1571, då hertigen lofvat att afstå från alla fordringsanspråk, som han vid den tiden hade. Hvad konungen sedan dess fått låna, hvilket för öfrigt var ringa, hade han ingen anledning att eftergifva[1]. Några skattehemman hade han ej slagit under sig, såsom konungen hade påstått. Han erinrade om den en gång erhållna tillåtelsen att köpa 70 skattegods, hvar helst han önskade. Af denna tillåtelse hade han ej begagnat sig i vidsträcktare omfång, än att han köpt ett par skattegods i Dingtuna socken. De tre skattehemman i Väster-Rekarne, som han skulle orättmätigt slagit under sig, eftersom konungen ock tillförene påstått, hade han haft i sin besittning redan under konung Eriks tid[2].

Dessa tvistefrågor voro emellertid af underordnad betydelse. Mer ödesdigert för det närvarande och för framtiden var, att konungen i sin förbittring mot hertig Karl också angrep den självständiga ställning inom furstendömet, hvilken hertigen hittills i det hela fått behålla okränkt. Konungen framställde nämligen nu anspråk på öfverhöghetsrättigheter inom hertigens förläning, hvilka icke väl stämde med bestämmelserna i Gustaf Vasas testamente eller med hvad han själf en gång lofvat hertigen i detta afseende. Han icke allenast förnyade de redan en gång förut uttalade anspråken på att få utnämna lagman i stället för hertigen. Nu ville han ock göra gällande, att hertigen ej hade någon rätt att befatta sig med russtjänsten i hertigdömet eller att förvägra skatter därifrån, när konungen pålade sådana[3]. Härigenom blef den emellan bröderna uppkomna striden förd in på helt nya områden. Frågan om passen och

---

1 Hertigens svar till konungen af den 10 september 1575. *KR.*

2 Till konungen den 27 augusti. *KR.*

3 Framgår af hertig Karls svar till konungen af den 10 september. *KR.*

skeppens frigifvande träder mera i bakgrunden. Intresset samlas hufvudsakligen kring frågan om kungliga och furstliga rättigheter. Hertig Karl, som kallas till kamp för sin politiska ställning, drager fram faderns testamente, hans donationsbref och konung Johans eget konfirmationsbref samt bygger af deras bestämmelser upp en försvarsskrift, hvari han med kraft och skärpa bemöter konungens anspråk och visar dem vara fullkomligt orättvisa och obefogade[1].

På samma gång som konungen framställt sina anspråk på utvidgad myndighet inom furstendömet, hade han ock yrkat, att hertigen skulle stadfästa den försäkran, som han gifvit på hertig Sigismunds ärftliga successionsrätt till riket[2]. Under för handen varande omständigheter kunde denna begäran af hertigen uppfattas såsom ett bevis på konungens misstro mot hans afsikter. Hans svar kunde därför icke blifva annat än nekande. Med tydlig harm framhöll han, huru han redan tillförene gjort så väl konungen som hans son "nogsam försäkring med ed". Någon ny försäkran behöfde han ej göra, förr än en förändring skedde uti regementet[3].

Det artade sig sålunda som om den med anledning af passens utfärdande uppkomna missämjan skulle taga hotande proportioner. Sammankopplingen af alla dessa tvistefrågor och stridiga anspråk hade till följd, att brytningen blef allt skarpare. Sedan hertig Karl den 10 september gifvit sitt genmäle på de senast framställda anspråken på ökadt inflytande i hertigdömet och på ny konfirmation, blef Johan än mera hård till sinnes. Då han nu i sin oförmåga att bedöma situationen började frukta, att hertigen skulle gripa till vapen för att häfda sin ställning, kunde icke ens utsikterna till inbördes krig förmå honom till att taga ett försonande steg. I stället

---

[1] Tvisten härom skall skildras utförligare i en följande afdelning.
[2] Hertig Karls svar den 10 september.
[3] *Ibid.*

tänkte han på att hålla sig beredd att med vapen försvara sig[1].

Att hertig Karl verkligen haft för afsikt att gripa till vapen, därför finns ej spår till bevis. Ej heller finns det någon anledning misstänka, att han umgåtts med dylika planer. Alla bref ifrån honom, som äro bevarade från dessa dagar, vittna icke om något annat, än att han i godo ville hafva striden bilagd. På samma gång han sände sitt svar af den 10 september till konungen, skref han å nyo till drottningen och bad henne än en gång försöka inverka på konungen[2]. Senare vände han sig med samma begäran äfven till personer i konungens omgifning såsom Jakob Bagge och hofkommissarien Anders Keith[3]. Medlingsförsök saknades ej heller. Icke allenast drottningen utan äfven rådet och andra höga personer lade sig ut för hertigen. Och inför alla dessa påtryckningar kunde Johan ej längre hålla stånd. Den 22 september, samma dag, som Johan var betänkt på att vidtaga åtgärder för att hafva allmogen och krigsfolket i Östergötland trogna, för den händelse hertigen skulle företaga något uppror, förmåddes han till en betydande eftergift. I ett memorial af denna dag förklarade han, att han ville lösgifva de anhållna skeppen. Dock fäste han vid detta löfte tvenne villkor. För det första for-

---

[1] Den 22 september 1575 skref Johan till sin ståthållare i Östergötland Johan Bjelke ett bref, hvari han omtalade brytningen med hertig Karl. I detta sade han, att han icke kunde veta, hur hans broder kunde blifva till sinnes, eller hvad han af honom kunde hafva att förmoda. Han befallde fördenskull Johan Bielke beställa så, att så väl menige man som krigsfolket vore villiga, om de blefve tillsagda. För att vara så mycket säkrare på denna landsända hade han beslutit sig för att låta knektarne sitta hemma, ehuru de väl behöfdes i Lifland. Och icke nog därmed, han ville ytterligare ställa dem tillfreds genom att sända penningar till deras aflöning.

Detta bref är tryckt i LOENBOM, *Upplysningar,* II, s. 74 ff., efter originalet; Conceptet finnes bland *Johan III:s Concepter.* I registraturet är brefvet ej infördt.

[2] Till drottningen den 10 september 1575. *KR.*

[3] Den 21 och 25 september 1575. *KR.*

drade han, att Karl skulle i stället afstå från alla anspråk på gamla fordringar, som han kunde anse sig hafva hos konungen och kronan. För det andra fordrade han, att köpmännen skulle erlägga tull för de varor, som funnits på deras skepp. För att detta villkor icke skulle medföra någon förlust för hertigen, därigenom att köpmännen sedan sökte ersättning för den erlagda tullen hos honom, skulle konungen låta dem i en försäkran förbinda sig att icke väcka några sådana anspråk, sedan deras skepp och de själfva frigifvits. Hvad de andra tvistepunkterna beträffade, förklarade han endast, att han för närvarande ingenting ville urgera. Klokheten bjöd honom att hålla dessa frågor åtskils från det ursprungliga tvisteämnet. Han lät därför med deras afgörande bero och nöjde sig med att referera till testamentet, gammal sed och Sveriges lag, på samma gång han förklarade, att han ej för närvarande ville göra något yrkande[1].

För den eftergift, som Johan sålunda gjorde, blef hertig Karl mycket tacksam. Dock var han ej fullt belåten. Det första villkoret ville han gärna uppfylla. Med nöje skulle han göra kvittering i synnerhet på den skuld, som konungen haft till honom före nyss nämnda uppgörelse i Kalmar. Det andra villkoret ville han helst komma ifrån både för sitt anseendes skull och af ekonomiska skäl. Eftersom han en gång gifvit köpmännen pass att fritt föra sina varor till Narva, skulle han få stå med skam inför främlingarne, om han icke kunde hålla sitt ord såsom en furste. Och ehuru konungen tänkte sig kunna förhindra ersättningskraf mot hertigen ifrån köpmännens sida genom en försäkran af dem, att de icke skulle göra sådana gällande, var hertigen i alla fall öfvertygad, att han skulle bli den, som i yttersta hand skulle få betala tullen. Han bad därföre i ödmjuka ordalag, att konungen skulle låta äfven detta villkor falla

[1] Memorial etc. Stockholm den 22 september 1575. I *Handlingar angående Hertig Karl och hans hertigdöme.* Concept utan underskrift.

och skickade dessutom sin hofmästare Johan de Herbouille till konungen, för att denne skulle ytterligare föra hans talan i denna sak[1].

Johan var nu mera försonligt stämd. Herbouille utverkade snart hans bifall till hertig Karls fordran[2]. Därmed var dock icke saken fullt utagerad. Johan belade nu köpmännen med plikt, för att deras öfverhet, borgmästare och råd i Lübeck, skulle hafva yttrat sig „med spott och hån" om honom — förmodligen just med anledning däraf att konungen ej ville lösgifva köpmännens fartyg. Ehuru hertig Karl strängt taget icke hade med denna sak att skaffa, blandade han sig dock däri, eftersom han genom passens utfärdande gifvit anledning till konungens förhatliga åtgärder. Han lät nu än en gång hofmästaren Herbouille uppvakta konungen med anhållan, att köpmännen utan någon plikt skulle frigifvas[3]. I denna sak kunde konungen emellertid ej förmås till eftergift. Köpmännen fingo betala de ådömda böterna, och därmed måste hertig Karl låta sig nöja[4]. Genom sin egen klokhet och ihärdighet, samt genom drottningens och flera andras välvilliga bemedling hade hertig Karl lyckats bilägga den uppkomna misshälligheten. Någon försoning ägde emellertid ej rum. Konungen förklarade ej, att han lät sin vrede falla. Ej heller hade någon uppgörelse träffats i de tvistefrågor, som under misssämjan framdragits af konungen, om man undantager den nya kvitteringen af gammal gäld. Då det icke var någon utsikt för Johan att påräkna någon eftergift i dessa tvistefrågor, och allra minst i den viktigaste af dem, frågan om kungliga och furstliga rättigheter, valde han utvägen att uppskjuta dem till framtiden för att för det närvarande erhålla lugn. Han vek därföre ej ifrån sin uppfattning[5].

---

[1] Bref från hertig Karl till Johan den 27 september 1575. *KR.*
[2] Bref från hertig Karl till Herbouille af den 2 oktober 1575. *KR.*
[3] Ofvan citerade bref till Herbouille.
[4] Bref af den 14 oktober 1575. *KR.*
[5] Se Johans anförda memorial af den 22 september 1575.

Han ansåg endast tiden mindre lämplig att vidare röra vid sådana ömtåliga frågor. Och hertig Karl kunde ej heller under förhanden varande omständigheter önska att försätta tvisten om dessa rättigheter, när icke någon särskild omständighet kräfde dess omedelbara afgörande. Den fick därföre hvila för den närmaste tiden. Men det dröjde icke länge, innan frågan om kungliga och furstliga rättigheter fick ett aktuellt intresse och åter kom upp på dagordningen.

Rättelser.

S. 17 not 2 *står* koncept i *Hertig Carls concepter. läs* concept i *Hertig Carls Concepter.*

„ 18 not 1 *står* Lignell, *Beskrifn. öfver grefskapet Dal,* Sthlm 1851, I, s. 212. *läs* Lignell, a. a., s. 212.

„ 22	rad	8	nedifrån	*står* oct.	*läs*	oct".
„ 29	not	1		„ tryckt:	„	tryckt i
„ 78	rad	3	nedifrån	„ *concepter*	„	*Concepter*
„ 80	„	6	„	„ rådslaget	„	det senast afgifna rådslaget
„ 95	„	12	„	„ 1573	„	1572
„ „	„	8	„	„ förstendöme	„	furstendöme
„ „	„	7	„	„ Höfdinge-Minne	„	Höfdinga-Minne.
„ 96	„	3	„	„ den 2 november	„	den 2 november 1568

Söderqvist, O. S8
Johan III och hertig
Karl, 1568-1875.

FEB 15 1932	[illegible signature]	MAR 5 1932

